

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe SARI

VAKİT GAZETESİNE GÖRE İSTANBUL HALKININ SAĞLIK SORUNLARI
(1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe SARI

VAKİT GAZETESİNE GÖRE İSTANBUL HALKININ SAĞLIK SORUNLARI
(1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

Danışman

Doç. Dr. Aydın YİĞİT

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşe SARI'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Sezen KARABULUT (İmza)

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Aydın YİĞİT (İmza)

Üye : Doç. Dr. Leyla DERVİŞ (İmza)

Tez Başlığı:

Vakit Gazetesine Göre İstanbul Halkının Sağlık Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 13/06/2025

Mezuniyet Tarihi :03/07/2025

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Vakit Gazetesine Göre İstanbul Halkının Sağlık Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Ayşe SARI

**AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

24/06/2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ayşe SARI
Öğrenci Numarası	202252006010
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Aydın YİĞİT
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Vakit Gazetesine Göre İstanbul Halkının Sağlık Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2705240716
Rapor Tarihi	24.06.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %3 Alıntılar dahil: %5
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: ☒ Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aydın YİĞİT İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DA SAĞLIK TEŞKİLATI (1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

1.1. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti	9
1.2. Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti	13
1.2.1. Şehremaneti Kimyahanesinin Açılması.....	14
1.3. İstanbul Hudut Sıhhiye Müdüriyeti	15
1.4. Hastaneler	18
1.4.1. Cerrahpaşa Hastanesi.....	20
1.4.2. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi	21
1.4.3. Haydarpaşa Emraz-ı Sariye Hastanesi.....	23
1.4.4. Hamidiye Etfal Hastanesi	24
1.4.5. Beyoğlu Zükur Hastanesi	25
1.4.6. Askeri Hastaneler.....	26
1.4.7. Haseki Nisa Hastanesi	26
1.4.8. Yabancı Hastaneler	27
1.4.9. Dispanserler	29
1.5. Sağlık Çalışanları	30

1.5.1. Belediye Doktorları.....	33
1.5.2. Yabancı Doktorlar Meselesi	35
1.5.3. Diplomasız Sağlık Çalışanları	37
1.6. Eczaneler	39

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DA SALGIN HASTALIKLAR (1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

2.1. Salgın Hastalıklar	41
2.1.1. Veba	41
2.1.2. Çiçek	45
2.1.3. Frengi	47
2.1.4. Verem	51
2.1.5. Kuduz	55
2.1.6. Tifo	57
2.1.7. Lekeli Humma (Tifüs)	58
2.1.8. Grip	61
2.1.9. Sıtma	61
2.1.10. Diğer Bulaşıcı Hastalıklar (Şarbon, İltihab-ı Sehaya Dimağı, Kızamık...)	63
2.2. Salgın Hastalıkları Önlemeye Yönelik Faaliyetler	66
2.2.1. Aşı Faaliyetleri.....	66
2.2.2. Karantina Faaliyetleri	72
2.2.3. İstanbul Limanı'nda Uygulanan Sıhhi Takayyütler	74
2.2.4. Şehremaneti Faaliyetleri	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA DİĞER HALK SAĞLIĞI SORUNLARI (1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

3.1. Muhacirler (Göçmenler) Arasında Sağlık Sorunları.....	78
3.1.1. Mübadeleyle Gelen Muhacirler	80
3.2. Çocuk Sağlığı.....	84
3.2.1. Darüleytamlarda Sağlık	88
3.2.2. Okullarda Sağlık Tedbirleri	91
3.3. Hastanelerde Karşılaşılan Bazı Sorunlar	93
3.4. Doktor Ücretleri	94
3.5. Sıhhat-i Umumiyenin Korunması Bağlamında Eczaneler.....	94
3.5.1. İstanbul Eczanelerinin Denetimi.....	94
3.5.2. Hazır İlaç İthalinin Kontrol Altına Alınması.....	96
3.5.3. Eczacılar Attarlar Meselesi	98
3.6. İstanbul'da Çevre Sağlığı	101
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ş.	Anonim Şirketi
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DH.UMVM.	Umûr-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Drl.	Derleyen
Ed.	Editör
H.	Hicri
HR.İM..	Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı
hızl.	Hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.MMS	İrade-i Meclis-i Mahsus
İSAM	İslami Araştırmalar Merkezi
M.	Miladi
Prof.	Profesör
SSYB	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından 4 Kasım 1922'de İstanbul, TBMM Hükümeti'nin yönetimine girmiştir. Artık devlet merkezi olmayan İstanbul'da "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin" "İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine" dönüşümüyle sağlık teşkilatında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde İstanbul'da sağlık kurumlarında ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Üstelik aynı süreçte İstanbul'da veba, çiçek, verem, frengi, lekeli humma, grip, sıtma, kuduz, şarbon, kızamık, kızıl, tifo, menenjit, kolera gibi birçok bulaşıcı hastalık görülmüştür ve söz konusu hastalıklar pek çok insanın hayatına mal olmuştur.

Hastalıkların salgın halini aldığı dönemlerde İstanbul halkına veba, çiçek, tifo, kolera aşıları zorunlu olarak uygulanmıştır. Hatta veba görüldüğü ve çiçek salgını olduğu dönemlerde, aşı vesikası zorunluluğu getirilmiştir. Aşı vesikası ibraz edilmeden yolcuların dahili ve harici seyahatlerine dahi izin verilmemiştir. Karantina işlemleri ve yabancı limanlardan gelen gemilere yönelik yaptırımlar ise sıkı tutulmuştur. Çocuklar arasında daha çok kızamık, kızıl, verem, mide ve bağırsak hastalıkları görüldüğünden bu dönemde çocuk ölümlerine de sıklıkla rastlanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte İstanbul'da önce hastane ve eczaneler denetlenmiştir. Ruhsatsız ve diplomasız doktorluk yapanlar cezalandırılmıştır. Bu dönemde İstanbul'da çevre sorunlarının halk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı da görülmüştür. Bu çalışmada, 1 Kasım 1922-29 Ekim 1924 tarihleri arasında, Vakit gazetesinde yer alan sağlık haberleri temelinde, İstanbul halkının sağlık sorunları araştırılmıştır. Vakit gazetesi, sorumlu gazetecilik anlayışının gereği olarak İstanbul'da halk sağlığı sorunlarını, hassasiyetle sütunlarına taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, sağlık, bulaşıcı hastalık, aşı, Vakit gazetesi

ABSTRACT

THE PUBLIC HEALTH PROBLEMS IN ISTANBUL ACCORDING TO THE VAKİT NEWSPAPER (1 NOVEMBER 1922 AND 29 OCTOBER 1924)

Following the successful conclusion of the National Struggle, Istanbul came under the administration of the TBMM Government on November 4, 1922. In Istanbul which was no longer the center of the state, significant changes occurred in the health organization with the transformation of the “General Directorate of Health” into the “Istanbul Directorate of Health”. During this period problems stemming from economic difficulties were experienced in health institutions in Istanbul. Moreover during the same period, many contagious diseases such as plague, smallpox, tuberculosis, syphilis, spotted fever, influenza, malaria, rabies, anthrax, measles, scarlet fever, typhoid, meningitis, and cholera were seen in Istanbul and these diseases caused the death of many people.

During the periods when diseases became epidemics, the people of Istanbul were compulsorily vaccinated against plague, smallpox, typhoid and cholera. Even during times of plague and smallpox epidemics a vaccination certificate was required. Passengers were not even allowed to travel domestically or internationally without presenting a vaccination certificate. Quarantine procedures and actions against ships coming from foreign ports were strict. Since measles, scarlet fever, tuberculosis, stomach and intestinal diseases were more common among children, child deaths were also frequently encountered during this period. With the declaration of the Republic, hospitals and pharmacies were first inspected in Istanbul. Those practicing medicine without a license or diploma were punished. It was also seen that environmental problems in Istanbul had negative effects on public health during this period. In this study, the health problems of the people of Istanbul were investigated based on the health news published in the Vakit newspaper between November 1, 1922 and October 29, 1924. As required by its understanding of responsible journalism the Vakit newspaper carried the public health problems of Istanbul to its columns with sensitivity.

Key Words: İstanbul, health, contagious disease, vaccine, Vakit newspaper

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam süresince engin bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren ve her zaman yardımcı olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Aydın YİĞİT'e teşekkürü bir borç bilirim. Hayatımın her safhasında benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen, ilim aşkıyla her zaman örnek aldığım değerli babam Necati YÜCEL'e ve canım annem Saliha YÜCEL'e, yüksek lisans eğitimim için beni teşvik eden ve destekleyen değerli eşim Özkan SARI'ya, bana cesaret veren değerli kardeşlerim Ömer YÜCEL'e ve Ahmet YÜCEL'e, biricik çocuklarım Furkan'a ve Berkay'a, tez çalışmalarım süresince beni cesaretlendiren ve destekleyen biricik teyzelerim Fatma AYAN'a ve Şükriye AYTEN'e, her zaman yanımda olduğunu hissettiğim sevgili arkadaşım Nilgün GÖRÜR'e, zorlandığım zamanlarda bana destek olan sevgili kardeşim Havva ELÇİÖĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe SARI

Haziran 2025

ÖNSÖZ

“Vakit Gazetesine Göre İstanbul Halkının Sağlık Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)” konulu tezimiz, Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden silindiği 1 Kasım 1922 ile Cumhuriyet’in ilk yılını geride bıraktığı 29 Ekim 1924 tarihleri arasını kapsamaktadır. Söz konusu tarih aralığı, saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecini, aynı zamanda yüzyıllardır Osmanlı Devleti’nin merkezi sayılan İstanbul’un bu vasfının sona erdiği bir dönemi içermektedir. Bu yüzden çalışmada mekânsal sınırlama olarak sadece İstanbul şehri esas alınmış ve belirtilen zaman diliminde İstanbul’un genel sağlık durumunun nasıl olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. İstanbul halkının sağlık sorunlarının neler olduğunu ve bu sorunların çözümü konusunda neler yapıldığını tespit etmek amaçlanmıştır. İstanbul’un nabızı tutularak, yurt genelinde toplum sağlığının nasıl olduğu ile ilgili çıkarımlar yapılabileceği düşünülmüştür.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, Millî Mücadele Dönemi (1918-1922) ile Cumhuriyet sonrası Atatürk Dönemi (1923-1938) veya Atatürk sonrası dönemin fazlasıyla çalışıldığı görülmüştür. Bilhassa Cumhuriyet Dönemi sağlık politikaları, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele, Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekaletinin çalışmalarıyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. İstanbul temelinde yapılan çalışmalar ise oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecini ve Cumhuriyet’in ilk yılını kapsayan 1 Kasım 1922-29 Ekim 1924 arası dönemde İstanbul’un sağlık sorunlarını inceleyen özel bir çalışmanın tespit edilmemiş olması bizi bu konuya sevk eden en önemli sebep olmuştur. Bu çalışma, dönemin İstanbul’una sosyolojik boyutuyla da ışık tutması bakımından önemlidir. Kurtuluş Savaşı’ndan yorgun çıkan Türkiye’nin yaralarını sarmaya çalıştığı bu zaman diliminde, Vakit gazetesinin gözüyle İstanbul’un sağlık profilinin, sosyal manzarasını nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmamızın temeli, İstanbul basını içerisinde oldukça önemli bir yeri olan Vakit gazetesinin sağlık haberlerine dayanmaktadır. Konu başlıkları, tamamen bu haberlere göre şekillenmiştir. Vakit gazetesi sayıları, Milli Kütüphane, Atatürk Kitaplığı ve Hakkı Tarık Us Kütüphanesi’nden temin edilmiştir. Çalışmamız, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivinden (BCA) ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden (BOA) belgeler ışığında desteklenmiştir. Ayrıca ele aldığımız dönemde İstanbul’da yayınlanan Sıhhi Sahifeler Mecmuası, Hekim Gazetesi ve Şehremaneti Mecmuası gibi süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Vekaletinin, kurulduğu günden itibaren yaptığı çalışmalar, İstanbul’un mekânsal çerçevesi, yönetim yapısı, 1 Kasım 1922’den itibaren İstanbul’da yaşanan siyasi ve sosyal değişim ele alınmıştır. Birinci bölümde, İstanbul’un TBMM Hükümeti’nin yönetimine girmesinden itibaren sağlık teşkilatındaki değişim, sağlık kurumları, Vakit gazetesinde öne çıkan bazı hastaneler, sağlık çalışanları ve eczaneler üzerinde durulmuştur. “Sağlık Çalışanları” başlığı altında, belediye doktorları, yabancı doktorlar, diplomasız ve ruhsatsız doktorlar incelenmiştir. İkinci bölümde, salgın hastalıklar ve bu hastalıkları önlemeye yönelik faaliyetler ele alınmıştır. Aşı uygulamaları, karantina faaliyetleri, bulaşıcı hastalıkların görüldüğu zamanlarda, İstanbul Limanı’nda yerli ve yabancı gemilere ve yolculara yönelik uygulanan yaptırımlar araştırılmıştır. “Vakit Gazetesine Göre İstanbul’da Diğer Halk Sağlığı Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise muhacirler arasında görülen sağlık sorunlarının İstanbul’un yerli halkını nasıl etkilediği, İstanbul’da çocuk sağlığı, hastanelerde karşılaşılan sorunlar, doktor ücretleri, eczanelerin ve hazır ilaç ithalinin denetimi, eczacılar ve attarlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, çevre sorunlarının halk sağlığı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Yaptığımız incelemelerde ve hazırladığımız bu çalışmada dönemin önde gelen gazetelerinden biri olan Vakit gazetesi esas alınmıştır. Vakit gazetesi, 1917 yılında Mehmet Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından kurulan bir İstanbul gazetesidir. Vakit’in ilk sayısı 22 Ekim 1917’de basılmıştır. Ahmet Emin, Vakit’in ilk sayısında gazetenin Filip Efendi tarafından önceden çıkarılan “Vakit” gazetesiyle isim benzerliği dışında bir ilişkisi olmadığını söylemektedir. Mehmet Asım, eski bir gazete ismi olan Vakit’i seçmelerinin nedenini “yeni bir kelime bulup onu kullana kullana eskitmektense eski bir gazete ismi kullanmayı Harb-i Umumi iktisadiyatına daha muvafık buluyoruz” diyerek açıklamıştır. 1923 yılında bir anlaşmazlıktan dolayı Ahmet Emin ve Mehmet Asım, arasındaki ortaklık bitmiştir. Mehmet Asım, Ahmet Emin’in hisselerini satın alarak Vakit gazetesinin tek imtiyaz sahibi olmuştur¹.

Vakit gazetesi, “ciddi bir günlük siyasi fikir gazetesi” olarak İstanbul basını içinde önemli bir yere sahipti. Mütareke Dönemi’nde Osmanlı basını, İstanbul Hükümetini destekleyenler ve milli bağımsızlıktan yana olanlar şeklinde ikiye ayrılmıştı. Millî bağımsızlıktan yana olan gazeteler, işgal ortamında yoğun bir sansüre maruz kaldıkları için açık bir şekilde düşüncelerini ifade edememiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Vakit, her fırsatta Millî Mücadele’yi destekleyen bir

¹ Yücel, 2022: 17-20.

gazete olmuştur. Öte yandan 1921 yılında cephelerde başarılı sonuçların alınmasıyla, İstanbul Hükümeti'nin baskısında azalma görülmektedir². İstanbul Hükümetinin basına sansür uygulaması ise işgalci devletlerle iş birliği içerisinde olduğunu göstermektedir.

1923 yılında Vakit gazetesinde, Mehmet Asım Us baş yazar olarak gazeteye katkıda bulunurken kardeşi Hakkı Tarık, idari işlerden mesul olmuştur. Naşit Hakkı (Uluğ), Refik Ahmet, Ali Haydar Emir (Alpagut), Hakkı Süha Gezgin (Seyyah), Rauf Yekta, Hüseyin Avni, Hüseyin Necati, Mehmet Nurettin, Ömer Rıza, Yusuf Ziya, Yahya Halit, Ahmet Rasim, Vasfi Raşit (Sevig), Reşat Nuri Güntekin ve Halide Edip Adivar gazetede öne çıkan yazarlardır³. Oldukça zengin bir yazar kadrosuna sahip olan Vakit gazetesinde Halide Edip, Reşat Nuri, Yakup Kadri, Abdülhak Hamit gibi yazarların bazı romanları, hikayeleri ve anıları, yazı dizisi şeklinde gazetede yayınlanmıştır. Vakit gazetesi, tezimize konu olan dönemde, Kasım 1922-Temmuz 1923 arasında 4 sayfa olarak basılmıştır. Bu tarihten itibaren haftanın bazı günlerinde 6 sayfa olarak çıkmıştır. İstanbul'da 7-22 Eylül 1923 tarihleri arasında gazetelerde çalışan mürettepler grev yaptığı için gazete 15 gün basılmamıştır. Bayram günlerinde ise gazete, bayramın son günü çıkmıştır. Tarihimizin canlı şahidi olan Vakit gazetesi, Millî Mücadele sürecinin ve sonrasında Cumhuriyet rejiminin mühim bir destekçisi olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi" tarafından basılan ve hastalık vakalarını gösteren istatistiklerin yer aldığı "Sıhhiye Mecmuası" 1923 ve 1924 yıllarında yayınlanmamıştır. Sıhhiye Mecmuası 1925 yılından itibaren Sıhhiye Vekaleti tarafından yayınlanmaya başlamıştır⁴. Bu nedenle ele aldığımız tarih aralığında en büyük eksikliklerden biri sağlıkla ilgili istatistiksel bilgilerin yetersiz olmasıdır. Bu yüzden çalışmamızda Şehremanetinin hazırladığı, Şehremaneti sınırları içerisinde kayıtlı hastalık vakalarını gösteren istatistiklerden yararlanılmıştır. Vakit gazetesinde bu istatistikler "Sıhhi Vukuat", "İstanbul'un Sıhhati" "Bir Haftalık Sıhhi Vukuat" başlıkları altında verilmiştir.

Vakit'in toplumsal sağlık sorunlarını gündeme getirmesi, bu konuda kamuoyunu aydınlatma amacının yanı sıra, ilgili makamların dikkatini çekerek gerekenlerin yapılması konusundaki hassasiyetini de göstermektedir. Zira kamuoyunun menfaatlerini ön planda tutan gazetecilik anlayışı bunu gerektirmekteydi. Bununla ilgili olarak Vakit gazetesi, sütunlarında okuyucu mektuplarına da yer vermiştir. Okuyucu mektuplarının çoğunun İstanbul'da toplumsal

² Olpak Koç, 2023: 207-209; Yücel, 2022: 49; Yalçınkaya, 2019: 14-16.

³ Olpak Koç, 2023: 211; Yücel:2022: 480.

⁴ Hot, 2001: 1.

sağlık sorunlarıyla ilgili olması dikkat çekicidir. Vakit gazetesi, gündeme getirdiği sağlık haberleriyle, Sıhhiye Müdüriyetinin veya Şehremanetinin “nazar-ı dikkatini celp ederiz” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Nitekim yayınlanan haberlerin birçoğu ilgili makamların dikkatini çekmiştir. Hükümete bakan yönüyle ilgili sert eleştiriler yapılmamakla beraber bazı konularda üstü kapalı ifadelerle de olsa hükümetin üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesi gerektiği hatırlatılmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. yy.'a geldiğinde, vakıf sisteminde yaşanan sıkıntılar, bunun sağlık hizmetlerine ve tıp eğitimine olumsuz etkileri, tıp eğitiminin gelişmemesi, darüşşifaların hastane niteliğini kaybetmesi, hastanelerin yetersiz kalması gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İstanbul'a göre taşrada durum daha vahimdir. Hiç hastane olmayan yerlerin olması bu durumun en belirgin göstergesiydi⁵. Osmanlı Devleti'nin son döneminde sağlık teşkilatı Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti bünyesinde yapılanmıştır. "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi" Sağlık Teşkilatı içerisindeki başlıca kurumlardır. Vilayetlerde Sıhhiye Müdürleri, vilayet sağlık işlerinden sorumluydu. Sıhhiye Müdürü, "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine" bağlı olmakla beraber valinin denetimi altındaydı⁶.

3 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti dahilinde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulmuştur. Merkezde "Sicil Dairesi, Hıfzıssıhha Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemî" bulunurken, taşra teşkilatında; "eski Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina Tabiplikleri ile Küçük Sıhhiye Memurlukları" yer almıştır⁷. İlk Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar (03.05.1920-10.03.1921) olmuştur. Onun ardından Dr. Refik Saydam (10.03.1921-20.12.1921) ve Dr. Rıza Nur (24.12.1921-27.10.1923) görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Saydam, bu görevini 1923'ten 1937 yılına kadar sürdürmüştür⁸.

Diğer taraftan işgal döneminde İtilaf devletleri, Beynelmüttefikin Sıhhiye Komisyonunu oluşturarak Osmanlı sağlık sistemine el koymuştu. Dolayısıyla Milli Mücadele Dönemi'nde iki farklı sağlık teşkilatı ortaya çıkmış ve bunlardan TBMM Hükümeti, yukarıda bahsedildiği üzere ayrı bir sağlık teşkilatı kurarak sağlık hizmetlerini kontrol altına almaya çalışmıştır⁹. Bununla birlikte Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti, cephelerde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, salgın hastalıklarla mücadele, nüfus meseleleri, sağlık personeli eksikliği gibi sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde İstanbul'da kimsesiz kalmış çocukların sayısı

⁵ Akkuş, 2018: 129-137.

⁶ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB), 1973: 22-24.

⁷ SSYB, 1973: 31.

⁸ Öntaş ve Çöl, 2023: 49-50.

⁹ Bozkurt, 2009: 521-524.

oldukça fazlaydı. Yangın, sel gibi felaketler sonucu evsiz kalanlar, işgal altındaki yerlerden gelen göçmenler, açlık, susuzluk ve ekonomik sıkıntılar toplumsal sağlık sorunlarını da beraberinde getirmişti. Tüm bu hususlara bağlı olarak işgal yılları, İstanbul’da tifo, kolera, tifüs, verem, dizanteri gibi çeşitli bulaşıcı hastalıkların sıklıkla görüldüğü bir dönem olmuştur¹⁰.

Bolşevik devrimi neticesinde ülkelerindeki iç çatışmalardan kaçan Beyaz Ruslar, 1920 yılında farklı ülkelere iltica etmiştir. Zulümden kaçan bu insanların sığındığı şehirlerden biri de İstanbul’dur. Araştırmalara göre 1922 yılında İstanbul’da 28.000 kayıtlı Beyaz Rus mülteci bulunmaktaydı. Bunların 20.000’i erkek, 6000’i kadındı ve kötü yaşam koşulları nedeniyle bu mülteciler arasında sık sık salgın hastalıklar görülmüyordu¹¹. İstanbul, yine Milli Mücadele Dönemi’nde, Türkiye’nin işgal altındaki diğer yerlerinden gelen Türk mülteciler ile Karadeniz ve Doğu Anadolu’dan gelen Rumlar ve Ermeniler için de sığınılacak bir yer olmuştur. Keza, o dönemde İstanbul sokaklarında 15.000’den fazla sefalet içinde yaşam süren insan olduğu tahmin edilmektedir¹². Dolayısıyla çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapan İstanbul, sürekli artış gösteren sosyal buhranlara maruz kalmıştır.

Millî Mücadele yıllarında, Ankara’nın temel hareket noktası “her şey harp için” ilkesiydi. Bu sebeple sağlık sorunlarıyla ve nüfus meseleleriyle gerektiği kadar ilgilenilememiştir. Savaşların bitmesinin ardından, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ise istatistiksel bilgilerin eksikliği önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda Dr. Rıza Nur’un vekaleti döneminde “Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası” adıyla çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Resmi bir eser niteliğinde olan bu çalışma ile; farklı vilayetlere ait coğrafi bilgiler, okullar, hastaneler, eczaneler, hastalıklar, evlenme, doğum ve ölüm oranları gibi pek çok konuda istatistikler çıkarılmıştır¹³. Özellikle sağlık alanında tespit edilen istatistikler, isabetli sağlık politikalarının belirlenmesinde ve başarılı sonuçlar elde edilmesinde hayati değere sahip olmuştur. Ankara Hükümeti’nin bu suretle başlattığı çalışmalar, kısa sürede önemli sonuçlar alınmasını sağlamıştır.

3 Mayıs 1920’de Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletinin kurulmasıyla sağlık ve sosyal yardım işleri, Sıhhiye Vekaleti bünyesinde yürütülmeye başlamıştır¹⁴. Lozan görüşmelerine katıldığı için Sıhhiye Vekili Rıza Nur’un yerine vekalet eden Tefvîk Rüştü Bey’in dediği gibi; gerçekten de “Muavenet-i İctimaiye Teşkilatını derli toplu bir hüviyetle hükümet vazifeleri arasına

¹⁰ Keser, 2010: 805-806; SSBYB, 1973: 32-33.

¹¹ Dumont, 2021: 217-221.

¹² Georgeon, 2021: 115-116.

¹³ Koz, 1992: 38-40; “Rıza Nur Beyin Beyanâtı”, *Vakit*, 10 Kasım 1922.

¹⁴ SSBYB, 1973: 31; Çakmak, 2023: 325-326.

alan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur.” Çocuk yuvaları, darüleytamlar, hastaneler, darülacezeler, dilsiz mektepleri gibi muavenet-i içtimaiye (sosyal yardım) kuruluşları faaliyetlerini devam ettirirken, bu kurumlara yenileri eklenmiştir. Böylece, sosyal hizmetleri, devletin bir vazifesi olarak gören ve gereğini yerine getiren Yeni Türk Devleti, sağlık kurumlarına da halkla iç içe ve mahalli bir şekil vermeye çalışmıştır. Bunun için önce muavenet-i içtimaiye komisyonları oluşturuldu. Bu komisyonlara, mevcut sağlık kurumlarını denetleme yetkisi verildi. Tevfik Rüştü Bey’in deyimiyle, tüm bu çalışmalar, “merhamet, sadaka yoktur, vazife, borç vardır” düsturuna göre yürütülmekteydi¹⁵. Sosyal yardım işlerinin, Sıhhiye Vekaleti bünyesinde toplanması, modern bir sağlık teşkilatının oluşumu için oldukça önemli bir adımdır.

Ankara Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Dr. Muhyiddin Bey, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin ilk günden itibaren çalışmalarını şöyle özetlemektedir: İlk olarak Adnan Bey’in vekilliğinde kurulan Sıhhiye Vekaleti, Osmanlı son dönemlerinde 70, 80 kişi ile idare edilen merkez muamelelerini 3, 4 memurla idare etmeyi başarmıştır. Bu dönemde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede aşı üretimi hayati değere sahipti. Bu yüzden Adnan Bey’in vekaleti zamanında Anadolu’da bir telkikhane, bir bakteriyolojihane, bir kimyahane ve bir daülkelp kurulmuştur. Üstelik sadece Sivas Telkikhanesinde bir senede 3 milyon kişilik çiçek aşısı yapılmıştır. 1921 yılında ise “Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi” Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletine bağlanmıştır. Artık göçmen ve mültecilerin iaşeleriyle Sıhhiye Vekaleti ilgilenecekti. Bu sırada Bayezid Mebusu Dr. Refik Bey, Sıhhiye Vekili seçildi. Bu dönemde Anadolu içlerinde yurtlarına dönmemiş kayıtlı 280.000 doğu vilayetleri mültecisi bulunmaktaydı. 1921 yılında bu mültecilerin dörtte biri memleketlerine sevk edilebildi. Mülteci yetimler için on yerde darüleytam kuruldu. 1921 yılı sonlarında Refik Bey, sağlık nedenleriyle görevinden ayrıldı. Yerine Dr. Rıza Nur vekil olarak seçildi. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, 1922 yılında da Doğu vilayetleri mültecilerini artık tamamen güvenlik altına alınan yurtlarına göndermeye devam etti. Batı vilayetleri mültecilerine ise yardım etti, muhacir iskanına başladı. Bu sırada “Sıhhi içtimai coğrafyalar” basılmaya ve yayımlanmaya başlandı. Sıhhi işlere ek olarak muavenet-i içtimaiye işlerinde çalışan sağlık memurlarına, daha fazla çalışmalarını gerektiren faaliyet programları verildi. Mevcut sosyal yardım kuruluşları tetkik edildi ve yeni kurulacak kurumların temel esasları ortaya konuldu. Milli Mücadele başarıyla sonuçlanıp, Batı Anadolu geri alınınca Sıhhiye Vekaleti, batı vilayetleri mültecilerini de memleketlerine göndermek için çalışmalara başladı. TBMM Hükümeti tarafından

¹⁵ “Ankara Mülakatları”, *Vakit*, 30 Aralık 1922.

düzenlenen talimat gereğince her yerde “Muavenet-i İçtimaiye Komisyonları” oluşturuldu. Bunların ilk vazifesi köyleri yananlara sığınılacak bir yer sağlamak, tohumluk, yemek, çift hayvanı ihtiyaçlarını tespit etmek ve bunların teminini kolaylaştırmaktı. Bu sırada İstanbul, TBMM Hükümeti’ne bağlandı. İstanbul’daki sağlık ve muhacir işleri de Sıhhiye Vekaletinin uhdesine geçti. “İstanbul Muhacirin Müdüriyeti”, “Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti” adını aldı. Yine bu dönemde, Darüleytamlar Müdüriyeti doğrudan Sıhhiye Vekaletine bağlandı¹⁶. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde göçmen ve mültecilerin sağlık sorunları, yerleşme, iase ve memleketlerine sevk işleri, Sıhhiye Vekaletini en çok meşgul eden meselelerden biri olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sağlık politikaları; sağlık sistemindeki eksiklikleri gidermek, sağlık hizmetlerini tüm yurda yaymak, sağlık personeli açığını kapatmak ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek kapsamında şekillenmiştir. Sağlık politikalarının amacı, Türk milletinin yaşam kalitesini yükseltmek ve sağlıklı bir nüfus oluşturmak olmuştur. Bu bağlamda Sıhhiye Vekaleti, ilk kez 1925 yılında, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için bir “çalışma programı” hazırlamıştır¹⁷.

1923 yılında yayımlanan İcra Vekilleri Heyeti Beyannamesi’nde ise, “Milli hakimiyet” devresinin olağanüstü şartlarında kurulan Sıhhiye Vekaletinin, savaş döneminde bütün gayretini cepheye yönlendirdiği için hak ettiği şekilde gelişemediği ifade edilmiştir. Vekalet, vazifelerini kısıtlı bir bütçe ile yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak bundan sonra yapılacak ilk şey merkez teşkilatını ve taşra teşkilatını faydalı bir hale getirmek, sıhhi kanun ve nizamnamelerdeki eksiklikleri tamamlamak olacaktır¹⁸. Bu çerçevede Cumhuriyet’in ilk yıllarında, sağlık hizmetlerinin aksamaması için Osmanlı Dönemi’nde çıkarılan bazı kanun ve tüzükler, yenileri çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmaya devam etmiştir¹⁹. Emraz-ı Sariye Nizamnamesi, Frenginin Yayılmasının Önlenmesi Hakkındaki Nizamname, Aşı Nizamnamesi, Belediye İспенçiyarlık Nizamnamesi, Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi bunlardan bazılarıdır.

1923 yılında Sıhhiye Vekaletinin bütçesi 3 milyon TL idi. Bu, devletin genel bütçesinin %2,2’sini oluşturuyordu. Cumhuriyet Dönemi’nin ilk Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam ise, sağlık hizmetlerini yurt geneline yaymak için canla başla çalışmış ve bu az bütçeyle başarılı çalışmalara imza atmıştır. Özellikle 1923 yılında kabul edilen “Doktorların Zorunlu Hizmetleri Hakkında

¹⁶ “Ankara Mülakatları”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.

¹⁷ Çakmak, 2023: 327-330; SSYB, 1973: 38-41.

¹⁸ “İcra Vekilleri Heyeti Dün Mecliste Beyannamesini Okudu”, *Vakit*, 6 Eylül 1923.

¹⁹ Arıkan, 2005: 212.

Kanun”, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacını gerçekleştirmek için atılmış önemli bir adımdır²⁰. Ankara merkezli yönetimin sağlık politikaları genel hatlarıyla bu şekildeydi.

İstanbul’un coğrafi olarak büyüklüğü 1923’te 139 kilometrekare idi. 20. yy. başlarında İstanbul, “tarihi yarımada” içine alan ve “suriçi” olarak da nitelendirilen yerdi. Galata, Eyüp, Kadıköy, Üsküdar sur dışındaki yerleşim yerleriydi²¹. 1923 yılı sonunda İstanbul’un genel nüfusu, 1.065.866 idi. Bu miktarın 656.281’i Müslüman, 279.788’i Rum, 73.408’i Ermeni’ydi²². Dolayısıyla İstanbul, Osmanlı’dan miras kalan çok uluslu yapısını muhafaza etmekteydi.

1855 yılında kurulan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin temelini oluşturan Şehremaneti, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sağlık hizmetleri konusunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Şehremanetine bağlı “Heyet-i Sıhhiye” ve “Hıfzıssıhha Komisyonu” kaldırılırken, belediyelerin sağlık hizmetlerini denetleyecek bir üst kurum olarak “Şehremaneti Sıhhiye Dairesi” kurulmuştur. “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye” ise 26 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamıştır. Belediye daireleri, yüzölçümü ve nüfus gibi faktörlere bağlı olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Bu belediye dairelerine toplamda 48 doktor atanmıştır. 1909’da da “Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye” idaresi oluşturulmuştur. Nuhkuyusu, Haseki Nisa, Etfal, Mirgün, Beyoğlu Zükur, Cerrahpaşa Zükur ve Beyoğlu Nisa Hastaneleri ile Haseki Meccani Müşahedehanesi, Serviburnu Tahaffuzhanesi, Darülaceze ve Toptaşı Bimarhanesi, Tophane, Gedikpaşa ve Üsküdar tebhirhaneleri bu idare bünyesindeki kurumlardı. 1912 yılında Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi lağvedildi²³. Sonrasında bu kurumun sorumlulukları “Emanet Sıhhiye Müdüriyetine” verildi. 1913 yılında “Müessesat-ı Sıhhiye Müfettişliği” kuruldu. Darülaceze dışındaki sıhhiye müesseseleri bu şubeye bağlandı²⁴.

1912 yılında “Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” ile Şehremaneti yapısında bazı değişikliklere gidildi. Dahiliye Nezaretine bağlı olan Şehremaneti; Şehremini, Şehremaneti Encümeni, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve dokuz belediye şubesinden (Beyazıt, Fatih, Beyoğlu, Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Adalar, Makriköy şubeleri) oluşmaktaydı²⁵. 1921 yılında Şehremanetinin organizasyon yapısına bakıldığında Şehremaneti Heyet-i Sıhhiye Müdüriyetinin; “Müessesat-ı Sıhhiye Şubesi”, “Tathirat ve Tebhirat-ı Fenniye

²⁰ Aksakal, 2017: 224-225; Metintaş, 2008: 94-98.

²¹ Şahin, 2015: 456-458; Dursun, 2012: 112.

²² “İstanbul’un Umumi Nüfusu”, *Vakit*, 27 Haziran 1924.

²³ Başaran, 2023: 439; Oktay, 2015: 170; Yıldırım, 2010: 45.

²⁴ Başaran, 2023: 555.

²⁵ Oktay, 2015: 174-178.

Şubesi”, “Tahlilat Şubesi” ve “Umur-u Baytariye” şubelerinden oluştuğu görülmektedir²⁶. Belirtilen kurumların işlevi göz önüne alındığında bugünkü İstanbul Büyükşehir Belediyesinin temelini oluşturan Şehremanetinin, İstanbul’da halk sağlığının korunmasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1909 yılında İstanbul’da vilayet teşkilatı kurularak vali atanmıştır. Merkezi İstanbul olan İstanbul Vilayeti; İstanbul, Beyoğlu, Çatalca ve Üsküdar livalarıyla Şehremanetine bağlı Gebze, Beykoz, Adalar, Kartal, Küçükçekmece ve Şişli kazalarından oluşuyordu. 1913 tarihli “Vilayet Kanunu’yla”, vali, meclis-i umumi ve vilayet encümeninden oluşan İl Özel İdaresi, tüzel kişiliği ile kuruldu. İstanbul’da vilayet yönetimi kurulsa da çoğu zaman Şehremaneti ve Vilayet idaresi görevlerinin birlikte yürütüldüğü görülmektedir. Şehreminleri, bazı dönemlerde valilerin yerine vekalet etmiştir. İstanbul’un, yönetim teşkilatı, Şehremaneti ve İl Özel İdaresinden oluşmaktaydı. 1923-1930 arası dönemde İstanbul’un yönetim yapısı ile ilgili belirgin değişiklikler olmamıştır. 1877 tarihli “Dersaadet Belediye Kanunu” geçerliliğini korumuştur²⁷.

11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti, İstanbul’da otoritesini kurmaya başlamıştır. Trakya’yı teslim almakla görevli olan Refet Paşa, maiyetindeki jandarmalarla 19 Ekim 1922’de İstanbul’a gelmiş ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması üzerinde de Tevfik Paşa Hükümeti, Ankara Hükümetini tanımayarak istifa etti. Bunun üzerine Şehremaneti, şehir yönetimi, mahkemeler, resmî kurumlar, Büyük Millet Meclisine bağlı olduklarını Refet Paşa nezdinde bildirdiler. 4 Kasım’da da Refet Paşa, İstanbul’un yönetimini üstlendiğini açıkladı. Böylece İstanbul şehrinin ve vilayetinin idaresi fiilen TBMM Hükümeti’ne geçmiştir²⁸. Öte yandan İstanbul’un TBMM yönetimine girmesiyle birlikte müttefik devletlerin sağlık teşkilatı üzerindeki hakimiyeti de sona ermiştir ve Lozan Barış Antlaşması ile bu durum resmîyet kazanmıştır²⁹.

İstanbul’da, merkezi teşkilat dairelerinin ilgasından sonra İstanbul’un idare tarzının nasıl olacağı konusu siyasiler ve aydınlar arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konuda kapsamlı bir tetkikat yapmak için Ankara’dan İstanbul’a gelen Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Münir Bey’in başkanlığında toplantılar ve müzakereler yapılmıştır. Mehmet Asım, 13 Aralık 1922 tarihli “İstanbul’un Hususiyeti Nedir?” başlıklı makalesinde İstanbul’un idare tarzının nasıl olması

²⁶ Oktay, 2015: 181.

²⁷ Güneş, 2016: 190-195; Oktay, 2015: 183-186.

²⁸ Criss, 2020: 194-197; Özkan, 2014: 251-253; “Dünden İtibaren İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İdaresi tesis Etmiş ve Refet Paşa Umur-u İdareyi Deruhte Ederek Vazifelerine Devam Etmelerini İstanbul Vilayeti Mıntıkasındaki Memurine Tebliğ Etmiştir”, *Vakit*, 5 Kasım 1922.

²⁹ Bozkurt, 2009: 525-528.

gerektiği konusundaki fikirlerini paylaşmaktadır. Asım'a göre; yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na payitahtlık yapan İstanbul'da, sefarethaneler, büyük anonim şirketlerin merkezleri, Türkiye'nin kara ve deniz askeri müesseseleri, askeri fabrikaları, darülfünunlar, hayır kurumları, hastaneler, darüleytamlar vesaire bulunmaktadır. Bir anda bu kurumların bağlı olduğu nezaretlerin dosyalarını toplayıp Ankara'ya yollamak mümkün değildir. Büyük bir ticaret limanına sahip olan İstanbul'un uluslararası niteliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hükümet merkezinin nerede olacağı konusunu tartışmak için henüz erkendir. Ancak hükümet merkezi neresi olursa olsun bazı idari teşkilatların ikinci derecedeki merkezi İstanbul olmalıdır. Mesela İstanbul'un konumu, uluslararası bir liman şehri olması gibi sebeplerden dolayı Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesinin İstanbul'da olması daha uygun olacaktır³⁰. Tüm bu hususlar ise yüzyıllardır başkent olan İstanbul'un bu kimliğinden sıyrılmasının zaman alacağını gösteriyordu.

Bu süreçte İstanbul Mebusu Adnan Bey, İstanbul'daki fevkalade komiserlerle, yabancı sefirler ve temsilciliklerin Hariciye Vekaletiyle olan ilişkilerini yürütmekle görevlendirilmiştir³¹. Adnan Bey, 17 Aralık 1922'de TBMM Hükümeti'nin siyasi temsilcisi olarak İstanbul'da göreve başlamıştır. Adnan Bey, İstanbul'da vilayet idaresi dışında özel veya olağanüstü bir idare kurulmayacağını söylemiştir. Fakat İstanbul'un "müstesna vaziyeti" ve önemi göz önünde bulundurulacaktır. İstanbul'daki teşkilat, diğer vilayetlerin teşkilatından daha kapsamlı ve geniş olacaktır. Zira İstanbul'un ihtiyaçları bunu gerektirmektedir³². Adnan Bey bu vazifesini yaparken "TBMM Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı" adına sorumluluklarını yerine getirecektir³³.

23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasıyla, 25 Ağustos'ta işgal kuvvetleri İstanbul'u terk etmek için gerekli hazırlıklara başladı. Müttefikler, el koydukları binaları ve kalan savaş malzemelerini, Türkiye'ye verdi. 6 Ekim 1923'te işgal kuvvetlerinin şehri terk etmesiyle Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk askerleri, İstanbul'a törenle girdi³⁴. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasına rağmen işgalci devletlerin, İstanbul'u hemen terk etmedikleri, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını bekledikleri görülmektedir.

³⁰ "İstanbul'un Hususiyeti Nedir?", *Vakit*, 13 Aralık 1922.

³¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30.18.1.1/6.40.10, (09.12.1922).

³² "Yeni Mümessilimiz İş Başında", *Vakit*, 18 Aralık 1922.

³³ BCA., 30.18.1.1/6.42.18, (31.12.1922).

³⁴ Criss, 2020: 206; Tunçay, 2015: 250.

13 Ekim 1923'te Ankara başkent olmuştur. Ancak Osmanlı başkenti İstanbul “taşra şehri” olmaya hazır değildir. Ankara, 1 Temmuz 1924'te yabancı devlet elçilikleri hala İstanbul'da olduğu için Hariciye Vekaleti temsilcisi olarak Nusret Bey'i İstanbul'a göndermiştir³⁵.

Ele aldığımız dönemdeki İstanbul valilerinden ilki Esat Bey'dir. 7 Kasım 1922-11 Nisan 1923 tarihleri arasında görev almıştır³⁶. 11 Nisan 1923'te İstanbul valisi olan Ali Haydar Bey (Yuluğ), 15 Haziran 1924 tarihine kadar görevde kalmıştır³⁷. 15 Haziran 1924'te Raşit Bey İstanbul valisi olmuştur. Vali Haydar Bey aynı zamanda 14 Nisan 1923-8 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul Şehremanetine vekalet etmiştir³⁸. 5 Mart 1922-13 Nisan 1923 tarihleri arasında Mehmet Ziyaeddin Bey İstanbul Şehremini'dir. Şehremini Vekili Vali Haydar Bey'in ardından Operatör Emin Bey, İstanbul Şehremini olmuştur. Operatör Emin Bey, 9 Haziran 1924 tarihinde vazifesine başlamıştır³⁹. Emin Bey'in doktor olması, İstanbul'un sağlık gereksinimlerine öncelik verileceği yönünde bir beklentinin oluşmasına neden olmuştur.

³⁵ Ortaylı, 2023: 192-196.

³⁶ “Esat Bey İstanbul Valisi”, *Vakit*, 8 Kasım 1922.

³⁷ Dere: 2023, 716; Ergin, 1925: 41; “Valimiz Haydar Bey Dün Şehrimize Geldi”, *Vakit*, 12 Nisan 1923.

³⁸ “Yeni Vali Dün Sabah Geldi”, *Vakit*, 16 Haziran 1924.

³⁹ Ergin, 1925: 41.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DA SAĞLIK TEŞKİLATI (1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

1.1. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti

Millî Mücadele Dönemi'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından yeni Türk Devleti'nde, Osmanlı'dan miras kalan bazı kurumların devam ettiği görülmektedir. Bununla beraber mevcut kurumlara yenileri de eklenmiştir. Nitekim 4 Kasım 1922'de TBMM Hükümeti'nin idaresine giren İstanbul'da da devletin her kademesinde olduğu gibi buranın sağlık teşkilatında da esaslı değişikliklere gidilmiştir. Bilhassa sağlık kurumlarının yeniden yapılandırılmasında, Muavenet-i içtimaiye anlayışı temel alınmıştır. Bu bağlamda sağlık teşkilatı, modern ve halkla iç içe bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Nitekim ilk etapta Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin, İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine dönüşümünden sonra eski Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin yürüttüğü hizmetlerden, hükümet merkezine ait olan kısımlar ilgili bulunduğu mercie verilmiştir. Ardından geri kalan hizmetler için özel bir teşkilat oluşturulması kararı alınmıştır. Eski Sıhhiye Müdüriyeti kadrosunda da bu esas çerçevesinde değişiklikler yapılmıştır⁴⁰. 1922 yılı aralık ayında İstanbul'daki muavenet-i içtimaiye teşkilatı ile ilgili incelemelerde bulunmak için İstanbul'a gelen Ankara Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Muhyiddin Celal Bey ise Ankara'daki Sıhhiye Vekaleti tarafından belirlenen memur kadrosunu, İstanbul'daki mevcut teşkilat ile mukayese etmiştir. Bu mukayese neticesinde de İstanbul'daki Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinin alacağı şekil hakkında bir proje hazırlanmıştır⁴¹. Yapılan tetkikat, İstanbul'daki muavenet-i içtimaiye hizmetlerinin Anadolu'ya göre daha geniş ve kapsamlı olduğunu göstermektedir:

“İstanbul'da hayır kurumlarının, hastanelerin miktarı pek fazla olduğundan İstanbul'un hususi vaziyeti nazar-ı itibara alınarak, bu teşkilatın vilayetlerdekinden daha vasi olması zaruridir. Vilayetlerde muavenet-i içtimaiye teşkilatı, bir müdür tarafından ifa olduğu halde, İstanbul'da bu vazife Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, Darüleytam ve Sıhhiye Müdürleri tarafından ayrı ayrı ifa edilecek ve bu üç müdürden her biri doğrudan doğruya Sıhhiye Vekaletine bağlı olacaktır⁴².”

⁴⁰ “İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 22 Kasım 1922.

⁴¹ “Muavenet-i içtimaiye Teşkilatı”, *Vakit*, 15 Aralık 1922.

⁴² “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 25 Aralık 1922.

Hazırlanan proje üzerine Sıhhiye Vekaleti, “İstanbul Darüleytam ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyelerinin” lağvedilmesine ve bu iki müdüriyetin Ankara’da kurulmasına karar vermiştir. Bu çerçevede önce İstanbul Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetinin vazifeleri Sıhhiye Müdüriyetine verilmiştir⁴³. Akabinde İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine bağlanan İstanbul Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi⁴⁴ Sıhhiye Müdüriyetine bağlı Muavenet-i İctimaiye Memurluğu haline getirilmiştir⁴⁵. Kaldırılan Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi ise “İstanbul Darüleytamları Müdüriyet-i Umumiyesi” olarak doğrudan doğruya Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletine bağlanmıştır⁴⁶. İstanbul’un, TBMM Hükümeti’nin yönetimine geçtiği bu süreçte İstanbul Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey istifa etmiştir. Kemal Muhtar Bey’in istifasının, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletinde karışıklık olmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. İstifa üzerine Ocak 1923’te, yeni oluşturulan “Muavenet-i İctimaiye Memurluğuna” 2500 kuruş maaşla Muzafferredin Bey tayin edilmiştir. Ayrıca Muavenet-i İctimaiye Teşkilatına mensup memurların isimleri ve maaşları açıklanmıştır. Ocak ayında açıklanan bu maaş miktarları ise kısa bir süre sonra değiştirilerek mart ayında ikinci bir kadro tebliğ edilmiştir. Kemal Muhtar Bey, açıklanan bu kadronun yetersiz olduğunu düşünüyordu⁴⁷. Üstelik aynı günlerde, Kemal Muhtar Bey’in istifa ederek makamına gelmemesi işlerin aksamasına neden olmuştu. Oysa İstanbul’da Rum muhacirlerinin giderek artmasıyla şehrin salgın hastalıkların tehdidi altında olması gibi nedenlerden dolayı sağlık işlerinin aksaması hoş karşılanmamıştır. Bu yüzden Doktor Rasim Ferit Bey’in, Kemal Muhtar Bey’in yerine işlere vekalet etmesine karar verildi. Kemal Muhtar Bey’in istifasının ise İstanbul’daki sağlık kadrosunun, işlerin yürütülmesini engelleyecek kadar küçültülmüş olmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Nitekim önceki teşkilatta yalnız on bir hükümet tabibi mevcuttu. Kemal Muhtar Bey de bu teşkilat ile sağlık işlerinin yürütülemeyeceğini Sıhhiye Vekaletine tebliğ etmişti, ancak teşkilatın değiştirilemeyeceği cevabını almıştı⁴⁸. Bunun üzerine istifa eden İstanbul Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey, kendisini istifaya zorlayan başlıca nedenleri; İstanbul için tayin edilen sıhhiye memurlarının istenilen vasıfları taşınamaması, “Emraz-ı Sariye Teşkilatının” ilga edileceği söylentileri, eczane teftişlerinin göz ardı edilmesi, küçük sıhhiye memuru tayin

⁴³ “Darüleytam ve Muhacirin Müdüriyetlerinin Lağvı”, *Vakit*, 14 Ocak 1923.

⁴⁴ “Muhacirin Teşkilatı”, *Vakit*, 21 Ocak 1923.

⁴⁵ “İstanbul Muavenet-i İctimaiye Umuru”, *Vakit*, 31 Ocak 1923.

⁴⁶ BCA., 30.10.0.0/178.232.4, (18.11.1922).

⁴⁷ “İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 5 Mart 1923.

⁴⁸ “Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 6 Mart 1923.

edilmemesi, sayıları yirmi beş bini geçen Rum mültecisinin şehrin genel sağlığına vereceği olumsuzluklara engel olmak için memur gönderilmemesi şeklinde açıklamıştır⁴⁹.

Kemal Muhtar Bey'in yerine Mart 1923'te göreve başlayan İstanbul Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey'in, *Vakit* gazetesine verdiği röportajda, müdüriyete en son tebliğ edilen kadronun yeterli olduğunu söylemesi ise aslında konjonktürel bir cevap olarak değerlendirilebilir. Sadreddin Bey'e göre az sayıdaki gayretli memurlarla çok iş yapmak, memleket menfaatlerinin bir gereği idi⁵⁰. Nitekim 8 Nisan 1923'te kendisine tebliğ edilen yeni kadroda; 1 müdür, 1 muavin, 1 muhbir, 3 kâtip, 1 ambar memuru, 1 mutemet ve 4 tane de hademe mevcuttu. Eski kadronun iki katına çıkarılarak işlerin yürütülmesi ancak mümkünken kadroda küçülmeye gidilmesi, yeni kadrodaki memurları zor bir duruma sokmuştur. Sadreddin Bey, işlerin aksamadan yürütülebilmesi için Sıhhiye Vekaletinden kadronun genişletilmesini isteyeceğini açıklamıştır⁵¹.

8 Nisan 1923'te Sıhhiye Müdürüne tebliğ edilen kadroya göre; İstanbul Sıhhiye Müdür Muavinliğine Doktor Şevket Celal, Hükümet Tababetine Mustafa Hulusi, Saffet, Ahmet Selahaddin, Üsküdar Tababetine, Ahmet Şahap, Beyoğlu Hükümet Tababetine Abdullah Rasim, Adalar'a Tarhan, Kartal'a Saffet, Makriköy'e (Bakırköy) Saim, Ömerli'ye İsmail, Şile'ye Safi, Gebze'ye Muammer Şevket Beyler tayin edilmiştir. İstanbul'un genel sağlık kadrosunda da 25 memur bırakılmıştır. Bunların on beşine 800, geri kalanına 700 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁵².

Aynı tarihte İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine bağlı kurumlara atanan yeni personel ile yapılan bazı değişiklikler ise şu şekildedir:

Hıfzıssıhha Müessesesi: "Hıfzıssıhha Müessesesi" adıyla yeni bir teşkilat oluşturulmuştur ve idaresine, 4500 kuruş maaşla Bakteriyolog Refik Bey getirilmiştir. Emraz-ı Akliye ve Asabiye Başhekimliğine 4000 kuruş maaşla Mazhar Osman Bey, "Etfal Hastanesi Başhekimliğine" 4000 kuruş maaşla Kâmil Bey, "Daülkelp Tedavihanesi" Müdüriyetine 3500 kuruş maaşla Dr. Hayim Naum Bey tayin edilmiştir⁵³.

Emraz-ı Zühreviye: "Emraz-ı Zühreviye Başhekimliğine" Hulusi Behçet Bey tayin edilmiştir. Emraz-ı Zühreviye'deki boş kadrolar, açıkta kalmış memurlar arasından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından tayin edilecektir⁵⁴.

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.), HR.İM/16.183, (03.03.1923).

⁵⁰ "İstanbul'un İçtimai ve Sıhhi Vaziyeti", *Vakit*, 26 Mart 1923.

⁵¹ "Muavenet-i İçtimaiye", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵² "Muavenet-i İçtimaiye", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵³ "Muavenet-i İçtimaiye", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵⁴ "Muavenet-i İçtimaiye", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

Telkikhane ve Bakteriyolojihane: “Bakteriyolojihane Müdürlüğü” idaresi altında İstanbul Telkikhanesi ile Bakteriyolojihanesi birleştirilmiştir⁵⁵.

Daülkelp Tedavihanesi: “Daülkelp Tedavihanesi” doğrudan doğruya İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine bağlanmıştır⁵⁶.

Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi: Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi ile Toptaşı Bimarhanesi birleştirilen diğer kurumlardır. Bu müessesedeki ücretli yatak miktarı 50, ücretsiz yatak miktarı ise 600 olarak belirlenmiştir⁵⁷.

Kimyahane: İstanbul Kimyahanesi lağvedilmiştir. Bu kurumdaki malzemeler Ankara’ya nakledilecektir⁵⁸.

Muavenet-i İçtimaiye Müesseseleri: Yeni kadroda Etfal Hastanesi, Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, darüleytam ve aceze müesseseleri, muavenet-i içtimaiye müesseseleri olarak belirlenmiştir. Sıhhiye Vekaleti, Darüleytam Müdüriyetinin, Sıhhiye Müdüriyeti binası içinde bulunan Emraz-ı Sariye Heyetine mahsus kısma nakledilmesini bildirmiştir⁵⁹.

Sıhhiye Müzesi: Sıhhiye Müzesi Müdüriyetine 3500 kuruş maaşla Hikmet Bey tayin edilmiştir⁶⁰.

Ayrıca kaldırılan muhacirin misafirhaneleri ile darüleytamlarından kalan demirbaş eşyaların darüleytama, aceze ve Emraz-ı Sariye İdaresine ait otomobil ve kamyonların Ankara’ya gönderilmesi istenmiştir⁶¹. Böylece yeni yönetimin bir tezahürü olarak İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine bağlı kurumlardaki kadroların tamamen değiştiği söylenebilir. Ayrıca Osmanlı’dan miras kalan bu kurumlardan bazılarının aynen muhafaza edildiği bazılarının da lağvedildiği anlaşılmaktadır. Bazıları ise yapısal olarak değişikliklere uğrayarak devam etmiştir.

10 Nisan 1923 tarihinden itibaren yukarıda bahsedilen kadro göreve başlamıştır. Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey, bahsedilen kadronun yetersizliği ile ilgili gerekçeli raporu ile taleplerini vekaletе göndermiştir⁶². Yine aynı ay içinde Muavenet-i İçtimaiye Memurluğu lağvedilmiştir. Bu görevin bundan sonra Sıhhiye Müdüriyetine bağlı doktorlar tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Ayrıca açıkta kalan memurların Sıhhiye Müdüriyeti ile ilişkileri de kesilmiştir⁶³.

⁵⁵ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵⁶ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵⁷ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵⁸ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁵⁹ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁶⁰ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁶¹ “Muavenet-i İçtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.

⁶² “Muavenet-i İçtimaiye İşleri”, *Vakit*, 11 Nisan 1923.

⁶³ “Muavenet-i İçtimaiye İşleri”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.

Anlaşılabacağı üzere memurların bir kısmının açıkta kalması; bazı kurumların kaldırılmasından ve yeni kadrolardaki memur sayısının eskiye göre daha az olmasından kaynaklanıyordu.

Nitekim kapatılan kurumlardan biri olan İstanbul Kimyahanesi, Ankara'ya nakledilmişti. Ancak kısa bir süre sonra ihtiyaç üzerine İstanbul Kimyahanesi, Sıhhiye Vekaletinin emriyle Sultan Mahmut Türbesi yakınındaki Matbaa Sokağında yeniden açıldı. Burada, İstanbul'daki hastaneler, yatılı okullar ve diğer bazı kurumlar için satın alınan bazı gıda maddeleri, temizlik ve sağlık malzemeleri gibi pek çok ürünün yasal tahlilleri yapıldığı gibi hastanelerde hastalar için yapılması gereken tahliller de ücretsiz olarak yapılmaya devam etti⁶⁴. Ankara'ya naklinden birkaç ay sonra ihtiyaç üzerine laboratuvar incelemelerinin yapılması amacıyla İstanbul'da yeniden açılan bu kimyahaneye ilaveten bir diğer kimyahane ise Şehremanetine bağlı olarak ancak 1924 yılında hizmete girecektir.

1.2. Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti

1912 yılında Dersaadet Teşkilat-ı Belediye Kanunu'yla kurulan Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, halk sağlığını korumakla görevliydi. Şehirdeki eczaneleri ve ecza depolarını teftiş etmek gibi görevleri de vardı. Bu yüzden Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetine bağlı hastane ve dispanserler, belediye başhekimlikleri, İstanbul'da halk sağlığının korunmasında önemli bir yere sahipti. Zira İstanbul'daki "Cerrahpaşa Hastanesi", "Haseki Nisa Hastanesi", "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi", "Beyoğlu Hastanesi", "Darülaceze" ve "Darülaceze Hastanesi", tebhirhaneler Şehremanetine bağlı olarak hizmet veren başlıca kurumlardı. Bunlar içerisinde özellikle yüksek derecede su buharıyla dezenfekte işlemlerinin yapıldığı tebhirhaneler, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli bir işleve sahipti⁶⁵.

Ağustos 1923'te ise Dersaadet Belediye Kanunu'na sonradan ilave edilen "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu" ile Vilayet makamı ve Şehremanetinin sıhhi vazifeleri belirlendi. Buna göre; halk sağlığının korunması, sağlık şartlarının düzeltilmesi, özellikle frengi, verem ve sıtma gibi bulaşıcı ve salgın hastalıkların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması, bu hastalıkların sebeplerinin araştırılması, Şehremanetinin önemli vazifeleri arasında sıralandı⁶⁶. Gerçekten de bulaşıcı hastalıklar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ve Cumhuriyet'in ilk yılında

⁶⁴ BCA., 180.9.0.0/81.395.13, (11.08.1923).

⁶⁵ Yıldırım, 2010: 44-45; Yıldırım, 2007: 205-207.

⁶⁶ BOA., DH. UMVM/167.30, (H. 29.12.1341, M. 12.08.1923).

toplumu en çok tehdit eden sağlık sorunlarının başında geldiğinden Şehremaneti esasında büyük bir sorumluluğun yükünü taşıyordu.

Mayıs 1923'te ise Sıhhiye Müdüriyeti ile Şehremaneti Sıhhiye İdaresinin birleştirilmesi projesi, Sıhhiye Vekaleti tarafından onaylanmıştı. Bunda, bir şehrin sağlık işlerinin iki ayrı makam tarafından yürütülmesinin sakıncaları etkili olmuştu⁶⁷. Oysa Vakit yazarı Yahya Halit'in, Şehremaneti Sağlık Müdürlüğü ile İl Sağlık Müdürlüğünün tek çatı altında toplanmasını eleştirdiği görülmektedir. Yahya Halit yazısında; Vilayet ve Şehremaneti müdürlüklerinin birleştirilmesinin işgal döneminde yabancıların menfaatine olduğunu, gelişmemiş ülkelerde belki belediye, hükümet, vilayet gibi ayrı teşkilatlara ihtiyaç bulunmadığını, fakat ilerlemiş memleketlerde işleri tasnif etmek gerektiğini, İstanbul'da öteden beri Şehremanetin vazifelerini gereği gibi yapamadığı düşünülüyorsa da bunun sebeplerinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'da halk sağlığı ile ilgili kurumların en mühimlerinin vakıflara ait olduğunu, Şehremaneti sıhhi vazifelerini yerine getiremiyor demenin haksızlık olacağını, çünkü savaş yıllarının en zor günlerinde dahi diğer hastanelere göre Şehremaneti hastanelerinin şartlarının daha iyi olduğunu söyleyerek, Evkaf İdaresindeki suların azalıp çeşmelerin bile yetersiz kaldığı o yıllarda Şehremanetin idare ettiği Hamidiye suyunun iyi bir şekilde korunduğunu ileri sürmüştür. Hatta Evkaf İdaresinin, camilere yakın tuvaletlerin temizliği için bile para bulamazken Şehremaneti sokakların temizliğini sağladığını ileri sürerek, Evkaf İdaresinin su tesisatını, hastaneleri, mezarları ve sıhhi işlerini mülkü kendinde kalmak şartıyla Şehremanetine devrederse bu kurumların daha iyi idare edileceğini savunmuştur⁶⁸.

1.2.1. Şehremaneti Kimyahanesinin Açılması

Kimyahane, savaş öncesinde eski Emanet binası içinde küçük bir kurum olarak görev yapmaktaydı. Sonrasında Babıali Caddesi'nde Orhaniye Han'ında kiralanın dört beş odalı bir daireye nakledilmiştir. Burası 36 liraya kiralandığı halde daha sonra kira bedeli 100 liraya çıkarılmıştır. Bunun üzerine Emanet, boşuna kira ödemektense mevcut arsalarından birinde kimyahane inşasını uygun görmüştür. Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin tahsisat vermesiyle de inşaaata başlanmıştır. Ekmekten sirkeye kadar şehrin bütün gıda maddeleri burada tahlil edilecek ve raporlara göre Emanet, fiyatları yükselten ve hileli ürün satan esnafa cezalar verecekti⁶⁹. Şehremini

⁶⁷ “Teşkilat-ı Sıhhiye Tevhidi”, *Vakit*, 28 Mayıs 1923.

⁶⁸ “İstanbul'un Sıhhi Teşkilatı”, *Vakit*, 3 Haziran 1923.

⁶⁹ “İnşa Edilecek Kimyahane”, *Vakit*, 10 Ekim 1923.

Vekili Ali Haydar Bey, yiyecek ve içeceklerin kalitesinin kontrol edilmesi suretiyle halk sağlığını korumaya yardımcı olacak olan belediye kimyahanesi için “İstanbul’un şan ve şerefine uyumlu bir bina inşasına” Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından karar verildiğini açıklamıştır. Fatih Belediye Dairesi yanındaki yerde inşasına uygun görülen kimyahanenin temel atama töreni de 7 Kasım 1923’te yapılmıştır⁷⁰. Yaklaşık bir yıl süren inşaat, 1924 yılında tamamlanmıştır.

18 Eylül 1924’te şehir kimyahanesinin resmi açılış töreni yapılmıştır. Şehremini Emin Bey açılış konuşmasında; Kimyahanenin açılması çalışmalarını başlatan önceki şehremini Haydar Bey’i saygıyla anmıştır. Emin Bey, bu kimyahanenin dışında Üsküdar ve Kadıköy taraflarında iki de laboratuvar kurma arzusunda olduğunu söylemiştir. Açılışını yaptığı kimyahane ise on bir odalıydı. Müdür olarak Mustafa Muhlis Bey atanmıştı. Gerekli alet ve edevat önceden Orhaniye Han’ında bulunan kimyahaneden nakledilmiştir. Eksikler münakasa yoluyla tamamlanacaktır. Kimyahaneye Darülfünunun geçen seneki mezunlarından iki kimyager alınmıştır. Birisi Güzide Rıfat isminde bir hanımdır. Ayrıca kadrosunda üç asistan ile bir müstahzır bulunmaktadır. Şehrin kimyahanesi, halkın genel sağlığının gözetilmesi konusunda son derece önemli bir yere sahiptir. Emin Bey konuşmasında memlekette kimyahane sayısının az olduğunu, nitekim ilk kimyahanenin de 1920 yılında eski Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdürü şimdiki Yeniköy Şube İdaresi Sertabibi Muhyiddin Bey tarafından Şehremanetinin iki odasında kurulduğunu ifade etmiştir. Sonrasında Babıali Caddesi’nde Orhaniye Konağı’na taşınan bu kimyahane genişletilmesine rağmen yetersiz kalmıştır. Gıda maddeleriyle ilgili her türlü tahlilin yapılabildiği bu yeni kimyahanede, özellikle okulların münakasa ile satın aldığı gıda maddelerinin tahlilleri yapılmıştır. İlk yapılan tahlillerde ise yağlarda hile yapıldığı anlaşılmıştır. Gazozların da hileli olduğu tespit edilmiştir. Genellikle gazozların kuyu suyu ve sakarinle yapıldığı anlaşılmıştır. Bir Ermeni’nin yaptığı gazozlar içilemez nitelikte bulunmuştur⁷¹. Bu suretle 1924 yılında açılan Belediye Kimyahanesi, gıda güvenliği konusunda ciddi adımlar atılmasını sağlamıştır ve bu yönüyle de halk sağlığını korumak adına tesis edilmiş önemli bir kurum olmuştur.

1.3. İstanbul Hudut Sıhhiye Müdüriyeti

Bulaşıcı ve salgın hastalıkların ülkemize girmesini engellemek amacıyla 1914 yılında “Hudut Sıhhiye Müdüriyeti” kurulmuştu⁷². Müttefik devletler tarafından da 1 Aralık 1919’da

⁷⁰ “Kimyahanenin Vaz’-u Esası”, *Vakit*, 8 Kasım 1923.

⁷¹ “Şehir Kimyahanesinin Kışad-ı Resmi Yapıldı”, *Vakit*, 19 Eylül 1924.

⁷² Hürdoğan, 2010: 72.

“Beynelmüttefikin Sıhhiye Komisyonu” oluşturulmuştur. İşgal döneminde bu komisyon, sınırdeki sağlık işleriyle ilgili müesseselere el koymuştur. Lozan Konferansı’nda Türk heyeti, sıhhi kapitülasyonların ve Beynelmüttefikin Sıhhiye Komisyonunun kaldırılması için mücadele etmiştir⁷³. Nitekim Türk limanlarına gelen gemilere yönelik uygulanan karantina işlerinin, alınacak vergiler ve diğer işlemlerin uluslararası bir komisyonun kontrolünde olması kabul edilemezdi. Bu yüzden Lozan’da yabancı devletlerin kontrolünde olan bu komisyonun kaldırılması gereği, milli bağımsızlık bağlamında ele alınmıştır.

Hudut Sıhhiye Müdüriyeti ise Mondros Mütarekesi’yle tamamen yabancıların kontrolüne geçmişti. Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasının ardından bu durumun düzeltilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Müttefikin Komisyonunda bu müdüriyetin meşru şeklini alması gerektiği kabul edilmiştir. Bunun üzerine Babıali’de, Dr. Hikmet Bey’in başkanlığında Akil Muhtar Bey ve diğer bazı doktorlarla, Hudut Sıhhiye Müdüriyetinden gönderilen bir memurdan oluşan bir komisyon toplanarak bir proje hazırlamıştır. Sıhhiye Vekaletinden de İstanbul’daki Hudut Sıhhiye Müdüriyetine, bu kurumun vazifelerine ve karantina hususlarına dair bir talimatname gönderilmiştir⁷⁴. Bu bağlamda önce “İstanbul Boğazlar Karantina İdaresinde” önceden çalışan yabancı uyruklu memurların görevine son verilmiştir. Muameleler tamamen Türk memurlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Yeni atanan Adnan Bey ise ortaya çıkabilecek bazı yolsuzlukların bu yeni idare aleyhine kullanılabileceği endişesiyle, sulhun akdine kadar İstanbul ve boğazlarla Marmara sahillerine ait sıhhi işlemlerin buradan idare edilmesini, Sıhhiye Vekaletinden istemiştir⁷⁵.

Lozan’da Türk murahhasları, yabancıların elinde bulunan “Beynelmilel Karantina İdaresinin” kaldırılması ve bunun yerine Türk doktorlardan oluşan bir heyetin teşkili için çalışmıştır. Rıza Nur Bey, memleketimizde salgın bir hastalık olmadığını ve uluslararası bir heyetin gereksiz olduğunu söylemiştir⁷⁶. Neticede Lozan Konferansı’nda İstanbul’daki “Muhtelit Sıhhiye Meclisi” kaldırılmıştır. Bu meclisin vazifeleri Boğazlar Komisyonuna devredilmiştir. Azalarını Türkiye’nin belirleyeceği “Boğazlar İdare-i Sıhhiyesi” oluşturulacaktır⁷⁷. “İstanbul Meclis-i Ali-i Sıhhisinin” lağvedilmesiyle de Türkiye sahilleri ve hudutlarının sağlık teşkilatından Türkiye’nin sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Bununla beraber boğazların sıhhi savunması için gerekli

⁷³ “Sıhhi Kapitülasyonları Kabul Edemeyiz”, *Vakit*, 6 Ocak 1923.

⁷⁴ “Hudud-u Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 21 Kasım 1922.

⁷⁵ BOA., HR.İM/234.70, (07.01.1923).

⁷⁶ “Ecnebler Elindeki Karantina Heyetinin İlgasını İstiyoruz”, *Vakit*, 27 Aralık 1922.

⁷⁷ “Sıhhiye Meclisi”, *Vakit*, 10 Ocak 1923.

memurlar, tahaffuzhane ve müesseselerin idaresi için bir sıhhi komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon diplomalı bir Türk mühendis ile her biri üç farklı millete mensup üç diplomalı doktordan oluşacaktır. Türkiye gerekli görmediği takdirde, beş sene sonra “Boğazlar Sıhhiye Komisyonu” kaldırılacaktır⁷⁸. Bu suretle sıhhi kapitülasyonların ve Beynelmüttefikin Sıhhiye Komisyonunun kaldırılmasına rağmen yabancıların da bulunduğu başka bir uluslararası komisyonun oluşturulduğu görülmektedir.

Lozan Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul ve Boğazlar Karantina İdareleriyle Kavak ve Tuzla tahaffuzhanelerine bakmak üzere İstanbul’da, Sıhhiye Vekaleti Hıfzıssıhha-i Umumiyesine bağlı üç kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon “Türkiye Hudutları Sıhhiye İdaresi” adını almıştır. Bu komisyonda eski Meclis-i Ali-i Sıhhi azasından Kilisli Rıfat, Dr. Fuat ve Esat Beyler bulunmaktadır. Sıhhiye Vekaleti, Komisyonun merkez teşkilatını, karantina ve tahaffuzhane kadrolarını belirleyince İstanbul’a bildirilecektir⁷⁹. Ankara tarafından belirlenen ve tebliğ edilen Hudut Sıhhiye Müdüriyeti kadrosu hakkında Rıza Nur Bey, kadronun az olduğunu ve biraz daha genişletilmesi gerektiğini Ankara’ya telgrafla bildirmiştir⁸⁰. Bu tür gelişmeler, Lozan Konferansı devam ederken TBMM Hükümeti’nin Hudut Sıhhiye Müdüriyetinde kontrolü sağlamak için zaman kaybetmeden hemen harekete geçtiğini göstermektedir. Ancak burada da yine kadro sıkıntısı yaşandığını görülmektedir.

1924 yılında ise “İstanbul Limanı ve Boğazlar Umur-u Sıhhiye Müdüriyeti”nin adı “Hudut ve Sevhil Sıhhiye Müdüriyeti” olarak değiştirilmiştir. Karantinahaneler unvanının da bulundukları limanın ismi ile ifade edilmesine karar verilmiştir⁸¹. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin kararıyla “Hudut ve Sevhil Sıhhiye Merkez Müdüriyeti” adını alan bu kurumda, önceki karantina idarelerindeki doktorlar ve katiplerin tamamı eskiden olduğu gibi görevlerine devam etmiştir. Üstelik Hudut ve Sevhil Sıhhiye Müdüriyeti, Sıhhiye Vekaletine bağlı olarak merkez ve tahaffuzhanelerin idari ve fenni sorumlusu olmuştur. Memurların, maaşlarını tamamen bu kurumdaki almasına ve kurumun fenni konularda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetiyle iletişim halinde olmasına karar verilmiştir⁸². Böylece uluslararası bir sorun halini alabilen ve özellikle deniz yoluyla İstanbul Limanı’na gelip buradan tüm şehre yayılabilen salgın

⁷⁸ “Muahede Projesinin Metni – İkinci Fasıl: Sıhhi Mesail”, *Vakit*, 3 Şubat 1923.

⁷⁹ BOA., HR.İM/69.84, (26.03.1923); “Hudud-u Sıhhiye İdaresi”, *Vakit*, 28 Mart 1923.

⁸⁰ “Hudud-u Sıhhiye Kadrosu”, *Vakit*, 18 Nisan 1923.

⁸¹ BOA., HR.İM/46.93, (01.03.1924).

⁸² “Boğazlar Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 2 Mart 1924.

hastalıkların önlenmesi için yürütülen karantina işlemleri, İstanbul Hudut Sıhhiye Müdüriyeti tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

1.4. Hastaneler

Hatırlanacağı üzere, İstanbul'un TBMM Hükümeti'nin yönetimine geçmesinden sonra, Aralık 1922'de, Ankara Muavenet-i İctimaiye Müdürü Muhyiddin Bey, İstanbul'daki muavenet-i ictimaiye teşkilatı hakkında incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Yaptığı incelemelerden sonra Muhyiddin Bey, İstanbul'daki hastanelerin yönetimiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Hastaneler muhtelif müesseselere tabidirler. Bir kısmı İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu gereğince vilayetler tarafından idare olunmaktadır. Askeri hastanelerde şimdilik cihet-i askeriyeğe ait olduğundan onların idaresine el koymuyoruz. İstanbul'da mevcut hastanelerden şimdilik Emraz-ı Akliye Asabiye ve Etfal hastaneleri Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti tarafından idare olunacaktır⁸³.”

1923 yılı başlarında İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, İstanbul'da bulunan özel hastanelerin sık sık teftiş edilerek sağlık ve hıfzıssıhha kurallarına riayet edilip edilmediği hakkında rapor verilmesini, ilgili makamlara tebliğ etmiştir⁸⁴. Zira, İstanbul'da resmi hastane ve dispanserlerin yanı sıra, yabancılara ait hastaneler, askeri hastaneler ve özel hastaneler bulunmaktaydı.

1923 yılı mart ayında Vakıf Gureba Hastanesi olarak da bilinen Gureba-yı Müslimin Hastanesi, Muvazene-i Maliye Encümeni kararıyla, sağlık ve fenni yönüyle Sıhhiye Vekaletine bağlanırken, mali ve idari yönüyle Evkaf'a bağlı kalmaya devam etmiştir. Bu hastane bundan böyle tıp mezunlarının staj yapacağı bir kurum olacaktır⁸⁵. 1924 yılında ise önceden Evkaf İdaresine devredilen Gureba-yı Müslimin Hastanesi tekrar Sıhhiye Vekaletine bağlanmıştır⁸⁶. Yine 1923 yılı mart ayında, önceden bağımsız bir statüde bulunan Zeynep Kâmil Hastanesi, Toptaşı Bimarhanesine bağlanmıştır. Bu hastanenin sıhhiye heyeti, boş kadrolara tayin edilmek üzere Sıhhiye Müdüriyetinin denetimi altına alınmıştır⁸⁷.

1924 yılında yönetim yapısında değişiklik yapılan hastanelerden biri de Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesidir. Nitekim Sıhhiye Vekaletine devredilen Valide Sultan Hastanesinin tahsisatının da Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından verilmesi kararı alınmıştır⁸⁸. Böylelikle

⁸³ “Muavenet-I İctimaiye”, *Vakit*, 25 Aralık 1922.

⁸⁴ “Hususi Hastanelerin Teftişi”, *Vakit*, 14 Ocak 1923.

⁸⁵ “Gureba-yı Müslimin Hastanesi”, *Vakit*, 14 Mart 1923.

⁸⁶ “Gureba-yı Müslimin Hastanesi”, *Vakit*, 23 Mayıs 1924.

⁸⁷ “Zeynep Kâmil Hastanesi”, *Vakit*, 27 Mart 1923.

⁸⁸ “Valide Hastanesi Nasıl İdare Olunuyor?”, *Vakit*, 19 Haziran 1924.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte, farklı kurumlara bağlı olan İstanbul hastanelerinin yönetim yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Önceden Evkaf Vekaletine bağlı bazı hastanelerin doğrudan Sıhhiye Vekaletine bağlanmış olması ise en fazla dikkat çeken değişikliklerdir.

Türkiye'de resmi hastanelerde uygulanacak olan 200 maddelik "Hastaneler Talimatnamesi" 1924 yılında Heyet-i Vekile tarafından onaylanmıştır⁸⁹. Talimatname ile birlikte de İstanbul'daki resmi, özel ve yabancı hastaneler sıkı bir denetime tabi tutulmuştur.

Tüm bu gelişmelerin ardından 1924 itibarıyla İstanbul'da Şehremanetine ve Hükümet'e ait 9 resmi hastane bulunduğu söylenebilir. Bunlardan 150 yataklı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, İdare-i Hususiye'ye aitti. 250 yataklı Etfal, 230 yataklı Gureba-yı Müslimin, Daülkelp, 650 yataklı Bimarhane ve Zeynep Kâmil, 100 yataklı Haydarpaşa Emraz-ı İntaniye Hastaneleri de Muvazene-i Umumiye'ye bağlıydı. Ayrıca Şehremanetinin 250 yataklı Haseki Nisa, 200 yataklı Cerrahpaşa, 300 yataklı Beyoğlu Zükur Hastaneleri bulunmaktaydı. Bununla birlikte Tıp Fakültesinin Haydarpaşa'daki hastanesi fakültenin bir şubesi olarak görülmüştür. İstanbul'daki özel hastanelerden bazıları ise; 20 yataklı Alemdar Sıhhat Yurdu, 24 yataklı Sağlık Yurdu, 20 yataklı Viladi-i Cerrahi Nisai ve 25 yataklı Şişli Sıhhat Yurdu idi⁹⁰. Sıhhiye Vekaleti yaptığı teftişler neticesinde Küçükpazar'da bulunan Ali Vasfi Bey'in Şifa Hastanesi ile, Babıali Caddesi'nde bulunan Akif Bey'in Doğum Evi'ni belirlenen şartlara uygun olmaması nedeniyle kapatmaya karar vermiştir. Eylül 1924'e gelindiğinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müfettişi Rıfat Cafer Bey, bütün yabancı sağlık kurumlarını teftiş etmeye devam etmekteydi⁹¹.

1924 yılında Sıhhiye Vekâletine bağlı İstanbul'daki hastanelerden, Tıp Fakültesinin istifade edebilmesi için yapılan müzakereler, Sıhhiye Vekaleti tarafından tasdik edilmiştir. Buna göre; sertabipler, idari işlerden müessesenin ait olduğu makama karşı sorumlu olacaktır. Sıhhiye Vekaleti bu konuyla ilgili Sıhhiye Müdüriyetine tebligatta bulunmuştur⁹². İstanbul'daki hastanelerin Tıp Fakültesinin "ilmi idaresi" altına verilmesiyle, Tıp Fakültesi tarafından bu hastanelere gönderilecek müderrisler sertabip olacak ve eski sertabipler muavin olarak kalacaktır⁹³. Ayrıca mülga Maliye binasına Tıp Fakültesinin bazı kürsüleri gelecektir. Darülfünun Emmini İsmail Hakkı Bey'in konuyla ilgili açıklamalarına göre; eski Maliye binası otuz kürsü alabilecek kapasitede iken buraya sadece dokuz kürsü gelecektir. Yine, Anadolu yakasında, Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesinin

⁸⁹ BCA., 30.18.1.1/10.34.13, (20.07.1924); "Hastaneler Talimatnamesi", *Vakit*, 3 Ağustos 1924.

⁹⁰ İstanbul'da Kaç Hastane Var?", *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

⁹¹ "Seddolunan Hastaneler", *Vakit*, 3 Eylül 1924.

⁹² "Hastaneler Tıbbiyenin Emrine Verildi", *Vakit*, 7 Eylül 1924.

⁹³ "Şehir Hastanelerinin İlmi İdaresi", *Vakit*, 18 Eylül 1924.

İstanbul'a, yani Avrupa yakasına nakledilmesiyle fakültelerin birbirine yakın olması amaçlanmıştır. Ayrıca İstanbul Avrupa yakasında, hastane sayısı fazla olduğu için bu hastanelerin her birinde ayrı ayrı dershaneler açılacaktır. Böylece tıp talebeleri hastanede gördüğü uygulamalı eğitimi, oradaki dershanede teorik olarak da okuyacaktır. Bütün hastaneler tıp öğrencilerinin eğitim yeri haline gelecektir⁹⁴. Böylece Tıp Fakültesi öğrencileri için uygulamalı eğitim sahası genişlemiştir. Bu durumda tıp eğitiminin kalitesi artacaktır. Ayrıca Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi Anadolu yakasında bulunmaktaydı. Bu yüzden Avrupa yakasındaki İstanbul hastanelerinin Tıp Fakültesinin ilmi idaresine verilmesiyle bu bölgedeki hastalar için hizmet imkanları artmıştır.

1.4.1. Cerrahpaşa Hastanesi

Cerrahpaşa Hastanesi, 1910 yılında "Cerrahpaşa Zükur Hastanesi" olarak hizmet vermeye başlamıştır. Ancak hastanenin temeli 1893 yılında Takiyüddin Paşa Konağı'nda açılan geçici kolera hastanesine dayanmaktadır⁹⁵.

O dönem için Şehremanetine bağlı olan Cerrahpaşa Hastanesi'ni Kasım 1922'de ve ziyaret eden ve izlenimlerini kamuoyu ile paylaşan Vakıf gazetesi yazarlarından Seyyah (Hakkı Süha Gezgin), İstanbul'un sosyolojik manzarası ile sağlık profilini ana hatlarıyla ortaya koyduğu yazısında önemli bilgiler vermektedir. Nitekim hastane müdürü Galip Bey'in de eşlik ettiği bu ziyaret sırasında Hakkı Süha Bey, Cerrahpaşa'nın dahili koşullarında beyaz örtüler içinde tedavisi başlayan ve solgun yüzleriyle çaresiz yatan hastalar bulunduğunu belirtmektedir. Harici koşullarda ise daha çok tramvay, otomobil gibi taşıtların neden olduğu kazazedeler bulunmaktadır. Seyyah'ın dikkatini çeken ise bu hastaların çoğunun sekiz dokuz yaşlarında çocuklar olmasıdır. Hastanenin düzenli bir bahçesi ve çeşitli hastalıklara ait müracaat yerleri bulunmaktadır. Bunlar geçici barakalar şeklindedir. Bahçede gördüğü, ne zaman geldiği belli olmayan ve hala yerleştirilmemiş kalorifer kazanları hoş olmayan bir görüntü vermektedir. Müessesenin en büyük noksanı ise suları akmayan süslü parlak musluklarıydı. Bu eksikliğe rağmen Seyyah, "Biz Türkler esasen daima yokluklar içinde daima varlıklar göstermek için yaratılmış bir unsuruz" diyerek kurumun temizliğini ve düzenini takdir etmektedir. Ayrıca Seyyah, ameliyathanede Operatör Burhaneddin Bey ve yardımcısının çalışmalarını izlemiş ve hayranlığını dile getirmiştir⁹⁶. 1922 yılı aralık ayında Cerrahpaşa Hastanesi'ni ziyaret edenler arasında Ankara'dan gelen vekiller de bulunmaktadır.

⁹⁴ "İsmail Hakkı Bey'in Beyanatı", *Vakıf*, 18 Eylül 1924.

⁹⁵ Dinç, 2020: 3.

⁹⁶ "Cerrahpaşa Hastanesini Ziyaret", *Vakıf*, 18 Kasım 1922.

İstanbul’da bulunan mebus heyetine hastanede çay ziyafeti verilmiştir. Mebuslar gördükleri intizamdan dolayı Şehremanetine ve hastane idaresine memnuniyetlerini dile getirmiştir⁹⁷. Teknik donanımdan ziyade bir hastane için susuzluk ciddi bir sorundur. Bu soruna rağmen hastanenin temiz ve düzenli olması takdirle karşılanmıştır.

İstanbul’un havadar manzarasıyla geniş bir alanında bulunan Cerrahpaşa Hastanesinin bir diğer eksikliği ise röntgen tesisatının olmamasıydı. Neyse ki, bu cihazın faydalarından ve kolaylıklarından şimdiye kadar mahrum olan hastaneye Şehremaneti tarafından 1922 yılı sonlarında bir röntgen makinesi temin edilmiştir. Şehremanetinin bu desteği takdirle karşılanmıştır⁹⁸. Cerrahpaşa Hastanesi’nde kurulan bu röntgen tesisatı Şehremanetine 2250 liraya mal olmuştur⁹⁹. 1924 yılının ilk aylarında da Cerrahpaşa Hastanesi’ndeki hastaların banyo ihtiyacı için sıhhi ve fenni donanımlı bir pavyon inşa edilmiştir¹⁰⁰. Bu suretle hastanenin eksiklikleri tamamlanmaya çalışılmıştır.

1.4.2. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi

Beyoğlu’nda Evliya Sokağı’ndaki Zükur Hastanesi, 1923 yılında Sıhhiye Müdüriyeti tarafından devralınarak Emraz-ı Zühreviye Hastanesine dönüştürülmüştür. İstanbul’da bulunan ve muayeneye tabi kadınlara özel olan hastane, “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Hastanesi” adı altında doğrudan Sıhhiye Vekâletine bağlanmıştır. Kurum bundan böyle cilt hastalıkları ve frengi araştırmaları için bir okul haline gelecektir. Başhekimliğe Dr. Hulusi Behçet tayin edilmiştir. Hulusi Behçet Bey Almanya’da tahsilini tamamlamış, Fransızca ve Almanca eserleriyle Avrupa’nın meşhur doktorlarının takdirini kazanmış bir kişiydi¹⁰¹. Öte yandan sadece zührevi hastalıklar için bir hastanenin faaliyete geçmesi, İstanbul’da zührevi hastalıkların yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul’daki Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı’nın başında ise Doktor İbrahim Bey bulunmaktaydı. Zührevi hastalıkların tedavi edildiği başlıca kurumlar olarak da Halıcıoğlu’nda 300 yataklı Emraz-ı Efrenkiye ve Cildiye Hastanesi, Beyoğlu’nda Aynalıçeşme Arslan Sokağı’nda 9 numaralı muayenehane, Galata’da Zürafa Sokağı’nda 15 numara, İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti binasındaki muayenehane (sonrasında başka bir yere nakledilmesine karar verilmiştir), Kadıköy

⁹⁷ “Cerrahpaşa Hastanesinde”, *Vakit*, 2 Aralık 1922.

⁹⁸ “Cerrahpaşa’ya Röntgen”, *Vakit*, 9 Aralık 1922.

⁹⁹ “Cerrahpaşa Hastanesinden”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.

¹⁰⁰ “Cerrahpaşa Hastanesinde”, *Vakit*, 23 Mayıs 1924.

¹⁰¹ “Emraz-I Cildiye ve Efrenkiye Hastanesi”, *Vakit*, 22 Şubat 1923.

Yeldeğirmeni'nde Aziziye Sokağı'nda 101 numaralı muayenehane sayılabilir. İstanbul'daki frengi dispanserleri ise; Cerrahpaşa ve Haseki Hastanelerinin muayenehane kısımları, Üsküdar'da İmrahor'daki eczanenin mevkii, Kadıköy'de Daire-i Mahsusa, Beyoğlu'nda Etfal Hastanesindeki daire ve İstanbul'daki Daire-i Mahsusa idi¹⁰².

Anlaşılabileceği üzere İstanbul'daki emraz-ı zühreviye kuruluşları; dispanserler, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi ve Emraz-ı Zühreviye Teşkilat-ı Müdüriyeti ile buna bağlı sağlık kuruluşları idi. Yedi sene öncesine kadar bu teşkilatın idaresi Şehremanetine aitti. Başarılı sonuçlar alınmadığı için Emraz-ı Zühreviye Teşkilatının idaresi Şehremanetinden alınmıştı. 1924 yılında Vilayet tarafından, fuhuş yapan kadınların kontrol edilmesine yönelik tedbirlerle ilgili Şehremanetine teklif verilmiştir. Şehremaneti ise bu teklifi ancak emraz-ı zühreviye ait kurumlar Şehremanetine devredilirse bu vazifeyi kabul edeceğini bildirmiştir. Oysa bu vazife tekrar Emanete verilirse zabıtaya bir vazife daha yüklenmiş olacaktı¹⁰³. Bu yüzden Emanet, bir süre sonra çok fazla iş yükü olduğunu öne sürerek emraz-ı zühreviye işleriyle ilgilenmekten vazgeçmiştir. Önceden olduğu gibi sadece tahsisatını verecektir¹⁰⁴.

1923 yılında Emraz-ı Zühreviye Hastanesinde ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, Vilayet Makamına müracaat ederek dört yüz küsur hastayı tedavi eden kurumun ihtiyaçları için Teşkilat-ı Zühreviye hasılatından iki bin lira verilmesini teklif etmiştir. Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, aksi takdirde zührevi hastalığı olan pek çok kişinin halk arasına karışması riski olduğuna dikkat çekmiştir¹⁰⁵. Gerçekten de Muvazene-i Umumiye dahil olmayan ve gerektiği gibi idare edilemeyen Emraz-ı Zühreviye Hastanesinin borcu 11116 lira civarındaydı. Bu yüzden Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, hastanenin Muvazene-i Umumiye dahil edilmesini de teklif emiş, fakat olumlu yönde cevap alamamıştır. 225 frengi ve belsoğukluğu hastasını tedavi eden kurumun kapatılmasının tehlikeli sonuçlar doğuracağını dikkate alan Sıhhiye Müdüriyeti ise ilgili makamlara müracaat ederek mevcut talimatname gereğince hastanede tedavi edilecek hastaların birinci ve ikinci sınıflarından günde bir buçuk, üçüncü ve dördüncü sınıf hastalardan günde bir lira alınmasını teklif etmiştir¹⁰⁶. Görüldüğü üzere zührevi hastalıklar, İstanbul'da halk sağlığını tehdit edecek mahiyettedir. Böyle bir dönemde Zührevi Hastalıklar Hastanesinin ekonomik olarak zor durumda olması, ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰² "İstanbul'un Sıhhi ve İçtimai Vaziyeti", *Vakit*, 26 Mart 1923.

¹⁰³ "Emanet Emraz-ı Zühreviye Tesisatını İstiyor", *Vakit*, 8 Ekim 1924.

¹⁰⁴ "Emraz-ı Zühreviye İşleri", *Vakit*, 9 Ekim 1924.

¹⁰⁵ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi", *Vakit*, 5 Eylül 1923.

¹⁰⁶ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi", *Vakit*, 25 Ekim 1923.

Emraz-ı Zühreviye Hastanesi ile ilgili yapılan bir diğer değişiklik de hastanenin başka bir yere nakledilmesidir. 1924 yılında Halıcıoğlu'nda bulunan Emraz-ı Zühreviye Hastanesinin, askeri lise yanında olması sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle yerinin değiştirilmesine karar verilmiştir. Burada tedavi gören 115 kadın, Zeytinburnu Hastanesi'ne nakledilecektir. Polis Müdüriyeti, Ekim 1924'te hastanenin, mütarekeden önce bulunduğu yer olan Ortaköy'e nakline karar vermiştir¹⁰⁷.

1.4.3. Haydarpaşa Emraz-ı Sariye Hastanesi

Mayıs 1923'te Haydarpaşa'da kapatılan Darüleytam Hastanesi, bulaşıcı hastalığı olanların tedavisi için "Emraz-ı Sariye Hastanesine (Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi) dönüştürülmüştür. Başhekimliğine Doktor Sürur Kâmil Bey getirilmiştir¹⁰⁸. 1923 haziran ayında İstanbul'da bulaşıcı hastalıklara yakalananların, Gümüşsuyu Hastanesinde tedavi edilmelerine karar verilmiştir¹⁰⁹. İstanbul Anadolu yakasındaki hastalar için Haydarpaşa'daki Emraz-ı Sariye Hastanesi hizmet verirken, İstanbul Avrupa yakasındaki hastalar için Gümüşsuyu Hastanesi, bulaşıcı hastalıkların tedavisi için uygun görülmüştür.

Haydarpaşa Emraz-ı Sariye Hastanesi Başhekim Dr. Sürur Kâmil Bey, 18 Şubat 1924 tarihli Vakıf gazetesinde yayınlanan röportajında, hastanenin kurulma amacının, bulaşıcı hastalığı olanları ayrı bir kurumda tedavi altına almak olduğunu söylemiştir. Gerçekten de bulaşıcı hastalığı olanların diğer hastalarla aynı hastanede tedavi edilmelerinin sakıncalı olacağını çok daha önceden gören Sıhhiye Vekaleti, diğer medeni memleketlerde olduğu gibi bulaşıcı hastalıkların tedavi edileceği ayrı bir hastane kurmaya karar vermiştir. Kapatılan Darüleytam Hastanesinde tesis edilen Haydarpaşa Emraz-ı Sariye Hastanesinin 100 yataklı olarak yapılması planlanmıştır. Ancak hastane, mali sıkıntılardan dolayı 40 yataklı olarak yapılmak zorunda kalmıştır. Haydarpaşa Emraz-ı Sariye Hastanesi Başhekim Sürur Kâmil Bey, "Hamdolsun veba, kolera yoktur. Hastalarımız kızıl, difteri gibi bulaşıcı hastalığı olanlardır" demektedir. Anadolu tarafındaki dahili hastaları kabul eden bu hastane, sadece Tıp Fakültesinde bulunan ve 80 yataktan ibaret olan üç dahili servisti. Anadolu muhiti için bu oldukça azdı. 100 yataklı olarak planlanan Emraz-ı Sariye Hastanesi, tamamen faaliyete geçerse, Anadolu yakasındaki halka büyük bir hizmet verilmiş olacaktı. Vakıf yazarı, bu hastanenin kısmen tıp talebelerinin yatılı olanlarına tahsis edileceği söylentilerinin doğru olup olmadığını sorunca Sertabip Sürur Kâmil Bey; böyle bir durumun

¹⁰⁷ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi", *Vakıf*, 29 Haziran 1924; "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi", *Vakıf*, 7 Ekim 1924.

¹⁰⁸ "Emraz-ı Sariye Hastanesi", *Vakıf*, 28 Mayıs 1923.

¹⁰⁹ "Emraz-ı Sariye Tedavihanesi", *Vakıf*, 22 Haziran 1923.

sağlıklı olmayacağını söylemiştir. Akabinde, ülkenin en güzide sağlıkçılarından olan Refik Bey ve arkadaşlarının, böylesi bir durumun yaratacağı sakıncaları kendisinden daha iyi düşüneceklerini belirterek, bu söylentilerin bir şayiadan ibaret olduğunu söylemiştir. Son olarak da “Şimdilik Vekalet-i Celile’nin lütfuyla 1924 yılında İstanbul’a modern bir emraz-ı intaniye hastanesi (bulaşıcı hastalıklar hastanesi) takdim etmekle meşgulüz” demiştir¹¹⁰. Cumhuriyet’in ilk yılında Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bulaşıcı hastalıklara özel bir hastane kurulması oldukça önemli bir gelişmedir.

1.4.4. Hamidiye Etfal Hastanesi

Bugünkü adıyla “Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi,” 1899 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Hastanede çocuk hastaların yanı sıra kadın hastalara ve savaş döneminde askerlere de bakılmıştır. İlk çocuk hastanemiz olan Etfal Hastanesi röntgen, cerrahi pavyonu, aşı üretim laboratuvarı, kimyahane, bulaşıcı hastalıklar pavyonu gibi pek çok donanıma sahipti. 1904’te “ilk çocuk sanatoryumu” bu hastane bünyesinde kurulmuştur. 1909 yılında Şehremanetine bağlanan hastane, cumhuriyet döneminde Sıhhiye Vekâletine geçmiştir¹¹¹.

Hamidiye Etfal Hastanesinde her gün öğleden önce 10 ile 12 arasında fakir halk ücretsiz olarak muayene edilmekteydi. Hangi gün hangi polikliniklerin hizmet vereceği de gazetelerde halka duyurulurdu¹¹². Fakir halkın ücretsiz muayene edilmesi, sağlık hizmetlerinden toplumun her kesiminin istifade etmesine olanak sağlaması, ayrıca sosyal devlet anlayışının da gelişmeye başladığını göstermesi açısından önemlidir. Bu uygulama halka değer veren devlet politikalarının bir yansımasıdır.

Öte yandan uzun süren savaşlar boyunca memleketinden uzak kalan ve vaktiyle Vilayet ve Emanete bağlı Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye’nin gelişimi için çalışan Hekimbaşı Zade Dr. Muhyiddin Bey, 1924 yılının ilk aylarında İstanbul’daki bazı sağlık müesseselerini ziyaret etmiştir ve edindiği izlenimleri gazete sütunlarına taşımıştır. Buna göre Muhyiddin Bey, ilk olarak yirmi sene hizmet verdiği Etfal Hastanesi’ni ziyaret ederek buranın müze, ameliyat, röntgen daireleri ile diğer bölümlerini gezmiştir. Özellikle Etfal Hastanesiyle Bimarhanede ilmi esaslara uygun olarak gerçekleşen yükselmeyi takdir etmiştir. Dr. Muhyiddin, “Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi” zamanında hastaneye ameliyat dairesi ve bazı yenilikler yapıldığını, bunların dışında yakın zamana

¹¹⁰ “Tıbbiye Talebesi”, *Vakit*, 18 Şubat 1924.

¹¹¹ Selçuk ve Çolak, 2012: 12-14.

¹¹² “Etfal Hastanesinin Muayene Günleri”, *Vakit*, 31 Ocak 1924.

kadar hiçbir şey yapılamadığını söylemektedir. Hatta o dönemde satın alınan tıbbi aletler ve çeşitli malzemelerle idare edildiğini gözlemlemiştir. Fakat yine de son aylarda hastanede fenni bir yükselme görülmesini takdir etmiştir. Hastanenin kütüphanesini gezerken vaktiyle kütüphaneye bağlı olduğu on beş yirmi parça ciltli eserinin orada bulunmayışına ise üzülmüştür. Ayrıca bu hastaneye katılan arazide inşa edilecek pavyonların planlarını incelemiştir. Hekimbaşı Zade Dr. Muhyiddin, hastanenin bağlı olduğu “Sıhhiye Vekaletinin muktedir bir elde olduğunu” ve hazırlanan projelerin en kısa zamanda hayata geçirileceğinden de emindir. Kendisi, son zamanlarda diğer müesseselerimizle beraber Cerrahpaşa ve Haseki Nisa Hastanelerinde yaşanan fenni ve idari gelişmeden de yine memnun kalmıştır¹¹³. Muhyiddin Bey’in söz konusu tespitlerinden İstanbul’daki sağlık kurumlarında önemli gelişmeler yaşandığı ancak özellikle savaş yıllarının bu gelişmeleri sekteye uğrattığı anlaşılmaktadır.

1.4.5. Beyoğlu Zükur Hastanesi

Beyoğlu Zükur Hastanesi’nin resmi açılışı, 27 Temmuz 1924’te Şehremaneti tarafından gerçekleştirilmiştir. Açılışa Şehremini Operatör Emin Bey, mülga Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdürü Hekimbaşı Zade Dr. Muhyiddin, Emanet Sıhhiye Müdürü Sami Bey, Etfal Hastanesi Başhekimisi Mehmet Kâmil ve Hastane Başhekimisi Nazım Hamdi Beyler ve birçok doktor yer almıştır. Şehremini Bey, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti tarafından temeli atılmış olan Cerrahpaşa Hastanesi ile Haseki Nisa Hastanesi pavyonunun noksanlarını tamamlamaya çalıştığını ve önümüzdeki günlerde bunların da açılışının yapılacağını söylemiştir. Beyoğlu Zükur Hastanesi ise adından da anlaşılacağı üzere erkek hastalara hizmet vermek için açılmıştır. Yeri, Şişli’de tramvay istasyonu karşısındaydı. 39’u ücretsiz, 8’i ücretli olmak üzere toplam 30 yataklıydı. Hastane her türlü sağlık ve teknik donanımına sahipti. Burada Emanet, belediye daireleri ve mahallelerden gönderilecek fakir hastalar ücretsiz muayene edilecektir. Şişli Zükur Hastanesi’nin kadrosu ise şöyleydi: Sertabip Operatör Nazım Hamdi Bey, Tabip Halil Sezai Bey, Asistan Süreyya Kadri Bey, İdare Memuru Kazım, Eczacı Hamdi, depo memuru Selahaddin, kiler memuru Kemal Bey¹¹⁴. Söz konusu hastanenin açılışı aslında Cumhuriyet’in ilk yılında yeni sağlık kurumlarının faaliyete geçtiğini göstermektedir.

¹¹³ “Sıhhi Müesseselerimizi Ziyaret-Şişli’deki Etfal Hastanesi”, *Vakit*, 20 Mart 1924.

¹¹⁴ “Dünkü Resm-i Küşad”, *Vakit*, 27 Temmuz 1924.

1.4.6. Askeri Hastaneler

İstanbul'un gerek Avrupa gerekse Anadolu tarafında bu dönemde birçok askeri hastane bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde İstanbul'un önde gelen askeri hastanelerinden olan Haydarpaşa Asker Hastanesi, Anadolu yakasındaki askeri birliklere bakmaktaydı. Burası günümüzde, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Haydarpaşa Eğitim Hastanesi olarak hizmet vermektedir. Gümüşsuyu Asker Hastanesi ise Taksim Gümüşsuyu'nda bulunmaktadır. Kasımpaşa Asker Hastanesi de Deniz Kuvvetlerine hizmet vermektedir. Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat ve Seririyatı ise İstanbul'un işgali sırasında Gümüşsuyu ve Maçka Hastanelerine taşınmıştır¹¹⁵. Gülhane'de asker doktorlar yetiştirilmekteydi. İşgalci devletlerin İstanbul'u tahliye etmeleriyle Fransızlar, beş yıl boyunca el koydukları Gülhane Seririyatını terk etmiştir. İki aylık tadilat sürecinin ardından hastane, 2 Ekim 1923 tarihinde eski yeri olan Sarayburnu'na taşınmıştır¹¹⁶.

Bunlardan Gümüşsuyu Hastanesi halka açık bir hastaneydi. Halktan müracaat edecek hastalar için polikliniklere göre muayene günleri ve saatleri duyurulurdu¹¹⁷. Sivil hastalar Gülhane Hastanesine de müracaat edebilirdi. Gülhane Seririyatı, 1924 ocak ayında Gülhane'deki eski binasına nakledilmiştir¹¹⁸. Dışarıdan müracaat edecek hastalar için muayene günleri ve saatleri Vakit gazetesinde duyurulmuştur¹¹⁹.

1.4.7. Haseki Nisa Hastanesi

Vakıf hastanesi olan Haseki Nisa Hastanesi'nin geçmişi 1539 yılına dayanmaktadır. 1878 yılında Şehremanetine bağlanmıştır¹²⁰. Hastanede fakir kadın hastalara hizmet verilmiştir. 1890 yılında hastanenin mevcut binası yıkılarak yeni bir hastane yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Bununla birlikte hastane, birbirinden bağımsız binalar olarak pavyonlar şeklinde inşa edilmiştir¹²¹. Başhekim Operatör Nureddin Bey ise, Haseki Nisa Hastanesi'nin gelişimine büyük katkılarda bulunan bir doktor olmuştur. Öyle ki, halk arasında sevilen sayılan bir hekim olan Nureddin Bey, otuz yıl burada çalışmıştır. Ancak uzun zamandır inşası için çalıştığı cerrahi pavyonunun 1924 yılında tamamlandığını göremeden vefat etmiştir¹²². Bu yüzden pavyona, inşasında büyük emekleri

¹¹⁵ Ceyhan ve Sevimli, 2010:279-283.

¹¹⁶ Altıntaş Selçuk ve Çolak, 2007: 135-136.

¹¹⁷ "Gümüşsuyu Hastanesinde Muayene", *Vakit*, 30 Mart 1923.; "Gülhane Seririyatında", *Vakit*, 17 Mayıs 1923.

¹¹⁸ "Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mekteb ve Seririyatı Sertababetinden", *Vakit*, 9 Ocak 1924.

¹¹⁹ "Gülhane Seririyatında", *Vakit*, 17 Mayıs 1923.

¹²⁰ Aydın ve Tokaç, 2015: 154.

¹²¹ Yıldırım, 2010: 196-197.

¹²² "Operatör Nureddin Bey", *Vakit*, 26 Nisan 1924.

olan Operatör Dr. Nureddin Bey'in ismi verilmiştir¹²³. Haseki Nisa Hastanesi cerrahi pavyonunun resmi açılışı, 16 Ağustos 1924'te Dahiliye Vekili, Vali ve Şehremini Beylerin huzurunda gerçekleşmiştir¹²⁴.

1.4.8. Yabancı Hastaneler

Yabancı hastaneler, mütareke zamanında sağlık kurumu olmaktan ziyade “bir siyaset ocağı imiş gibi” hareket etmiştir. Nitekim, Sıhhiye Vekaleti, İstanbul'daki müfettişi vasıtasıyla bütün yerli ve yabancı hastaneleri teftiş etmiştir. Teftiş sonucunda elde edilen bazı bilgiler Vakıf'ın 23 Ağustos 1924 tarihli haberinde ayrıntılı olarak kamuoyuna sunulmuştur¹²⁵.

İngiliz Hastanesi: Galata Kulesi'nin yanı başında bulunan kuleli bina, uzun zamandan beri İngiliz Hastanesi olarak bilinmektedir. Mütareke olduktan birkaç gün sonra büyük bir Yunan bayrağı binaya asılmıştır. “Ta ki İzmir'e ordumuz girip bütün Avrupa yelkenleri suya indirinceye kadar.” Bu kurum Mütareke Döneminde adını Rumca olarak değiştirmiştir. Hastanenin damgasında “İngiliz Hastanesi Klinik Konstantinapol” ifadesi yazmaktaydı. İngiliz Hastanesi, İngiliz Konsolosluğunun himayesi altındaydı. Hastane 45 yataklı olarak hizmet vermektedir¹²⁶.

Avusturya Hastanesi: Beyoğlu'ndaki en büyük sağlık kurumlarından biriydi. Taş Kışla civarındaki bu muazzam hastaneye, mütarekeden hemen sonra Fransızlar el koymuştur. Bu hastanede özellikle Dr. Kasen adındaki Fransız doktor, Türk düşmanlığıyla bilinirdi. Bu doktor Mütareke Dönemi'nde “Türkleri tedavi etmek için baytar diploması kafidir” lafını defalarca dile getirmiştir. Üstelik Vakıf gazetesi, yabancı doktorların ikamet süresinin bitmek üzere olduğunu hatırlatarak bu doktorun uzaklaştırılması için gerekli tahkikatın yapılmadığını dile getirmektedir. Bu hastane 70 yataklı olup sıhhi donanımı çok iyiydi¹²⁷.

Fransız Kliniği: Taksim'de bulunan ve Fransız Hastanesi olarak bilinen bu kurumun bir bölümünde şebenderlik işleri yürütülürken diğer bölümü tedavi hizmetlerine ayrılmıştır¹²⁸.

Amerikan Hastanesi: Amerikalılar, Mütareke Dönemi'nde Almanlarla anlaşarak Sıraselviler'deki Alman Hastanesi'ni Amerikan Hastanesi yapmıştır. Amerikan Hastanesi, 180 yatağı ile şehrin en önemli yabancı hastaneleri arasındaydı¹²⁹.

¹²³ “Operatör Ahmet Nureddin Bey Pavyonu”, *Vakıf*, 15 Ağustos 1924.

¹²⁴ “Haseki'deki Pavyon Açıldı”, *Vakıf*, 17 Ağustos 1924.

¹²⁵ “İstanbul'da Kaç Hastane Var?”, *Vakıf*, 23 Ağustos 1924.

¹²⁶ “İstanbul'da Kaç Hastane Var?”, *Vakıf*, 23 Ağustos 1924.

¹²⁷ “İstanbul'da Kaç Hastane Var?”, *Vakıf*, 23 Ağustos 1924.

¹²⁸ “İstanbul'da Kaç Hastane Var?”, *Vakıf*, 23 Ağustos 1924.

¹²⁹ “İstanbul'da Kaç Hastane Var?”, *Vakıf*, 23 Ağustos 1924.

Sen Jorj Hastanesi: Kuledibi’nde bulunan Sen Jorj Hastanesi 90 yataklıydı¹³⁰.

Bulgar Hastanesi: Bulgar Hariciye Nezareti tarafından idare edilen hastane, 50 yataklıydı¹³¹.

Jeremia Hastanesi: Beyoğlu Aynalıçeşme’de Alman, Sırp, Bulgar ve Yunan rahibeler tarafından idare edilen hastane, 40 yataklıydı¹³².

İtalyan Hastanesi ve Kadıköy Kliniği: Cihangir’deki İtalyan Hastanesi’nden başka Kadıköy’de bir de İtalyan Kliniği vardır. Bunların dışında Şişli Etfal Hastanesi yanında ruhsatsız bir klinik daha bulunmaktadır. Burası Dr. Matara adında bir İtalyan tarafından açılmıştır. İtalyan Konsoloslugu buraya hastane şubesi unvanını vermiştir. 26 yataklı olan bu hastane hakkında Sıhhiye Vekaleti karar verecektir¹³³.

İran Hastanesi: Sultanahmet’te vaktiyle bir ferman ile kurulmuş olan İran Hastanesi, 31 yataklıydı¹³⁴.

Öte yandan Sıhhiye Vekaleti, İstanbul’daki cemaat hastanelerini de teftiş etmiştir. Zira İstanbul’daki Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine ait hastanelerin yatak sayıları, küçümsenecek bir miktarda değildi. Bu yataklarda 569 hasta, 380 akıl hastası, 466 aceze tedavi edilmekteydi. Bu hastaneler içinde en büyüğü Balıklı Rum Hastanesidir. Hasta kısmında 300, Bimarhane kısmında 299, aceze kısmında 222 ve yetimhanede 35 yatak bulunmaktaydı. Balıklı Ermeni Hastanesinin ise hasta kısmında 129, bimarhane kısmında 101, aceze kısmında 136 yatak bulunmaktaydı. Ayrıca Balat Musevi Hastanesi 76 yataklıydı. Taksim’de bulunan Surp Agop Hastanesinde ve Hayrathanesinde de 54 hasta ve 73 aceze yatağı bulunuyordu¹³⁵.

Sıhhiye Vekaleti, İstanbul’da bulunan yabancı hastanelerin teftişine bundan sonra da devam etmiştir¹³⁶. Keza, Sıhhiye Vekili Refik Bey, sıtma mücadelesi için İstanbul’da bulunduğu sırada yabancı hastane ve dispanserlerin durumu ile de ilgilenmiştir ve incelemelerde bulunmuştur. Tetkikata ait karar ve talimatlarını ise Ankara’dan bildireceğini belirtmiştir. Ancak ilk etapta daha önceden mevcut olan hastaneler dışında kalan ve sonradan açılan yabancı hastanelerin kazanılmış hukuki hakları olmadığı takdirde faaliyetlerine izin verilmeyeceği bildirilmiştir¹³⁷. Bu bağlamda

¹³⁰ “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³¹ “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³² “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³³ “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³⁴ “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³⁵ “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

¹³⁶ “Ecnebi Hastaneler Teftişe Tabi”, *Vakit*, 23 Eylül 1924.

¹³⁷ “Ecnebi Hastaneleri”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.

Sıhhiye Vekaletinin özellikle yabancı hastanelerin teftişini sıkı tuttuğu ve bu kurumların başına buyruk hareket etmesine engel olmak istediği görülmektedir. Ayrıca Vakit gazetesi, işgal döneminde Türk düşmanlığı ile bilinen yabancılara ait sağlık kurumlarına bilhassa dikkat çekmiştir. Hatta bazı yabancı doktorların ikamet süresi konusunda hükümetin teyakkuz halinde olması gerektiğini bildirmiştir.

1.4.9. Dispanserler

İstanbul'daki başlıca dispanserler olarak Hilal-i Ahmer'e bağlı dispanserler sayılabilir. Hilal-i Ahmer dispanserlerinde fakir halk ücretsiz tedavi edilmiştir. Bu dispanserler Üsküdar, Fatih ve Cağaloğlu'ndaydı. Hilal-i Ahmer dispanserlerinde tedavi gören hastalara, ücretsiz ilaç da verilmekteydi. Bunlardan Üsküdar Dispanserinde 1923 yılında 12568, 1924 yılında 10120, Fatih Dispanserinde 1923 yılında 12.831, 1924 yılında 10.135, Cağaloğlu Dispanserinde 1923 yılında 7.645, 1924 yılında 7.764 hasta muayene edilmiş ve ilaçları ücretsiz olarak verilmiştir¹³⁸. Hilal-i Ahmer dispanserleri dışında Tıp Fakültesi tarafından Duyun-u Umumiye binası karşısında her yıl, genel muayene dispanseri açılırdı¹³⁹.

Öte yandan verem hastalığına karşı mücadelede başarılı olmak için Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Müdüriyeti, 1923 yılında İstanbul'un bazı yerlerinde verem dispanserleri açmak istemiştir. Bu niyetle Beyoğlu'nda 2, İstanbul'da 2, Üsküdar tarafında 1 dispanser açılması düşünülmüştür. İsteyen herkes bu dispanserlerden ücretsiz yararlanabilecektir. Dispanserlerin açılması için hükümet merkezi tetkikata devam etmektedir¹⁴⁰. Ancak Vakit gazetesinde, açılması planlanan bu dispanserlerin 1923 ve 1924 yılı zarfında açıldığı ile ilgili bir habere rastlanmamaktadır.

28 Temmuz 1924 tarihinde ise İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Müdüriyeti, cilt ve frengi hastalıklarının ücretsiz muayene ve tedavisi için iki dispanser açtığını duyurmuştur. Biri Balat'ta Tahta Minare Caddesi'nde, diğeri Tophane'de Boğazkesen Caddesi'nde Bostanbaşı Karakolu karşısındaydı¹⁴¹. Bir başka dispanser Şehremaneti tarafından Kasımpaşa'da Rauf Bey Caddesi'nde kışla karşısındaki apartmanın alt katında açılmıştır. Bu dispanserinin resmi açılışı Şehremini Emin Bey, Sıhhiye Müdürü Cevdet Bey ve Emanet'in önde gelen kişilerinin hazır bulunduğu bir törenle 3 Eylül 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Dispanserinin müdürlüğüne Emanet

¹³⁸ Türk Kızılayı, 2013: 348.

¹³⁹ "Hilal-i Ahmer Dispanserleri", *Vakit*, 17 Ekim 1923.

¹⁴⁰ "Verem Dispanserleri açılıyor", *Vakit*, 14 Nisan 1923.

¹⁴¹ "İki Dispanser Daha", *Vakit*, 28 Temmuz 1924.

eski Sıhhiye Müdürü Sami Bey tayin edilmiştir¹⁴². Şehremanetinin, Eyüp'te açtığı dispanser ise 5 yataklıdır, Eyüp'te Hüseyin Paşa Konağı'nda kurulmuştur. Sertabibi Dr. Şazi Bey'dir¹⁴³. 24 Eylül 1924'te resmi açılışı yapılan Eyüp Dispanserinin on iki odası vardı. Dispanser binasının iki odası belediye zabıta memurlarına, diğerleri dispansere tahsis edilmişti¹⁴⁴. Şehremanetine bağlı dispanserlerin vereceği hizmetlerle ilgili talimatnameye göre, bu sağlık kuruluşlarında hastalar muayene ve tedavi edildiği gibi kazazedeler ve yaralılar, evlerine veya hastaneye sevk edilebilecek duruma gelinceye kadar bakılmıştır. Gece gündüz hizmet veren şehir dispanserlerinde, doğumhanelere sevkine imkân olmayan fakir kadınlara da hizmet verilmiştir. Dispanserlerde 2'si erkeklere, 3'ü kadınlara mahsus olmak üzere 5 yatak ile basit tıbbi alet ve edevat bulunurdu. Belediye eczanelerinden fakir hastalara ücretsiz ilaç verildi¹⁴⁵. Özellikle fakir halkın, sağlık hizmetlerinden yararlanması konusunda Hilal-i Ahmer ve belediye dispanserleri önemli hizmetler vermiştir.

1.5. Sağlık Çalışanları

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de sağlık personeli sayısı yetersizdi. Kurtuluş Savaşı sonrasında mevcut ekonomik ve sosyal sıkıntıların da etkisiyle bu gibi mesleklere olan talep azalmıştı¹⁴⁶. Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasında memleketin sağlık durumu ile ilgili olarak, geçen sene zarfında ülke genelinde istihdam edilen doktor sayısının 337, sıhhiye memurlarının sayısının da 434 kişi olduğunu söylemiştir. Atatürk konuşmasının devamında ise; “Memleketin ihtiyaçlarını teminden uzak olan bu memurların kısmen uzak memleketlerde maaşlarının artırılması, kısmen askeri doktorlardan bir kısmının terhis ve istihdamı suretiyle çoğaltılması ve aynı zamanda mektepten çıkacak tabiplerimize mecburi hizmet yüklenmesi ve doktor yetiştirilmesi¹⁴⁷” gibi tedbirlerle personel açığının kapatılmaya çalışılacağını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından iki yıl önce ise Etıbbıa Muhadenet Cemiyeti, hazırladığı 1921 yılı İdare Heyeti Raporunda, doktorların büyük kısmının İstanbul'da toplandığını ifade etmiştir. Üstelik, “İstanbul'un servet ve nüfusu bu kadar doktoru beslemeye kâfi değildi” ve

¹⁴² “Kasımpaşa Dispanseri Açıldı”, *Vakit*, 4 Eylül 1924.

¹⁴³ “Eyüp Dispanseri”, *Vakit*, 19 Eylül 1924.

¹⁴⁴ “Şehreminin Teftişi ve Eyüp Dispanserinin Açılışı”, *Vakit*, 25 Eylül 1924.

¹⁴⁵ Şehremaneti Mecmuası, 1924: 32-33.

¹⁴⁶ SSYB, 1973: 291.

¹⁴⁷ “Gazi Başkumandanımızın Nutku”, *Vakit*, 3 Mart 1923.

Anadolu'daki doktor eksliği ciddi bir sorundu¹⁴⁸. Vakit gazetesinde sık sık Anadolu'da doktor, eczacı, sıhhiye memuru ve ebe ihtiyacı olan yerler için İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti tarafından verilen ilanlara rastlanması da bu gerçeği teyit etmekteydi. Bu görevlere talip olanlar, İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine müracaat edeceklerdi¹⁴⁹. Söz konusu gazetede, Hilal-i Ahmer tarafından verilen ilanlar da bulunmaktadır. Hastabakıcı ve hemşirelere ihtiyaç duyulduğu ve talip olanların Hilal-i Ahmer'e müracaat etmeleri gerektiği bildirilmekteydi¹⁵⁰. Bu noktada, Anadolu'daki boş kadrolar için İstanbul merkezli gazetelere ilan verilmesinin sebebinin Tıp Fakültesi ile eczacılık ve dişçi mekteplerinin burada bulunması olduğu söylenebilir. Yine, İstanbul'da doktor sayısının fazla olmasına karşılık Anadolu'da hiç doktor olmayan yerlerin olması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye'nin en önemli sağlık sorunlarından biridir. Tabi sadece doktorlara değil eğitilmiş ebe, hastabakıcı, hemşire gibi sağlık çalışanlarına olan ihtiyaç da oldukça fazlaydı.

Tüm bu sebeplerden dolayı Cumhuriyet'in ilk yılında sağlık personeli yetiştirilmesi ve bunların istihdamı, devletin uyguladığı en önemli sağlık politikalarından biridir. Nitekim 1923 yılında Refik Bey'in vekalet geçmesiyle birlikte ülkede sağlık teşkilatının genişletilmesi ve “uzun zamandan beri doktor yüzü görmeyen” yerlere doktor gönderilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Buna yönelik olarak Cumhuriyet'in ilk yılında “Hizmet-i Mecburiye Kanunu” uygulanmaya başlamıştır. Bulundukları yere göre maaşlarında önemli ölçüde zam yapılarak doktorlar, Anadolu'nun uzak yerlerine gitmeye teşvik edilmiştir. Bu sırada Refik Bey, 1'i İstanbul'da, 1'i Sivas'ta olmak üzere 2 sıhhiye mektebinin açılması için talimat vermiştir¹⁵¹. Doktor ve ebelerin eğitiminde bütün masraflar, Sıhhiye Vekaleti tarafından karşılanacaktı. Mezun olan doktorlar, hükümetin kendilerine göstereceği bir yerde üç sene hizmet edecekti. Ebe olacak hanımlar da Kadırğa Hastanesindeki tahsilleri müddetince iskân ve iâşe olunacak, tahsilleri bittikten sonra zorunlu hizmete tabi tutulacaklardı¹⁵². Eylül 1924'te ise Sıhhiye Vekaleti, Dişçi Mektebi'nde 25 yataklı leyli bir kabile (ebe) yurdu ve Divan Yolu'nda tıbbiye yurdu açmak üzereydi¹⁵³.

Hastabakıcı ihtiyacını karşılamak için de bazı hastanelerin bünyesinde ücretsiz olarak hastabakıcılık eğitimi verilmiştir. 6 Aralık 1922'de Vakit gazetesinde yayınlanan ilana göre, Hastabakıcılık mesleğinin önemini dikkate alan Kadırğa Hastanesi, bir hafta içerisinde

¹⁴⁸ Salıcı, 2022: 46.

¹⁴⁹ “Münhal Kabilelik (ebelik) ve Sıhhiye Memurluğu”, *Vakit*, 21 Nisan 1923; “Münhal Sıhhiye Memuriyetleri”, *Vakit*, 2 Mayıs 1923.

¹⁵⁰ “Hilal-i Ahmer Cemiyetinden”, *Vakit*, 2 Kasım 1923.

¹⁵¹ “Sıhhiye Vekilinin Beyanâtı”, *Vakit*, 1 Haziran 1924.

¹⁵² “Tabip ve Kabile Yetiştirmek İçin Bir Tedbir”, *Vakit*, 7 Ağustos 1924.

¹⁵³ “Leyli Kabile ve Tıbbiye Yurtları”, *Vakit*, 29 Eylül 1924.

hastabakıcılık eğitimine başlama kararı almıştır. Kayıt için gerekli bilgileri almak ve kaydolmak isteyenlerin Kadırga Hastanesine müracaat etmeleri gerekmektedir¹⁵⁴. 1923 yılında Türkiye’de hastabakıcıların sayısını artırmak ve bu konuda mesleki eğitim vermek için Hilal-i Ahmer tarafından da çeşitli hazırlıklar başlatılmıştır. Keza, öncelikle üç azadan oluşan bir komisyon teşkiline karar verilmiştir. Bu heyet, gereken nizamname ve esasları hazırlayacaktır¹⁵⁵. Uzun süren çabaların ardından İstanbul’da Hilal-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi ancak 1925 yılı şubat ayında açılmıştır. Bu okulda Öğrencilerin iskân ve iâşesi Hilal-i Ahmer’e aitti. Eğitim süresi ise iki yıl üç aydı¹⁵⁶. 1923 yılında İstanbul’da hastabakıcı eğitimi veren hastanelerden biri de Amerikan Hastanesidir. Bu hastanede yirmi altı ay süreyle ücretsiz hastabakıcılık sınıfı açılmıştır¹⁵⁷. Bazı hastanelerin ücretsiz hastabakıcı eğitimi vermesi, hastanelerde hastabakıcı ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

1923 yılında İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Sadreddin Bey’in göreve geldiği sırada ise İstanbul’un sağlık kadrosunun 21 doktor ile 25 sıhhiye memurundan ibaret olduğu görülmektedir. Mart 1923 itibarıyla Kartal kazası ile İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar’da 5 hükümet doktoru görevliydi. 6 doktorun memuriyeti de tasdik edilmesi için vekaletle yazılmıştı. 25 sıhhiye memurundan yalnız İsmail Bedri Efendi’nin memuriyeti tasdik edilirken, diğerlerinin de Sıhhiye Vekaletine arz edilmişti¹⁵⁸.

Mart 1923’te yaşanan üzücü bir olay ise başka bir sorunu gündeme getirmiştir. Şöyle ki, Selimiye Kışlası’nda iskân edilen Rum muhacirleri arasında çıkan bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık tedbirlerini uygulamak üzere gönderilen heyette görevli küçük sıhhiye memurlarından Sadık Bey, görevini yerine getirirken lekeli hummaya yakalanarak vefat etmiştir. Sadık Bey’in mesai arkadaşlarından sıhhiye memuru Ahmet Bey, Vakıf gazetesine gönderdiği mektupta; Sadık Bey’in geride bıraktığı ailesine yardım edilmesi gerektiğini, bu desteğin hayatlarını tehlikeye atarak görevlerini yerine getirmeye çalışan mesai arkadaşlarını teşvik edeceğini söylemiştir¹⁵⁹. Benzer şekilde Yeniköy belediye doktorlarından Kazım Bey de Rum mültecilerinin sağlık durumlarını incelediği sırasında gerekli tedbirleri uygularken lekeli hummaya yakalanmıştır. Yaptığı fedakârlık üzerine Emanet Encümeni Dr. Kazım Bey’in 100 lira nakit para ile ödüllendirilmesine karar vermiştir. Üstelik bir süre sonra bu miktara 100 lira daha ilave edilmesi uygun görülmüştür ve ödül

¹⁵⁴ “Hastabakıcılık”, *Vakit*, 6 Aralık 1922.

¹⁵⁵ “Hastabakıcılığ”, *Vakit*, 5 Mayıs 1923.

¹⁵⁶ Türk Kızılayı: 2013, 436-437.

¹⁵⁷ “Hastabakıcılık Mektebi”, *Vakit*, 2 Ağustos 1923.

¹⁵⁸ “İstanbul’un İçtimai ve Sıhhi Vaziyeti”, *Vakit*, 26 Mart 1923.

¹⁵⁹ “Karilerimizin Mektupları”, *Vakit*, 28 Mart 1923.

200 liraya çıkarılmıştır¹⁶⁰. Dolayısıyla bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği İstanbul'da sağlık çalışanlarının karşılaştığı en büyük sorun, bulaşıcı hastalıklara yakalanma, hatta ölüm riskinin oldukça fazla olmasıydı. Sağlık çalışanlarının hayati tehlikeyi göze alarak görevlerini yerine getirmeye çalışmaları ise devletin ilgili kurumları tarafından ödüllendirilmek suretiyle teşvik edilmiştir.

1.5.1. Belediye Doktorları

Belediye doktorları, sabah 9'dan akşam 5'e kadar mıntıkasında doktorluk vazifesini yapmakla sorumluydu. Mesai saatlerinde, çağırıldığı ilk hastaya hangi sınıf halktan olursa olsun gitmeye, ücretsiz muayene ve tedavi etmeye mecburdu. Ayrıca belediye doktorlarının gelen hastalara bakmak, cenaze muayenelerine gitmek, çiçek aşısı yapmak, esnaf muayenelerini tamamlamak, dükkanların fenni temizliklerini teftiş etmek gibi oldukça fazla sorumlulukları bulunuyordu. Nitekim “Şehremanetinin iktisat diye ara sıra yegâne ıslahat projesi olarak uyguladığı doktor kadrolarını azaltarak mıntıkaları birkaç misli genişletilen belediye doktorlarının haline acımamak” mümkün değildi. Üstelik ağır iş yükü, belediye doktorlarının psikolojisini de bozmaktaydı. Hekim gazetesi bu soruna çözüm olarak bazı fikirler öne sürmüştür. Buna göre; belediye doktorlarının maaşları yükseltilmelidir, belediye tabip mevkileri hasta muayenesine elverişli bir tarzda donanımlı hale getirilmelidir, eczane sandalyeleri üzerinde gelişigüzel, birkaç soru cevaptan ibaret olan “ampirik muayenelere” son verilmelidir, belediye doktorlarının önemli vazifelerini gösteren bir program halkı da bilgilendirecek şekilde belirli mevkilere gönderilmelidir, Şehremanetinin hiç olmazsa iki üç mıntıkada küçük çaplı laboratuvarları olmalıdır, belediye doktorlarının uzmanlık gerektiren hastalara bakması doğru olmadığından bu konuya da çözüm getirilmelidir¹⁶¹. Yoğun bir tempoda çalıştıkları anlaşılan belediye doktorlarının çalışma şartlarının düzeltilmesi için yapılan bu öneriler, aslında gerek doktorların gerekse halkın sağlığının korunması adına gayet makul görülmektedir.

Öte yandan 1923 yılı başlarında Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti lağvedilmiştir. Bu heyetin vazifeleri belediye doktorlarına devredilirken, Emraz-ı Sariye Mücadele Heyetinde bulunan 33 küçük sıhhiye memurundan 25'i de çeşitli mıntikalara görevlendirilmiştir. Heyette bulunan doktorlarla geriye kalan diğer sıhhiye memurları ise açıkta kalmıştır¹⁶². Üstelik 1924 yılında

¹⁶⁰ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede”, *Vakit*, 24 Mayıs 1923.

¹⁶¹ “Şehremanetinin Sıhhi ve İctimai Pişkinlikleri”, *Hekim*, 1923.

¹⁶² “Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti”, *Vakit*, 29 Mart 1923.

belediye başhekimleri, bağlı oldukları belediye dairelerinin temizliğinden de sorumlu tutulmuştur. Bundan böyle müdürler ve başhekimler devir ve teftişleri esnasında sokakların temizliğini de denetleyecektir¹⁶³. Bu durum belediye doktorlarının iş yükünün daha da arttığını gösterirken, teklif edilen çözüm önerilerinin ise çok fazla dikkate alınmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca Vakit gazetesinde görevini ihmal eden belediye doktorlarıyla ilgili haberlere de rastlanmaktadır. Ne yazık ki bu ihmaller bazı trajik olayların yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Vakit gazetesine müracaat ederek intihar edeceğini söyleyen Kazım Paşa Zade A. Muhyiddin, zehrin tesiri altındayken Beyazıt Belediyesi'nin Sultanahmet mevkiinde görevli doktoru Salih Bey'e müracaat edilmiştir. Fakat belediye doktoru "vakit geçir" diyerek ölüm halindeki bu kişiye gitmemiştir. Gazetede bu haber, Emanet'in dikkatini çektiğinden hemen doktor hakkında tahkikat başlatılmıştır. Tahkikat sonucunda Emanet, söz konusu doktorun görev yerini değiştirmekle yetinmiştir. Eyüp'te yaşanan başka bir olay ise belediye doktorlarının işlerini ihmal ettiği gibi bir izlenime kapılmamıza yol açtığı gibi çalışma şartlarının zorluğundan bıkan doktorların tükenmişlik sendromuna girerek görevlerini artık ciddiye almamaya başladığını gösteren bir olay olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Eyüp'te yirmi günlük bir bebek hastalanmıştır ve davet edilen doktor maalesef hastalığı teşhis edememiştir. Daha sonra bebeğin kuş palazı olduğu anlaşılmıştır. Bebeğin vefatı üzerine doktordan rapor hazırlaması için gelmesi rica edilmiştir. Belediye doktoru ise kendine müracaat edildiğinde kahvede tavla oynamaktadır, gelip hastayı göreceği yerde orada bebeğin henüz anlaşılamayan bir hastalıktan vefat ettiğine ve defnine ruhsat verildiğine dair bir rapor hazırlamıştır. Vakit gazetesi, bu olay karşısında Şehremaneti'nin ne yaptığını öğrenmek istemiştir ve olayın araştırılacağı cevabını almıştır. Bunun üzerine "Emanet'in bu kadar memur, bu kadar müfettiş, bu kadar bütçesi ve teşkilatı vardır. Bir doktoru ölüm halinde olan bir hastanın yanına gönderemedikten sonra bunlara ne lüzum vardır?" diyen Vakit gazetesi, Şehremanetini göreve çağırmıştır¹⁶⁴. Şehremaneti ise yazılanları dikkate alarak konuyla ilgili tahkikat yapması için Müfettiş Doktor İsmail Bey'i görevlendirmiştir¹⁶⁵. Vakit gazetesi, görevini gerektiği gibi yerine getirmeyen belediye doktorlarıyla ilgili haberlere bu şekilde yer verirken eleştirilerin odağında Şehremaneti ve ihmalkâr doktorlar bulunuyordu. Buna karşın doktorların neden böylesi bir tavırla hareket ettikleri, gerçekten de görevlerini ihmal edip sorumsuz

¹⁶³ "Sertabipler Sokakların Temizliğine Bakacak", *Vakit*, 1 Ekim 1924.

¹⁶⁴ "Vazifesini Yapmayan Bir Belediye Tabibi Daha", *Vakit*, 18 Ekim 1924.

¹⁶⁵ "Eyüp'e Doktor Gidiyor", *Vakit*, 19 Ekim 1924.

mu davrandıkları yoksa çalışma azimlerini mi kaybettikleri sorularının cevaplarını gazete sütunlarından anlayabilmek mümkün olmamıştır.

1.5.2. Yabancı Doktorlar Meselesi

Türkiye’de henüz Cumhuriyet’in ilan edilmediği tarihlerde, yurt dışında tahsilini tamamlamış Türk doktor ve eczacılara çalışma izni verilmiştir¹⁶⁶. Fakat yabancı uyruklu doktorların Türkiye’de serbestçe doktorluk yapmaları yasaktı.

Bununla birlikte yabancı doktorlara, Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye’de çalışabilmeleri için Türk diplomasına veya permine (izin belgesi) sahip olmaları mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca yabancı devlet sefarethanelerinde çalışan doktorların hariçte çalışmamaları şartıyla sefarethane doktorluğu vazifelerine devam etmelerinde bir sakınca görülmemiştir¹⁶⁷.

Bunun üzerine İtalyan Mümessili Türkiye’ye bir nota vererek, yabancı doktor ve eczacıların ve diğer bazı meslek guruplarının bundan sonra Türkiye’de çalışamayacaklarına dair gazetelerde çıkan Sıhhiye Vekaleti tebliğinin, İkamet Mukavelesine’nin dördüncü maddesine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Mümessil, hususi mukaveleler yapıncaya kadar 1 Ocak 1923 tarihindeki statükonun devam etmesi gerektiğini bildirerek duruma itiraz etmekteydi. Mümessile verilen cevapta ise özetle şöyle denilmiştir: İkamet Mukavelesi’nin dördüncü maddesi, asıl mukavele yapıncaya kadar 1923 ocak ayındaki statükonun devam edeceğini, mukavele yapılamazsa belirtilen tarihteki kazanılmış hakların korunması şartıyla her devletin serbest hareket edeceğini söylemektedir. 1923 ocak ayında yabancıların hangi meslekleri yapabilecekleri kanunlarla ve nizamnamelerle belirtilmiştir. Doktorluk ve eczacılık mesleklerinin yabancılar tarafından icra edilemeyeceği ise 22 Şubat 1914 tarihli kanun hükümlerindendir. Dolayısıyla 1923 ocak ayındaki statüko gereği yabancılar zaten ülkemizde doktorluk mesleğini icra edemezler. Buna karşın yabancı doktorlar, işgal günlerinde kanunlarımıza aykırı olarak ülkemizde çalışmıştır¹⁶⁸. Cevaptan da anlaşılacağı üzere İtalyan Mümessili’nin itirazı kabul edilmemiştir. Üstelik yabancı doktorların Türkiye’de bilhassa Milli Mücadele Dönemi’nde gayr-i hukuki bir şekilde serbestçe çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak Sıhhiye Vekaleti, konuyla ilgili yaptığı bu tarz çalışmalarla artık yabancıların Türkiye’de izinsiz olarak doktorluk ve eczacılık yapmalarına müsaade etmemiştir.

¹⁶⁶ BCA., 30.18.1.1/7.26.15, (02.04.1923).

¹⁶⁷ BOA., HR.İM/34.9, (23.06.1923).

¹⁶⁸ BOA., HR.İM/21.10, (13.10.1923).

Diğer taraftan Vakit gazetesi de sefarethanelerde görevli yabancı doktorların serbest bir şekilde dışarıda doktorluk mesleğini icra etmelerini eleştirmektedir. Zaten yabancı doktorların serbestçe çalışması başka ülkelerde de yasaktı. Mesela para kazanmak için İstanbul'a gelen bir doktor, çalışması yasaklanırsa memleketine geri döner. Fakat sefarethanelerde çalışan doktorların durumu farklıdır. Fakültede bulunan hocaların ve getirilmesi düşünülen yabancı hocaların durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların doktorluk yapmalarına müsaade edilirse yeni yetişen doktorlarımızın faaliyet sahası daraltılmış olacaktır. Bu yüzden Vakit yazarlarından biri durumu Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey'e sormuştur. Sadreddin Bey, bu şekilde olmayacağına dair teminat vermiş ise de gelen bilgiler bu şekilde değildir. Sefarethane doktorları, sefarethane görevleri dışında düzenli olarak vizitelere gitmektedir. Vakit'e göre, memleketin menfaati için bu duruma son verilmelidir¹⁶⁹.

1924 yılına gelindiğinde hala İstanbul'da çalışma izni olmadığı halde mesleğini icra eden yabancı doktorlara rastlanmaktadır. Vakit'in ifadesiyle bu “ecnebi ve tufeyli adamlar” büyük müesseselerin başına geçerek önemli işlerde çalışmaktadır. Oysa bizim okullarımızdan mezun olan doktorlar işsizlik sıkıntısı içindedir. Ruhsatsız doktorlarla ilgili alınabilecek en basit tedbir ise bunları ülkemizde meslekten menetmektir. Çünkü çalışma izni olmayan bir Türk doktorun, yabancı bir memlekette doktorluk yapması nasıl mümkün değilse, bizim memleketimizde de yabancı bir doktor için aynı şey geçerli olmalıdır. Bu yüzden Vakit gazetesi, ilgili makamların teyakkuza halinde olmaları gerektiğini söyleyerek onları adeta uyarmaktadır¹⁷⁰. Yabancı doktorların Türkiye'de serbestçe çalışması, kendi doktorlarımız açısından haksızlık olarak değerlendirilmiştir. Özellikle yeni mezun doktorların mağdur olmaması için yetkili makamların harekete geçmesi beklenmektedir.

Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra ise yabancı doktorların Türkiye'de çalışabilmeleri için Lozan Antlaşması'nın konuyla ilgili hükümlerine uyması gerekecektir. Buna göre; taraf ülkelerdeki Türk tebaasının ve ülkemizdeki yabancıların mesleklerini icra etmelerinde “muamele-i müteakabile” yani karşılıklılık ilkesi esas alınmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki on iki ay içinde de taraf devletler arasında yapılacak hususi sözleşmelerle durum daha da netlik kazanacaktır. Belirtilen süre içerisinde taraf devletler arasında hususi sözleşmeler yapılamazsa, 1 Ocak 1923 tarihindeki statüko geçerli olacaktır. Yani kişilerin 1 Ocak

¹⁶⁹ “Ecnebi Doktorlar Meselesi”, *Vakit*, 13 Mart 1924.

¹⁷⁰ “Ruhsatsız Ecnebi Doktorlar”, *Vakit*, 26 Temmuz 1924.

1923 tarihinde kazanılmış olan hakları aynen geçerliliğini koruyacaktır¹⁷¹. Böylece başta siyasi, idari, ekonomik ve kültürel olmak üzere hemen hemen her konuda Türkiye'nin geleceğine yön veren Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'deki yabancı doktorların statüleri ve çalışma hakları ile ilgili temel konulara da nispeten açıklık getirmiştir.

1.5.3. Diplomasız Sağlık Çalışanları

19. yy.'da Osmanlı Devleti'nde tıp eğitiminin kalitesinin düşmüştü. Bu durumun bir neticesi olarak Avrupa'da uygulanan modern tedavi usullerini bildiğini iddia eden “mutatabbip” denilen sahte doktorlar ortaya çıkmıştı. Bunlar, yani yerli ve yabancı sahte doktorlar, özellikle İstanbul'da halk sağlığını tehdit etmiştir, hatta ölümlere neden olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti, diplomasız doktor çalıştırılmasına, özel muayenesi olan doktorların fazla ücret almasına engel olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır¹⁷². Bu durum, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ve Cumhuriyet'in ilk yılında İstanbul'da ciddi oranda ruhsatsız hatta diplomasız çalışan doktor ve eczacı bulunmasına yol açmıştır. Bu yüzden Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti halk sağlığını tehdit eden bu durumun takibini yaparak çalışma izni ve diploması olmayan doktorların görevine son vermiştir ve iş yerlerini kapatmıştır.

Mesela, 1923 yılında Beyoğlu'nda “Rus Etibba Cemiyeti” adıyla kurulan cemiyet tarafından Ruslardan bazılarına tabip, bazılarına eczacı ruhsatnamesi verildiğinin haber alınması üzerine başlatılan tahkikat buna örnek gösterilebilir. Zira, bu gibi ruhsatnamelerin, bir değeri olmadığı gibi bu ruhsatnameyle doktorluk ve eczacılık yapanlar hakkında kanuni işlemlerin yapılacağı, İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından duyurulmuştur¹⁷³.

Yine, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti tarafından mezun olmamış ve diploması olmadığı halde dişçilik yapan kişilerin de meslekten menedilmelerine karar verilmiştir ve gerekli tedbirler alınmıştır. Dahası bu dönemde özellikle İstanbul'un uzak yerlerinde dişçilik yapan birçok berber de bulunmaktaydı¹⁷⁴. Gerçekten de İstanbul'da dişçilik yapan, hatta doktorluk yaparak, ilaç satan berberlere 19. yüzyılın ortalarından itibaren sıklıkla rastlanmaktaydı ve bu gibi kimseler, genelde istenmeyen durumların yaşanmasına sebep olmuştu¹⁷⁵. Dolayısıyla Osmanlı'dan

¹⁷¹ “Sıhhiye Vekili Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1924.

¹⁷² Akkuş, 2018: 135-137.

¹⁷³ “Rus Etibba Cemiyetinin Mahiyeti”, *Vakit*, 5 Haziran 1923.

¹⁷⁴ “Mektepsiz Dişçiler”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.

¹⁷⁵ Yıldırım, 2009: 279.

Cumhuriyet'e geçişte bu geleneğin devam etmesi, halk sağlığını tehdit edecek mahiyette ciddi bir sorundu. Bu bağlamda Sıhhiye Vekaleti 1923 yılında önemli girişimlerde bulunmuştur.

Bununla ilgili olarak ölmüş doktorların diplomasını kullanarak doktorluk yapanlara engel olmak için de bazı düzenlemeler getirilmiştir. Bu bağlamda 1923 yılı ağustos ayında vefat eden doktor, eczacı, dişçi ve cerrahlara ait şahadetnamelerin, mahalle muhtarı ile ihtiyar heyetlerinin bilgisi dahilinde ailelerinden alınarak, sağlık dairelerine teslim edilmesi zorunlu tutulmuştur. Ayrıca doktor diplomalarının, babadan oğula geçerek suistimal edilmesine fırsat vermemek için diploma ve şahadetnamelerin nüfus tezkireleri gibi geri alınması gerektiği, ilgili kişilere tebliğ edilmiştir¹⁷⁶. Sadece doktor ve eczacıların değil, sünnetçilik yapan kişilerin de ruhsatnameleri kontrol edilmiştir. 1923 ekim ayında İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar semtlerinde sünnetçilik yapanların, ruhsatnamelerini kaydettirmek için belirtilen yerlerdeki hükümet doktorlarına müracaat etmeleri istenmiştir¹⁷⁷. İstanbul vilayeti dahilinde bulunan bütün resmi ve gayri resmi mülki ve emekli doktorlar, dişçi, ebe ve diğer sağlık memurlarının isimleriyle diploma tarih ve numaralarını haber vermek için, 1924 yılı sonuna kadar çalıştıkları yerlerdeki hükümet doktorlarına mutlaka müracaat etmeleri gerekiyordu¹⁷⁸. Modern bir sağlık sisteminde diplomasız ve ruhsatsız sağlık çalışanlarına yer yoktur. Sıhhiye Vekaleti, diploma takibini yaparak, eğitimsiz kişilerin halk sağlığını tehdit etmesine izin vermemiştir. Ayrıca tespit ve kayıt işlemlerinin yapılması neticesinde ülkedeki sağlık elemanlarının sayısı ile bunların meslek alanlarının tespiti de yapılmış olacağından yeni Cumhuriyet'in sağlık kadrosu da bu suretle tespit edilmiştir, denilebilir.

Eyüp'te, Bülbül Deresi'nde oturan terzi Sabri Efendi'nin hanımı Adile Hanım'ın sağlık koşullarına uygun doğum gerçekleştiremediği için vefat etmesi, aslında yukarıda alınan kararların ne kadar doğru olduğunu gösteren trajik bir örnektir. Nitekim doğumu yaptıran yetmiş yaşındaki Şerife ebe hakkında kanuni takibat başlatılmıştır¹⁷⁹. Bu gibi mağduriyetlerin yaşanmaması için gerçekten de sağlık çalışanlarının diplomalı olması gerekiyordu. Ancak tüm gayretlere rağmen bu ve benzeri sorunların kısa sürede çözümlenmesi mümkün görünmemekteydi. Nitekim 1924 yılında Sıhhiye Vekaleti İstanbul'da yaptığı teftişler sonucunda resmi ruhsatı olmadığı halde faaliyette olan muayenehaneler olduğunu tespit etmiştir. Ruhsatsız çalışan bazı diş muayenehaneleri ise kapatılmıştır¹⁸⁰. Ayrıca "muvazaa" suretiyle, yani başka bir doktorun diplomasıyla muayene

¹⁷⁶ "Ölenlerin Diplomaları", *Vakit*, 30 Ağustos 1923.

¹⁷⁷ "İstanbul Sıhhiye ve Muavenet- İctimaiye Müdüriyetinden", *Vakit*, 9 Ekim 1923.

¹⁷⁸ "İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetinden", *Vakit*, 11 Ocak 1924.

¹⁷⁹ "Diplomasız Ebenin Marifeti", *Vakit*, 20 Şubat 1924.

¹⁸⁰ "Ruhsat-ı Resmîyeye Haiz Olmayan Dişçiler", *Vakit*, 12 Nisan 1924.

işletenler olduğu da anlaşılmıştır. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, diploması olmayan Hristiyan doktorlarla danışıklı olarak iş birliği içinde olan doktorların muayenehanelerini de kapatmıştır¹⁸¹.

1924 yılında yaşanan bir diğer gelişme, İstanbul sıhhiye memurlarıyla ebe hanımların ortak bir toplantı yaparak, dayanışma içinde olmak ve haklarını birlikte korumak için “Sıhhiye Memurları ve Kabileler Muhadenet Cemiyeti” adıyla bir cemiyet kurmaya karar vermeleridir. Ayrıca toplantıda, diplomasız sıhhiye memurlarına ve ebelere çalışma yasağı getirilmesi için girişimlerde bulunma kararı alınmıştır¹⁸². Eğitimli sağlık çalışanlarının seslerini duyurmak için bir dernek kurmaları oldukça önemli bir gelişmedir. Zira, sağlık çalışanlarının haklarını korumak adına ortak hareket etmesi aslında ileride gelişecek olan sendikal faaliyetlere zemin hazırladığı şeklinde de değerlendirilebilir.

1924 yılında diplomasız ve ruhsatsız çalışan doktorların sıkı bir şekilde denetimi devam etmiştir. Nitekim izin belgesi almayan yabancı üniversitelerden mezun Türk, Yunan ve Rus milliyetine bağlı 150 doktor meslekten menedilmiştir. Bunlardan 91’i ise İstanbul’dan ayrılmıştır¹⁸³. İstatistik, Sıhhiye Vekâletinin bu konuda sıkı bir takip içerisinde olduğu göstermektedir.

1.6. Eczaneler

Osmanlı Devleti’nde 19. yy. ortalarından itibaren eczacılıkla ilgili nizamnameler çıkarılmaya başlanmıştır. “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” 1861 yılında yürürlüğe girmiştir. Buna göre sadece eczacılık diploması olanlar eczane açma yetkisine sahipti. Bu nizamname 1927 yılına kadar geçerli kalmıştır. 1895 yılında da “İlaç Tarifesi” yürürlüğe girmiştir. Eczanelerde satılan ilaçlarla ilgili bir fiyat listesi belirlenmiştir. Eczacılıkla ilgili bir diğer kanuni düzenleme ise 1917 tarihli “Alelumum Eczaneler Talimatnamesidir¹⁸⁴.”

Etibba Muhadenet Cemiyeti, yaptığı araştırmalar sonucunda 1922 yılı itibarıyla İstanbul’da yaklaşık 312 eczane olduğunu tespit etmiştir. Bunlardan 120’si Rum, 80’i Ermeni, 64’ü İslam, 30’u Musevi, geri kalanı ise yabancı eczane idi¹⁸⁵. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte eczanelerin çoğunlukla azınlıkların ve yabancıların elinde olduğunu gösteren bu istatistikle beraber söz konusu eczaneler genellikle İstanbul mıntıkası, Beyoğlu ve Üsküdar civarında yer almaktaydı. İstanbul

¹⁸¹ “İstanbul’un sıhhati”, *Vakit*, 30 Haziran 1924.

¹⁸² “İstanbul Sıhhiye Memurları ve Mektepli Kabileler”, *Vakit*, 22 Ağustos 1924.

¹⁸³ “İcra-yı Tababetten Menedilen Doktorlar”, *Vakit*, 23 Eylül 1924.

¹⁸⁴ Baytop, 1995: 37-38.

¹⁸⁵ Salıcı: 2022, 45.

mıntıkasının meşhur eczaneleri; Zeyrek'te Eczahane-i Hamdi, Divanyolu'nda Eczahane-i Ziya, Aksaray'da Ethem Pertev Eczanesi, Beşiktaş'ta Mehmet Kazım Eczanesi, Bahçekapı'da Halep Eczanesi, Divanyolu'nda İstikamet Eczanesiydi¹⁸⁶. Kasımpaşa'da İtimat Eczanesi¹⁸⁷, Aksaray'da Rıfat Eşref Bey Eczanesi¹⁸⁸, Vezneciler'de Said Hatemi Eczanesi¹⁸⁹, Kadıköy Pazaryolu'nda Ahmet Bedii Eczanesi¹⁹⁰, Sirkeci'de Beşir Kemal Halep Eczanesi¹⁹¹, Aksaray'da Ethem Pertev Eczanesi¹⁹², ise Vakit gazetesinde reklamları yer alan eczanelerdir. 1924 yılında Halep Eczanesi ve Ethem Pertev Eczanesi Vakit gazetesinde en çok reklamı verilen eczanelerdir.

Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarında eczaneler hala büyük şehirlerde toplanmış haldeydi. Oysa Anadolu'nun bazı yerlerinde hiç eczane yoktu. İstanbul'daki eczane sayısı ise 1924 yılında yaklaşık 300 civarına gerilemişti. Eczaneler aynı mntıkada birbirine yakın yerlerdeydi. Ayrıca ürün yelpazesi geniş olmayan bu eczaneler, ekonomik olarak da sıkıntı içerisindeydi. Dolayısıyla İstanbul başta olmak üzere Türkiye'deki eczacılığın modern bir hale getirilmesi, azınlıkların ve yabancıların tekelinden kurtarılması gerekiyordu. Bu amaçla 1927 yılında "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Kanun ile Türk eczacılığının gelişimi adına önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, özverili çalışmalar neticesinde zamanla ilaç üretiminde kendi ihtiyaçlarını karşılayan, hatta dış ülkelere ilaç ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir¹⁹³.

¹⁸⁶ Baytop, 1995: 73.

¹⁸⁷ "İtimat Eczanesi", *Vakit*, 6 Şubat 1923.

¹⁸⁸ "Rıfat Eşref Bey Eczanesi", *Vakit*, 19 Temmuz 1923.

¹⁸⁹ "İlacınızı Taze ve Ucuz Yaptırmak İster misiniz?", *Vakit*, 3 Temmuz 1923.

¹⁹⁰ "Kadıköy'ünde", *Vakit*, 27 Ekim 1923.

¹⁹¹ "Hanımefendiler", *Vakit*, 8 Kasım 1923.

¹⁹² "Ethem Pertev Eczanesi Müstahzaratından", *Vakit*, 16 Mart 1924.

¹⁹³ Tokaç, 2012: 99-100; Baytop, 2001: 232.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DA SALGIN HASTALIKLAR (1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

2.1. Salgın Hastalıklar

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ve Cumhuriyet'in ilk yılında, İstanbul'da yaşanan sağlık sorunlarının başında bulaşıcı ve salgın hastalıklar gelmektedir. Bu dönemde İstanbul'da veba, çiçek, lekeli humma, tifo, verem, grip, kuduz, frengi, kızamık, kızıl, difteri, menenjit, şarbon, kolera gibi bulaşıcı hastalıklar görülmüştür. En fazla görülen bulaşıcı hastalıklar ise verem, çiçek, lekeli humma ve tifo olmuştur. Salgın haline geldiğinde kitlesel ölümlere neden olan veba gibi bazı hastalıkların, İstanbul'da görülmekle birlikte yayılmaması, alınan tedbirlerin başarılı bir şekilde uygulanmasının sonucudur.

2.1.1. Veba

Fareler ve pireler yoluyla insanlara bulaşan veba, tarihsel süreçte özellikle ticaret yoluyla yayılmış ve birçok toplumu etkisi altına almıştır¹⁹⁴. Coğrafi konumu, liman kenti olması, ticaret merkezi olması gibi etkenler ise tarih boyunca İstanbul'u veba hastalığının tehdidinde açık bir hale getirmiştir. Bu yüzden veba, İstanbul'da her daim korkulan hastalıkların başında gelmiştir. Nitekim veba aşısı, bu hastalığa karşı uygulanan en önemli koruyucu tedbir olmakla birlikte, halkın vebadan korunması amacıyla karantina uygulamalarına, hijyen sağlama ve fare itlafı gibi tedbirlere de başvurulmuştur.

İncelenen dönemin başında, yani Ekim 1922'de, İstanbul'da rastlanan veba vakası 19 idi. Vakalar Unkapanı, Galata ve Tahtakale civarında görülmüştür¹⁹⁵. Aynı yılın aralık ayında, Galata'da Arap Cami Sokağı'ndaki bir hanede 1 veba vakası daha görülmüştür ve hasta vefat etmiştir¹⁹⁶. Tutulan resmi istatistiklere göre ise 1922 yılı içinde İstanbul'da toplam 28 veba vakası görülmüştür ve bunların 16'sı vefat etmiştir.¹⁹⁷ Dolayısıyla 1922 yılına ait vakaların %71'inin aynı yılın son üç ayında görüldüğü söylenebilir.

¹⁹⁴ Kenny, 2022: 58-59.

¹⁹⁵ "Veba Vakası", *Vakit*, 12 Ekim 1922.

¹⁹⁶ "Galata'da Veba Vakası", *Vakit*, 3 Aralık 1922.

¹⁹⁷ "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 1 Ocak 1923.

1923 yılı ocak ayında ise, Kasımpaşa'da Cami-i Kebir Mahallesi'nin Medrese Sokağı'ndaki bir handa 2 veba vakası ortaya çıkmıştır. Vebaya yakalananlardan birisi sandalcı Tahsin'di. Vebanın görüldüğü bu yerde, hastalığın yayılmasını önlemek için bazı koruyucu tedbirler alınmıştır¹⁹⁸. Ekim 1922'den itibaren İstanbul'da sıklıkla görülen vebanın neyse ki şubat ayı itibarıyla sona erdiği anlaşılmaktadır. Çünkü şubat ortalarında İstanbul'da on beş günden beri veba vakası görülmediğinden uygulanan resmi kısıtlamalar kaldırılmıştır¹⁹⁹. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Tevfik Rüştü Bey, ocak ayı itibarıyla bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler alındığını, vebadan eser kalmadığını ve çiçek serumu yapılmaya devam edildiğini söylemiştir²⁰⁰.

Diğer taraftan Ağustos 1923'te yayımlanan Sıhhiye Müdüriyetinin resmi tebliğine göre, Üsküdar ve Kadıköy civarında veba mücadelesiyle görevli Doktor Tahir Bey'in başkanlığında beş sıhhiye memurundan oluşan üçüncü gurup faaliyetlerine başlamıştır. Bu gurubun faaliyet alanı Kalamış'tan Kuzguncuk'a kadardır. Gurubun vazifeleri; halkın aşılınması, fare itlafı, hasta olup olmadığının araştırılması, temizlik ve dezenfekte işleridir. Bu işlemler yapılırken, Emraz-ı Sariye Nizamnamesi'ne uygun hareket edilecektir²⁰¹.

Ancak yapılan çalışmalara rağmen Kasım 1923'te, Galata'da Ali Efendi Lokantası'nda çalışan Halil Süleyman veba belirtileri göstermiştir ve Gümüşsuyu Hastanesine kaldırılmıştır. Veba çıkan lokanta da koruma altına alınmıştır²⁰². Halil Süleyman'ın vefat etmesi üzerine de Sıhhiye Müdüriyeti tarafından lokantada ve civarında dezenfekte çalışmaları yapılmıştır²⁰³. Aralık ayında ise Küçükmustafapaşa'da Gül Cami Sokağı'nda Nuri Usta'nın fırınında müstahdem olan Erzurumlu Osman oğlu İbrahim ile arkadaşı Salih oğlu Hüsnü, vebaya yakalanmıştır. Hastalar tedavi için Etfal Hastanesine yatırılmıştır. Hastaların sağlık durumu iyiydi ve hastalıkları doğal seyrini takip etmekteydi. Küçükmustafapaşa'daki bu iki vakada, hastalardan her ikisi de üç ay önce birinci veba aşısını almıştı. Fakat ikinci doz aşırı olmadıkları için ihmalleri söz konusuydu. Görülen bu iki vakadan sonra Sıhhiye Müdüriyeti, farelerden geçen vebanın yayılmasını önlemek için önceden alınan tedbirleri daha da artırmıştır. Bu çerçevede üç, dokuz ve on sekiz kişilik guruplardan oluşan sıhhiye memurları, sabah saat 9'dan, gece 12'ye kadar farklı saatlerde aşı, temizlik ve fare imha işlemleriyle meşgul olmuştur. Görevli memurlar aynı zamanda gittikleri yerlerde hasta olup olmadığını araştırmakla da vazifeliydi. Yine vebadan korunmak için nelere

¹⁹⁸ "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 1 Ocak 1923.

¹⁹⁹ "Veba Hakkında Tedabir", *Vakit*, 15 Ocak 1923.

²⁰⁰ "Sâri Hastalıklarla Mücadele", *Vakit*, 15 Şubat 1923.

²⁰¹ "Veba Mücadelesi", *Vakit*, 20 Ağustos 1923.

²⁰² "Şüpheli Bir Veba Vakası", *Vakit*, 15 Kasım 1923.

²⁰³ "Vebaya Karşı Tedabir", *Vakit*, 16 Kasım 1923.

dikkat edilmesi gerektiği hakkında da Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey, farelerle temas edilmemesini, farelerin imha edilmesini, aynı zamanda aşılamanın çok gerekli bir tedbir olduğunu söylemiştir. Ayrıca, farelerin daha çok bulunabileceği yerlerde aşılama yaptıklarını, bilhassa mavnacılar, gemi mürettebatları, kayıkçılar, uncular ve fırıncıların tamamen aşılama gerektiğini söylemiştir²⁰⁴.

1923 yılı aralık ayında bu kez Hilal-i Ahmer ambarında veba vakası görülmüştür ve derhal fenni temizlik işlemleri başlatılarak karantina uygulanmasına geçilmiştir²⁰⁵. Bu amaçla vebanın çıktığı ambar temizlik işlemleri için tecrit edilirken bütün Hilal-i Ahmer memurlarına da veba aşısı yapılması kararı alınmıştır. Vaka üzerine Sıhhiye Müdüriyeti, sekiz gün zarfında bütün İstanbul halkına da veba aşısı yapılmasına karar vermiştir. Üstelik birinci ve ikinci aşı arasında beş gün geçmesi gerektiğinden her iki aşığı yaptırmamış olanların İstanbul'dan yurt içine seyahatleri yasaklanmıştır. Sadece trenle Tuzla'ya gidişe izin verilmiştir. Dolayısıyla Tuzla, İstanbul için bu müddet zarfında serbest seyahat mıntıkası olmuştur. Sekiz günlük süre ise şimdiye kadar hiç kimsenin aşılammamış olması göz önünde bulundurularak konulmuştu. Yolcular, bu müddet sonunda aşı vesikalarını ibraz ettirdikten sonra serbest bir şekilde seyahat edebilecektir. Bu tedbir ileride daha büyük felaketlerin önüne geçmek ve halk sağlığını korumak için alınmış oldukça kapsamlı ve önemli bir tedbirdi. Zira Ege Adaları'ndaki limanların birçoğunda bu günlerde veba vakaları çoğalmıştı. Anadolu'da ise veba görülmediğinden yurt içinden İstanbul'a seyahat tamamen serbest bırakılmıştır. İstanbul'da hastalığın mihrakı Eminönü, Unkapanı ve Balat semtleriydi. Bu yüzden daha önce belirtildiği gibi bu mıntikalarda bulaşıcı hastalıkla mücadele için Sıhhiye Müdüriyetinin tayin ettiği doktorlar tarafından bütün halk mecburi aşıya tabi tutulmuştur. Aşılama, halka, Sıhhiye Müdüriyeti ile Beyoğlu, Fatih, Üsküdar Bayezid belediye dairelerinde hükümet tabipleri tarafından yapılacaktır. Yurt içi seyahatlerinde uygulanacak kuralların, daha sonra yabancı ülke seyahatleri için de geçerli olmasına karar verilmiştir. Bunun için limanlarımızdan vapurla hareket edecek yolcularla, Sirkeci'den trenle Avrupa'ya gidecek yolculara veba aşısı yapılması kararlaştırılmıştır²⁰⁶. Sonuçta, görülen birkaç vaka, herhangi bir ihmalkarlık gösterilmeksizin ciddiye alınmıştır ve bütün İstanbul halkının zorunlu aşıya tabi tutulmasıyla hastalığın yayılması önlemiştir.

²⁰⁴ "Vebadan Tahaffuz Çareleri", *Vakit*, 6 Aralık 1923.

²⁰⁵ BCA., 272.0.0.11/16.70.9, (11.12.1923).

²⁰⁶ "Seyahat Memnu", *Vakit*, 11 Aralık 1923.

1923 yılı sonlarında, İstanbul'da görülen veba vakaları üzerine İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, uyulması gereken sıhhi tedbirleri halka duyurarak, halkın bilinçlendirilmesi suretiyle de önlem almak istemiştir. Buna göre; öldürücü olan bu hastalığa yakalanmamanın ilk çaresi aşıdır. Birinci ve ikinci aşırı yaptıranlar kesinlikle vebaya yakalanmazlar. Bu sebeple vatanını, milletini seven herkes vakit kaybetmeden veba aşısı yaptırmalıdır. Hastalık farelerle ve fare pirelerine temasla geçtiğinden herkes evinde kapan bulundurmalıdır. Yakalanan fareler, üzerine gazyağı dökerek yakılmalıdır. Tuvaletlerde farelerin evlere girmesini önlemek için gerekli düzenekler temin edilmeli, duvarlarda ve döşemelerde bulunan delikler çamlı macunlar ile kapatılmalıdır. Evinde ateşli hastalık görülen herkes en yakın sağlık merkezine gitmeli ve hastasını muayene ettirmelidir. Ayrıca ateşli hastalığı bulunanların, vakit kaybetmeden ihbar edilmesi, Emraz-ı Sariye Nizamnamesi'nin açık hükümlerindendi. Evinde ateşli hasta olup da haber vermeyenler, veba veya diğer bulaşıcı hastalıklara sebep oldukları için haklarında kanuni takibat yapılacaktır²⁰⁷. Bütün koruyucu tedbirlerin başarıya ulaşması, halkın bilinçli olmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, gazetelerde gerekli bilgileri paylaşarak kamuoyunu aydınlatmıştır.

Şehremaneti de vebanın şehirde artmasından dolayı aynı günlerde Eminönü'nden Unkapanı'na kadar ve Tophane'den Azap Kapısı'na kadar olan mıntikalardaki sebze, bakkal ve fırınlarda kapan bulundurulmasını zorunlu tutmuştur. Ayrıca yakalanan farelerin belirtilen mıntikalarda aşı memurlarına teslim edilmesi istenmiştir. Kapan bulundurmayan esnafın Emraz-ı Sariye Nizamnamesi gereğince şiddetle cezalandırılacağı duyurulmuştur²⁰⁸. İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinin ve Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetinin iki ayrı koldan veba ile mücadele çalışmalarını yürütmesi vebanın İstanbul'da salgın halini almasını engellemiştir.

Yine 1923 yılı sonlarında Beyoğlu'nda bir fırın çalışanı, Aynalıçeşme'deki evinde belediye doktorları tarafından muayene edilmiştir ve kendisine veba teşhisi konulmuştur. Bunun üzerine hemen fırın çalışanının evinde sıhhi yaptırımlar uygulanmıştır²⁰⁹. Ancak sonrasında bu kişinin veba olmadığı, lekeli hummaya yakalandığı tespit edilmiştir²¹⁰. Bu vakıa, aslında yapılan kontroller sırasında bazen hastalara yanlış teşhis konulabildiğini de göstermesi açısından önemlidir.

1924 yılı başlarında İstanbul'daki hastalık devresinin geçmesine rağmen ihtiyati bir tedbir olarak aşı memurları, Beyoğlu ve özellikle Galata taraflarında dolaşarak yazıhanelerde veba aşısı

²⁰⁷ "Veba Var Aşılınız!", *Vakit*, 12 Aralık 1923.

²⁰⁸ "Veba Hastalığı Olduğuna Binaen", *Vakit*, 12 Aralık 1923.

²⁰⁹ "Beyoğlu'nda Bir Veba Vakası", *Vakit*, 15 Aralık 1923.

²¹⁰ "Dünkü Musab Veba Değil", *Vakit*, 16 Aralık 1923.

yapmaya devam etmiştir²¹¹. Nitekim Ağustos 1924'te Cibali'de görülen veba, aşılanmanın önemini bir kez daha ortaya koyarken, İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti de derhal söz konusu vakaya karşı gerekli tedbirleri almıştır²¹². Vilayet, Emanet ve Bakteriyolojihane'nin tanınmış uzman doktorlarından oluşan Sıhhiye Komisyonu çalışmalarını hızlandırmıştır. Cibali'de görülen bu vaka üzerine bütün değirmen ve fırın çalışanlarına, Haliç'teki mavnacılara zorunlu aşı yapılmasına karar verilmiştir. Ancak İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, bu vakayı ferdi bazda değerlendirmiştir. Alınan tedbirler şehir genelinde uygulanmamıştır²¹³.

2 Eylül 1924 tarihli *Vakit* gazetesinde yayınlanan İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinin yapmış olduğu resmî açıklamaya göre, Küçükmustafapaşa'daki Gül Camii mevkiinde İclaiye Sokağı'nda 6 numaralı turşucu dükkânı üstünde oturan 40 yaşlarındaki Ali oğlu Ahmet'te hıyarcıklı veba tespit edilmiştir. Haydarpaşa'daki Emraz-ı Sariye Hastanesinde tecrit altına alınan bu hasta vefat etmiştir. Cenazesi, koruyucu tedbirlere uygun olarak defnedilmiştir. Ayrıca dükkân çevresinde veba aşısı yapılmıştır. Hasta ile temasa geçmiş olan kişilere de koruyucu sıhhi tedbirler uygulanmıştır. Sıhhiye Müdüriyeti, vakanın tek olmasından dolayı yine umumi tedbirlerin alınmasını gerekli görmemiştir²¹⁴. Bunun yerine sadece veba vakasının görüldüğü sokak halkına aşı ve diğer sıhhi tedbirler uygulanmıştır²¹⁵. 1924 yılı ekim ayı başlarında da veba vakası kalmamıştır²¹⁶.

2.1.2. Çiçek

Tıpkı veba gibi 1922 sonlarında İstanbul'da çiçek vakalarında da artış görülmektedir. Bu yüzden halkın vakit kaybetmeksizin çiçek aşısını vurulması gerektiği bildirilmiştir. Bunun için de emraz-ı sariye mücadele memurlarına veya belediye doktorlarına müracaat edilmesi gerektiği duyurulmuştur²¹⁷. Fakat alınan bu tarz önlemlere, hatta Sıhhiye Müdüriyeti tarafından semtlerde mücadele mevkileri oluşturulmasına rağmen çiçek hastalığı yine de artmaya devam etmiştir. Öyle ki, 1922 yılının son günlerinde çiçekten 24 kişi hayatını kaybetmiştir²¹⁸.

İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti yaptığı incelemeler sonucunda söz konu çiçek salgının, Anadolu'dan gelen Rum muhacirlerinden kaynaklandığının anlaşıldığını ifade etmiştir. Zaten çiçek hastalığına yakalananların büyük kısmı Rum muhacirlerdi. Dahası muhacirler arasında, İstanbul'a

²¹¹ "Veba Aşısı", *Vakit*, 12 Ocak 1924.

²¹² "Cibali'de Veba Var", *Vakit*, 21 Ağustos 1924.

²¹³ "İstanbul'daki Veba", *Vakit*, 22 Ağustos 1924; "Veba", *Vakit*, 23 Ağustos 1924.

²¹⁴ "Veba Çıktı", *Vakit*, 2 Eylül 1924.

²¹⁵ "Vebaya Karşı Tahaffuz Tedbirler" *Vakit*, 3 Eylül 1924.

²¹⁶ "Veba Kalmadı Fakat Tifo Çoğaldı", *Vakit*, 1 Ekim 1924; "İstanbul'da Veba Kalmadı", *Vakit*, 3 Ekim 1924.

²¹⁷ "Çiçek Hastalığı", *Vakit*, 28 Kasım 1922.

²¹⁸ "Çiçek Hastalığı Artıyor", *Vakit*, 26 Aralık 1922.

gelirken vapurda çiçekten vefat edenler de olmuştu. 30 Aralık 1922'de İstanbul'da çiçek hastalığına yakalanan 40 kişiden 30'u Rum muhaciri, 2'si Müslüman ve geri kalanı Rum muhacirleriyle temas etmiş olan yerli Rum idi. Bu yüzden İstanbul'da hastalığa karşı derhal gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Öncelikle de muhacirlerin şehir halkıyla temasa geçmeden önce aşılması zorunlu tutuldu. Doğrudan Yunanistan'a gidecek olan muhacirler için ihtiyati bir tedbir almaya gerek görülmedi. Pasaport ve diğer hususlarla ilgili İstanbul'da kalması gerekenler ise çıktıkları iskelelerde aşılanarak bir süre müşahede altında tutuldu. 1922 yılının son haftasında ise İstanbul'daki çiçek hastalığı vakası 136'ya çıkmıştır. Bu hastalardan 23'ü vefat etmiştir. Dolayısıyla İstanbul halkı, çiçek hastalığından korunmak için aşılanmaya devam edecektir. Aşı işlemleri her yerde ücretsiz yapılacaktır²¹⁹. Bu bağlamda, farklı yerlerden belirli bir yere gelen insanların ölümle sonuçlanabilecek çeşitli salgın hastalıklara yol açabildiği ve o günlerde de bu tür salgın hastalıklara karşı günümüzde bile en temel sağlık tedbirleri olarak kabul edilen aşı ve karantina uygulamalarıyla baş edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ancak alınan tedbirlerin yeterli gelmediği, Ocak 1923'te İstanbul'da en fazla çiçek hastalığının görülmesinden anlaşılmaktadır. Gerçekten de ocak ayında İstanbul'da 422 kişi çiçek hastalığına yakalanmıştır ve bunlardan 126 kişi hayatını kaybetmiştir²²⁰. Vakalar daha çok yine muhacirler arasından çıkmaktaydı. Yeni muhacirlerin gelmesiyle kaydedilen vaka sayısı artarken, muhacir gelmediği günlerde vaka sayısı önemli ölçüde azalıyordu. Bu nedenle şehir birçok mıntikalara ayrılarak halk aşılanırken²²¹, muhacirlerin de şehirde serbestçe dolaşmasına izin verilmemiştir²²². Söz konusu tedbirler, her ne kadar göçmenlere yönelik bazı yaptırımlar uygulandığı izlenimini verse de aslında hem onların hem de yerli İstanbul halkının çiçek salgınından korunması için alınmış en temel önlemlerdi.

Özellikle çiçek vakalarının bir salgın halini aldığı 1923 yılı başlarında, *Vakit* gazetesinde yirmi dört saatlik sıhhi vukuat haberleri dikkat çekmektedir²²³. Bunlardan biri olan 9 Mart tarihli sıhhi vukuat haberinde, son yirmi dört saat içinde İstanbul'da 29 kişinin çiçek hastalığına yakalandığı ve bunlardan 18'inin hayatını kaybettiği yazmaktadır²²⁴. Bu da gösteriyor ki, uygulanan sıhhi yaptırımlara rağmen hastalığın önüne henüz geçilememiştir.

²¹⁹ "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 1 Ocak 1923.

²²⁰ "Bir Aylık Vukuat-ı Sıhhiye", *Vakit*, 21 Şubat 1923.

²²¹ "Şehrimizin Vaziyet-i Sıhhiyesi", *Vakit*, 16 Ocak 1924.

²²² "Çiçek Hastalığı", *Vakit*, 21 Ocak 1923.

²²³ "Yirmi Dört Saatlik Sıhhiye Vukuatı", *Vakit*, 25 Şubat 1923.

²²⁴ "Vukuat-ı Sıhhiye", *Vakit*, 9 Mart 1923.

1923 nisan ayı sıhhi vukuat haberlerine göre ise İstanbul'daki çiçek vakaları azalmaya başlamışsa da halen devam etmektedir²²⁵ ve büyük kısmı yine alışılmış olduğu üzere Rum muhacirleri arasında görülmüştür²²⁶. 1923 yılı sonlarına doğru İstanbul'da çiçek vakaları iyice azalmıştır²²⁷. Ancak 1924 yılında çiçek salgını yerini başka salgın hastalıklara bırakmıştır.

2.1.3. Frengi

1923 yılında Sıhhi Sahifeler mecmuasında yayımlanan “Frengi Yüzünden Cinnetler” başlıklı makalede Dr. Mazhar Osman, frenginin, toplum sağlığını tehdit eden hastalıkların başında geldiğini söylemektedir. “Koleranın, vebanın felaketi sınırlı bir zaman içindir. Halbuki frengili her vakit felaketi bekleyen bir bedbahttır” şeklindeki tanımlaması, bu hastalığın sürekliliğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Hatta frengilinin ailesi, evlatları bütün nesli bu hastalığın tehdidi altındadır. Frenginin artış göstermesinde; fuhuşun yanı sıra içki, üzüntü, fikren ve bedenen yorgunluk, savaşlar gibi nedenler de etkili olmuştur. Yazıda dikkat çeken bir diğer husus da son zamanlarda Türkiye’de frengi yüzünden cinnetlerin artmış olmasının belirtilmesidir²²⁸. Anlaşılabacağı üzere, frenginin toplumsal felaket olarak değerlendirilmesinin en önemli sebeplerinden biri, hiçbir kabahati olmadığı halde frengili anne babadan doğan ve daha anne karnında bu hastalığa yakalanan çocuklardır ve böylesi bir hastalık Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminde Türkiye’de oldukça yaygın bir hal almıştır.

Söz konusu dönemde frengi hastalığının tetkik ve tedavisi Halıcıoğlu’nda bulunan Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Hastanesinde ücretsiz olarak yapılmaktaydı²²⁹. Bununla birlikte 1923 mayısında Emraz-ı Zühreviye Hastanesinde hastaların sayısı azalmıştır. Ancak yine de hastanede mevcut 300 yataktan 162’sinin dolu olduğunun belirtilmesi frengi ve benzeri hastalıkların ne kadar büyük ölçekli yaşandığını gözler önüne sermektedir²³⁰. Dolayısıyla 1923 yılı ortalarında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti tarafından zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek için bazı tedbirler alınmış, en başta da genelevlerde uyulması gereken kurallarla ilgili bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatlara riayet edilip edilmediği ise Sıhhiye Müdüriyetinin kontrolüne bırakılmıştır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde para cezasının uygulanmasına karar verilmiştir²³¹.

²²⁵ “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 11 Nisan 1923.

²²⁶ “18 Lekeli Humma Vakası”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.

²²⁷ “Haftalık Sıhhi İstatistik”, *Vakit*, 3 Eylül 1923.

²²⁸ Uzman, 1923: 8.

²²⁹ “Meccani Frengi ve Cilt Hastalıkları Muayenesi”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.

²³⁰ “Emraz-ı Zühreviye Hastanesinde”, *Vakit*, 16 Mayıs 1923.

²³¹ “Umumhanelerde Hıfzıssıhha”, *Vakit*, 20 Temmuz 1923.

1924 yılında da zührevi hastalığı olanların özellikle de frengili kişilerin belirlenmesi ve bunlara karşı bazı önlemlerin alınması gerektiği yönünde Şehremanetinden belediye dairelerine bildirimde bulunulmuştur. Bu bağlamda tespit edilen şahısların fotoğrafları alınıp çoğaltılarak belediye zabıta memurlarına dağıtılacaktır. Bu suretle belediye zabıta memurlarının frengili kişileri fotoğraflarından tanınması sağlanacaktır. Yine bu hastalığa sahip kişilerin aşçı, berber gibi halkla birebir temas halinde bulunan mesleklerde çalışmalarına izin verilmeyecektir²³².

Konuyla ilgili olarak Vakit gazetesinde 1924 yılı mart ayı itibarıyla, Emraz-ı Zühreviye Muayenehanesinde kayıtlı olan fahişelerin sayısının azalması ile ilgili haber dikkat çekmektedir. Habere göre önceden İstanbul'da kayıtlı 600 kişi olduğu halde muayeneye tabi tutulanların sayısı 360 ile 400 arasında gerilemiştir. Ayrıca muayeneye tabi olan kadınlar arasında geçen seneye göre hastaların sayısı nispeten azdır. Buna karşın vesikasızların sayısında görülen artış, yetkililerin işlerini ve hastalığın yayılmasını önlemek için yapılan çalışmaları zorlaştıran bir husus olmuştur²³³. Bu yüzden Sıhhiye Müdüriyeti ve Polis Müdüriyeti aldıkları tedbirlerle bu gibi kişileri takip ederek dispanserlere sevk etmek için mücadele etmiştir²³⁴. Frengi ile mücadelenin emniyet mensuplarıyla birlikte yürütülmesi bile zührevi hastalıkların İstanbul'da ne derece tehlike arz ettiğini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Kayıt altında olan ve muayeneye tabi olan fahişelerin sayısındaki azalmaya karşılık, gizli fuhuş yapan ve vesikasız olarak nitelendirilen kadınların sayısındaki artış kuşkuyla karşılanmıştır. Bu durumda zührevi hastalıkların özellikle de frenginin İstanbul'da artış göstermesinden endişe edilmiştir.

Vakit gazetesinin yorumuna göre, Ağustos 1924'e gelindiğinde, Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin uygulanması konusunda gösterilen hassasiyet son zamanlarda çok gevşemiştir. Bunun en önemli göstergesi de üç sene önce vesikaya tabi tutularak muayeneye sevk edilen fahişelerden 600'ünün muayeneden silinmesidir. Polis Müdüriyeti Zabıta-i Ahlakiye Teşkilatı, "vazifesini yapmamakla itham edilmemek için" bu kimselerin ahlakının düzeldiği fikrini ortaya atmıştır. Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Müfettişliği, muayene zorunluluğu olan kişi sayısı azalınca, vesikaya tabi olması gereken birçok kadının zabıta tarafından muayeneye sevk edilmediği sonucuna varmıştır. Bu ise İstanbul'un ve dolayısıyla bütün memleketin sıhhatini tehdit eden frengi hastalığının, gizli fuhuş vasıtasıyla yayılmasına sebep olacaktır. Vakit gazetesine göre, bu konuyla ilgili olarak birinci derecede Polis Müdüriyeti, Vilayet ve Sıhhiye Müdüriyeti kesin çözümler

²³² "Frengililerle Temas Memnu", *Vakit*, 10 Mart 1924.

²³³ "Vesikalı Fahişelerin Adedi", *Vakit*, 21 Mart 1924.

²³⁴ "Vesikasız Fahişelerin Takibi", *Vakit*, 3 Haziran 1924.

ortaya koymalıdır. Eğer bu tedbirler, nizamnamenin tadilini ve daha ağır ceza hükümleri verilmesini gerektiriyorsa bir an önce ihmal edilmeden kati kararlar verilmelidir. Gazeteye göre, “Şehrin namus ve saffeti ve bunun kadar mühim olan sıhhati, hükümetin esaslı ve ihtiyaçlara en uygun olan bir projeyi” hazırlamasına bağlıdır²³⁵. Gerçekten de fahişelerin zorunlu muayeneye tabi olmaları ve kayıt altına alınmaları zührevi hastalıkların özellikle de frenginin yayılmasını önlemek için başvurulacak en önemli sağlık tedbiri iken Vakıf’ın 12 Ağustos 1924 tarihli “Gizli Fuhuş Bir Afet Halini Aldı” başlıklı haberi, hem bu tedbirin aslında layıkıyla uygulanmadığını hem de İstanbul’daki durumun vahametini ortaya koymaktadır. Kamuoyuna ve yetkili makamlara uyarı mahiyetinde olan haberde, muayeneye tabi olanların sayısındaki azalma sorgulanmaktadır ve vilayet makamının dikkati çekilmektedir.

Nitekim vazifesine başladığı günden beri basın dikkat çektiği meseleleri takip eden Vali Raşit Bey, özellikle Vakıf’taki bu haber üzerine konu ile ilgili makamlardan açıklama istemiştir. Raşit Bey, haberi yapan gazete yazarıyla da görüşerek bilgi almıştır. Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı’nın hazırladığı rapora göre ise 1922 yılında muayeneye tabi olan fahişelerin önemli bir kısmı, daha sonra bir bahane bularak muayeneden kurtulmuştur. Bu durum zührevi hastalıkların artmasına neden olacaktır. Oysa 1922 yılında 1720 kişi muayeneye sevk edilirken 1924 yaz aylarında vesikaya tabi olanların sayısı 1150’yi geçmemekteydi. Bu istatistik, aslında düzelme olduğu yönünde değerlendirilebilirdi. Ancak Emraz-ı Zühreviye’nin dikkat çeken bu raporuna, ahlak zabıtasının verdiği cevap; o zamandan beri hayatın ucuzlaması, işgalin kalkmasından dolayı bu gibi kimselerin önemli bir kısmının durumunu düzelttiği yönünde olmuştur. Vali Raşit Bey ise bu açıklamayı pek inandırıcı bulmamıştır. O zamandan beri hayatın ucuzlamış olmasının ve işgalin kalkmasıyla fahişelerin sayısının azalmasının mümkün olmayacağını düşünmüştür²³⁶. Üstelik 1924 yılı ortalarında hastalıklı fahişelere sağlıklı raporu veren emraz-ı zühreviye doktorlarından Doktor Mustafa Rıfat, Ali Rıza ve Emin Beylerin azledilmesi, Vali Raşit Bey’in haklılığını ortaya koymaktadır²³⁷. Azledilen doktorların yerine Emraz-ı Zühreviye Hastanesi asistanlığında bulunmuş olan Dr. Şevket Bey’le, Almanya’da bulunmuş olan Dr. İrfan Bey getirilmiştir²³⁸. Sonuçta halk sağlığını tehlikeye atarak görevini suistimal eden doktorların ortaya çıkarılması ve cezalandırılması, ilgili makamların çözüm odaklı olduğunu ve meselenin sıkı bir şekilde takip edildiğini göstermektedir.

²³⁵ “Gizli Fuhuş Bir Afet Halini Aldı”, *Vakit*, 12 Ağustos 1924.

²³⁶ “Gizli Fuhuş”, *Vakit*, 19 Ağustos 1924.

²³⁷ “Azledilen Doktorlar”, *Vakit*, 22 Ağustos 1924.

²³⁸ “Yeni Emraz-ı Zühreviye Etıbbası”, *Vakit*, 7 Eylül 1924.

Bu dönemde hala geçerli olan 1915 tarihli Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin esaslarını hazırlayanlar arasında bulunan ve Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'nda uzun süre teftişler yapmış olan Sıhhiye Müfettişi Dr. Rıfat Cafer Bey, mevcut nizamnameye göre gizli fuhuş mücadelesiyle bir taraftan doktorların, diğer taraftan zabitanın meşgul olduğunu söylemektedir. Ancak çoğu zaman doktor ve zabitanın vazife alanlarının birbirine karışması, ayrıca 1915 tarihli "Emraz-ı Zühreviye'nin Men'-i Sirayetine Dair Nizamname"nin üzerinden uzun zaman geçmesi, bu nizamnamenin yenilenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu çerçevede hazırlanan "Frenginin Men' ve Tahdit-i Sirayeti" hakkındaki 5 Şubat 1921 tarihli Kanun'un sekizinci maddesi ise frengili hastaların bilerek başkalarına hastalık bulaştırmaları halinde altı aydan iki seneye kadar hapis cezasıyla veya yüz liradan beş yüz liraya kadar para cezasıyla cezalandırılmasını öngörmüştür²³⁹. Frengi mücadelesi kapsamında mevcut nizamnamelerin zamanın şartlarına göre yenilenmesi gerektiğini, ayrıca tamamlayıcı yeni kanuni düzenlemelerin yapıldığını gösteren bu tür gelişmeler, gerçekten de Türkiye'de halk sağlığının korunması adına sadece tıbbi yönden değil hukuki açıdan da çeşitli önlemler alındığını, hatta cezai yaptırımlar uygulandığını göstermektedir.

Neticede Eylül 1924'te muayeneye tabi olan fahişelerin sayısı, önceki yılın aynı ayına göre azalmıştır. 1923 yılı eylül ayı başlarında İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı 1373 kadını muayeneye tabi tutmuştur. Bunlardan 1178'i frengili çıkmıştı ve 180'i de hastalıkları yayılma evresinde olduğu için hastanede tedavi altına alınmıştı. Halbuki 1924 eylülünde Emraz-ı Zühreviye Teşkilatının Beyoğlu, İstanbul, Kadıköy ve Galata muayenehanelerinde kayıtlı 1129 kadın bulunuyordu. Bunlardan 244'ü muayene mecburiyetinden kurtulurken 20 kadına yeniden vesika verilerek muayenehanelere sevk edilmişti. Başka şehirlere gitme, evlenme, ölüm, bazılarının mübadeleyle gitmesi gibi sebeplerden dolayı da 34 kadının kaydı silinmiştir. 71 kadın muayeneye gelmediğinden haklarında takibat başlatılmıştır. Zührevi hastalıklara yakalandığı anlaşılan 146 kadın da Emraz-ı Sariye Hastanesine yollanmıştır. Sonuçta 1129 yekunu oluşturan vesikaya tabi kadınlardan 797'si frengi hastası çıkmıştır. Fakat bunlar, hastalıkları ilerlemiş sayılmadığından sadece zorunlu tedaviye tabi tutulmuştur. Polis memurları ise Emraz-ı Zühreviye Teşkilatına eylül ayı içinde gizli fuhuş yapan 111 kadın sevk etmiştir. Bunlardan 58'inin zührevi bir hastalığı bulunmaktaydı²⁴⁰. İstanbul'da muayeneye tabi olanların sayısındaki azalma gizli fuhuşun arttığı yönünde değerlendirilmiştir. Ayrıca muayene edilenler arasında zührevi hastalığı olanların

²³⁹ "Gizli Fuhuşun Önünü Almak İçin", *Vakit*, 1 Eylül 1924.

²⁴⁰ "Fuhuş İstatistiği", *Vakit*, 29 Eylül 1924.

fazlalığı dikkat çekicidir. Emniyet güçlerinin gizli fuhuşu denetim altına alma çabası içinde olduğu görülmektedir.

2.1.4. Verem

Verem, toplum sağlığını en çok tehdit eden hastalıkların bir diğeridir. 1901-1923 yılları arasında İstanbul'da veremden ölenlerin sayısı yılda ortalama 2.800 olarak tespit edilmiştir. Genel ölüm oranının %15,8'i veremli hastalardı. Besim Ömer Paşa'nın "Verem Tehlikesi ve Veremle Mücadele" kitabında İstanbul'un nüfusu 1918 yılında 940.000 olarak verilmiştir. Buna göre İstanbul'da ölenlerin %10,80'i veremden hayatını kaybetmiştir²⁴¹.

1923 yılında Cemiyet-i Umumiye-i Belediye müzakerelerinde veremin yayılmasıyla ilgili olarak Dr. Refik Bey, İstanbul'da 4000 Kırım ineği bulunduğunu ve bunların çoğunun tüberkülozlu olduğunu söyleyerek veremin bu yolla da bulaşabildiğine dikkat çekmiştir. Hakikaten bu durum özellikle çocuk ölümlerinde ve veremin yayılmasında oldukça etkiliydi. Üstelik Refik Bey'e göre İstanbul'daki ineklerin veremli olması, Kırım'da hastalıklı inekleri, dışarıya ucuza satmalarıyla ilgiliydi. Ahırlarımızın temiz olmaması da hayvanlar arasında veremin yayılmasının bir diğer sebebiydi²⁴². Bu yüzden derhal Belediye Meclisinde doktor üyelerden oluşan bir sıhhiye encümeni kurulmuştur²⁴³. Özellikle çocuk ölümlerinde veremin etkisine dikkat çeken Refik Bey, veremli inekler konusunda Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede uyarıda bulunmuştur.

Aynı yıl, yani 1923'te, Heybeliada'da Muavenet-i İhtimaiye Vekaletine ait olan nekahethanenin kapatılarak verem sanatoryumuna dönüştürülmesine karar verilmesi, veremle mücadelede atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur. Heybeliada'daki bu müessese, muhacirler için tahaffuzhane olarak kullanılıyordu. Burayı ziyaret eden İstanbul Muavenet-i İhtimaiye Müdürü Sadreddin Bey, nekahethane binasının mevki itibarıyla sanatoryuma dönüştürülmesinin uygun olduğunu, fakat bazı düzeltmelerin yapılması ve iç kısımlarının değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca müessesenin kırk, elli yataklı bir sanatoryum haline dönüştürülebilmesi için 50 liralık bir masrafa ihtiyaç vardı²⁴⁴. Bu yüzden önce sanatoryum için keşif raporu hazırlanmıştır. Ne gibi düzeltmeler yapılacağına ilişkin incelemeler, Başhekim Dr. Reşat Rıza ve Salim Beyler tarafından yürütülmüştür. Genel masraflar için 40-50 bin liraya ihtiyaç olduğu tahmin edilmiştir. Müessesede tedavi görecekt hastalardan günlük 2 lira ücret alınmasına karar verilmiştir. Ancak

²⁴¹ Tuğluoğlu, 2012: 5-6.

²⁴² "Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler", *Vakit*, 15 Mart 1923.

²⁴³ "Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler", *Vakit*, 19 Mart 1923.

²⁴⁴ "Heybeli Sanatoryumu", *Vakit*, 5 Nisan 1923.

1923 nisan ayı ortalarında henüz kati rapor hazırlanıp Ankara'ya gönderilmemişti²⁴⁵. Buna karşın genel olarak gerekli tahsisat ve masrafların Sıhhiye Vekaleti tarafından karşılanması, ayrıca sanatoryum başhekimliğine de verem mütehassıslarından Reşat Rıza Bey'in tayin edilmesi alınan ilk önemli kararlar olmuştur²⁴⁶.

Benzer amaçla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti de 1923 yılında İstanbul'da verem dispanserleri açmayı planlamıştır. Çünkü Türkiye'deki verem miktarının %30'u aştığı tahmin ediliyordu. Bu yüzden dispanserlerin 2'sinin Beyoğlu'nda, 2'sinin İstanbul'da, 1'inin de Üsküdar tarafında açılması düşünülmüştür. Hastalık şüphesi olan herkes bu dispanserlere başvurabilecek ve ücretsiz muayene edilebilecektir. Ancak dispanserlerin açılabilmesi için hükümet tarafından yapılan incelemelerin devam ettiği belirtilse de²⁴⁷ Vakıf gazetesinde, 1923 ve 1924 yılları zarfında bu dispanserlerin faaliyete geçtiğine dair bir habere rastlanmamıştır.

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azasından Müderris Dr. Refik Bey'in, verem hastalarının tedavisi için bir hastane yapılması hakkındaki takriri ise Nisan 1923'te Sıhhiye Encümeni'ne havale edilmiştir. Refik Bey, verdiği takrirden, bir şehirde kimsesiz ve yoksul verem hastalarını korumanın o şehir halkının insanlık vazifesi olduğunu, hiç olmazsa elli yataklı bir veremli hastanesinin yapılması gerektiğini arz etmişti. Encümen ise 50 yatağın 30'unun Cerrahpaşa'da, 20'sinin Haseki Nisa Hastanesi bahçelerinde birer baraka inşası şeklinde veya bu hastanelerin civarlarında birer ev kiralamak suretiyle hazırlandığı takdirde doktor ve mutfak masraflarının azalacağını ve şimdilik elli biçareye yardım edilebileceğini ve bunun da yıllık 7-8 bin liraya mal olacağı için bu miktarda tahsisatın verilmesini Heyet-i Umumiyeye bildirmiştir²⁴⁸. Söz konusu görüşmeler olumlu sonuç vermiş olacak ki, Vakıf'ın 5 Mayıs 1923 tarihli nüshasında on beş güne kadar “meslulin (veremli) pavyonunun” inşaatına başlanacağına dair bir haber yer almıştır²⁴⁹.

Diğer taraftan F. Hasan, Vakıf gazetesinde kaleme aldığı yazıda, havası temiz yüksek rakımlı yerlerimiz olmasına rağmen ülkemizde yeteri kadar sanatoryum olmamasını eleştirmiştir. Önceleri verem tedavisi denilince akla İsviçre Davos'taki sanatoryumun geldiğini, artık dünyanın pek çok yerinde sanatoryumların açıldığını dile getiren F. Hasan, şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

²⁴⁵ “Heybeli Nekahethanesi”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.

²⁴⁶ “Heybeliada Nekahethanesi”, *Vakit*, 29 Mart 1923; BCA., 30.11.1.0/5.13.3, (29.04.1924).

²⁴⁷ “Verem Dispanserleri Açılıyor”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.

²⁴⁸ “Meslulin Hastanesi”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.

²⁴⁹ “Şehremaneti Gelecek Sene Neler Yapacak”, *Vakit*, 5 Mayıs 1923.

“Sihhiye’nin gazetelerde neşrettiği haftalık vukuat cetveline nazaran İstanbul’da veremden haftada on beş yirmi musab bazen de otuz, kırk hatta elli vefiyat gördüğüm vakidir. Bu malum rakamlara siz bir de meçhul kalanları içinizden ilave ediniz. Binaenaleyh memleketimizde bu kadar dehşetle dal budak salmış bir hastalık için senede altmış kişiyi tedavi ettiğimizi kabul etsek ne çıkar? Heybeli Sanatoryumunu bir fabrikaya teşbih edeceğim. Öyle bir fabrika ki senede binlerce on binlerce koyun derisi atıyorsunuz ve mukabilinde altmış çift ayakkabı almış oluyorsunuz. Memleketimizin istikbalini nüfusunu, hayatımızı tehdit eden felaket pek müthiştir. Çürük istatistiklerimiz ve diğer yapacağımız mukayeseler karşısında titrememek mümkün değildir. Sefaletten gıdasızlıktan la-yetenahi çocuklar, fakir aileler, bikes kızlar ve kadınlar bi-iman bir ölüm tehdidi altındadır. Erzurum Mebusu Salih Efendi izdivaç kanununu yapacağına bir verem kanunu yapmış olsaydı, memlekete en büyük hizmeti ifa edecekti. Acaba bir verem kanunu düşünecek mebus bu intihabatta çıkmayacak mı? Mekteplerimizi geziniz çocuklarımızın benizlerine bakınız. Bir öğle vakti bir mektebin yemekhanesine gidiniz. Çocukların gıda diye ne yediklerini görünüz... Göreceksiniz ki koca bir nesil memleketin istikbali tehlikededir²⁵⁰.”

Cumhuriyet’in ilk yıllarında verem hastalığının yaygın olduğunu ve büyük bir tehlike teşkil ettiğini ortaya koyan bu yazı, aynı zamanda çok sayıda yetersiz beslenen çocuğun, verem hastalığının tehdidi altında olduğunu göstermektedir. Bu durum yeni Cumhuriyet için ciddi bir nüfus sorunu olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’de verem hastalarının tedavisi için sanatoryum olmamasını eleştiren aydınlardan biri de Dr. Fahreddin Kerim’dir. Dr. Fahreddin Kerim, vereme yakalanınca, “kendi vatanında kendisini teselli edecek bir ocak” bulamadığı için tedavi amacıyla Almanya’ya gitmiştir. Kerim, 15 Mayıs 1923 tarihli Sıhhi Sahifeler mecmuasında yayımlanan “Halk Sanatoryumları” başlıklı makalesinde bu konuyla ilgili düşüncelerini aktarmıştır. “Memleketimizde maalesef şimdiye kadar pek çok projeler yapıp boşa giden keşif masraflarıyla herkesi bıktıran dertlerimizden biri de sanatoryum inşasıdır. Verem vakaları pek çok olan vatanımızda bu biçareler için sığınacak ufak bir müessese yapamadık” diyen Dr. Fahreddin Kerim’e göre; Anadolu’ya gidecek olan aydınlar ve zenginler, bu gibi müesseselerin açılabilmesi için teşvik edilmelidir. Zira Avrupa’da sanatoryumların birçoğu vefat eden veya hayatta bulunan zenginlerin bağışlarıyla kurulmuştur. Bizde ise fakülte yanında kurulan verem barakaları bile tahsisat yetersizliğinden dolayı kapatılmak istenmiştir. Dr. Kerim, kişinin isterse evde kendi sanatoryumunu oluşturabileceğini söylemektedir; verem belirtileri gösteren bir kişinin yapacağı ilk iş yorucu meşguliyetini bırakmak, sigaradan, içkiden uzak durmak, civarda ağaçlık bir köye gitmek, orada güneş gören bir ev kiralamak olmalıdır. Ayrıca iyileşmek için iyi beslenmek şarttır²⁵¹. Oysa savaştan yeni çıkmış Türk milletinin

²⁵⁰ “Verem ve Sanatoryumlar, *Vakit*, 4 Mayıs 1923.

²⁵¹ Gökay, 1923: 75.

en büyük sorunlarından biri yoksulluktu. Cumhuriyete geçiş sürecinde ve cumhuriyetin ilk yılında yetersiz beslenme, sağlıklı olmayan yaşam koşulları, ekonomik sıkıntılar, tedavi kurumlarının yetersizliği gibi pek çok etken, halkı söz konusu çözümleri uygulamaktan alıkoyarken bu hastalık nedeniyle yaşanan ölümleri de artırmaktaydı.

Dr. Kerim Bey'in bahsettiği barakalar ise masraflarının Hilal-i Ahmer tarafından karşılanması neticesinde Tıp Fakültesi Heyet-i İdaresi tarafından "Hilal-i Ahmer Verem Barakaları" adıyla kurulan yerlerdi. Bu barakalarda muhtaç durumda olan verem hastalarının tedavisi yapılmıyordu. Hilal-i Ahmer Verem Barakaları 1924 yılında da hizmet vermeye devam etmiştir²⁵².

Haziran 1923'te, daha önce bahsi geçen ancak henüz somutlaşmayan sanatoryum kurma meselesi, Vali Haydar Bey'in başkanlığında toplanan İl Genel Meclisinde tekrar gündeme gelmiş ve İstanbul'da bir verem sanatoryumu kurmanın zaruri olduğu kabul edilmiştir. Hatta bu müesseseye 4364 lira tahsisat verilmesi uygun görülmüştür²⁵³. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti ise Sultan Mahmut Türbesi civarında bir verem dispanseri açmaya karar vermiştir²⁵⁴. Ancak aynı yıl içinde İstanbul'da ilk verem savaş dispanseri İl Özel İdaresi tarafından açılmıştır²⁵⁵. İlk özel sanatoryum da yine aynı yıl Büyükdada'da faaliyete geçmiştir²⁵⁶. 1924 yılında da Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Hastanesinin 110 yatağından 85'i verem hastalarına tahsis edilmiştir²⁵⁷. Görüldüğü gibi Emraz-ı Sariye Hastanesinde tedavi görenlerin çoğu verem hastasıydı. Veremin İstanbul'da hızla yayılması, ilgili makamları verem tedavisi için sanatoryum ve dispanser açmaya teşvik etmiştir. Ancak yukarıda belirtilen tüm gelişmelere rağmen verem hastalarının tedavisi için yeterli miktarda tedavi kurumu olmadığı aşıkardır.

Nitekim 1 Kasım 1924'te açılan Heybeliada Sanatoryumu Başhekimi Dr. Reşat Rıza Bey, aynı yıl verem hastaları için Şişli'de daha kapsamlı bir hastane yapılmasını önermiştir. Bütçe yetersiz olduğu için bu teklifi reddedilince Rıza Bey görevden ayrılmıştır. Yerine, Sıhhiye Vekaleti tarafından Haydarpaşa İntaniye Hastanesi Başhekimi Prof. Dr. Server Kâmil Bey tayin edilmiştir. Dr. İsmail Tevfik ise uzman doktor olarak atanmıştır. Bunlar, göreve gelir gelmez Muhacirin İdaresinden kalan iki katlı binanın tadilatı üzerine çalışmışlardır. Daha sonra Sanatoryum

²⁵² Türk Kızılayı, 2013: 345.

²⁵³ "Meclis-i Umumi-i Vilayet", *Vakit*, 8 Haziran 1923.

²⁵⁴ "Verem Dispanseri", *Vakit*, 5 Eylül 1923.

²⁵⁵ SSYB: 1973, 113.

²⁵⁶ Serin, 2021: 67.

²⁵⁷ Rasimoğlu, 2023: 199.

başhekimliğine Dr. Tevfik İsmail (Gökçe) getirilmiştir²⁵⁸. Anlaşılabacağı üzere Heybeliada Nekahethanesinin verem sanatoryumuna dönüştürülmesi çalışmaları bir buçuk yıllık bir hazırlık süresinin ardından ancak tamamlanabilmiştir.

Buna karşın 1924 yılında İstanbul'da verem hastalığı çoğalmış, bu hastalıktan ölenlerin sayısı da artmıştır. Sanırız 1924 nisan ayının son haftasında İstanbul'da vefat eden 348 kişiden 90'nın veremden hayatını kaybetmesi, durumun ciddiyetini ortaya koyması için yeterlidir²⁵⁹. Mayıs sonlarında ise İstanbul'da muhtelif hastalıklardan 263 kişi ölmüştür. Vefat edenlerden 76'sı verem hastasıdır²⁶⁰. Benzer şekilde diğer haftalık sağlık vakalarının verildiği gazete haberleri de incelenirse, 1924 yılında İstanbul'da en fazla ölümün veremden kaynaklandığı görülecektir.

Öte yandan 1923 yılında İngiltere'de Dr. Dreyer tarafından verem aşısı geliştirilmiş ve hayvanlar üzerinde yapılan testler başarılı sonuçlar vermişti²⁶¹. 1924 yılında da Fransa'da verem aşısı sağlıklı kişiler üzerinde uygulanmaya başlandı²⁶². Ülkemizde ise verem aşısı uygulaması ancak 1931 yılında başlamıştır²⁶³. Bu durum, Türkiye'de sanatoryum kurma çalışmalarının ve aşı ile tedavi uygulamasının, Avrupa'ya göre geç bir tarihte başladığını göstermektedir. Tabi bunda ekonomik sıkıntıların önemli bir etkisinin olduğu da unutulmamalıdır.

2.1.5. Kuduz

İncelenen dönemde, İstanbul'da kuduz hastalığının en yoğun yaşandığı dönemin, 1923 yılı yaz ayları olduğu söylenebilir. Çare olarak ise öncelikle hastalığın kaynağı olarak köpeklerin itlaf edilmesi düşünülmüştür. 1923 yılı temmuz ayı başında sadece bir haftada toplam 1730 köpek itlaf edilmiştir.²⁶⁴ Ancak hastalığın yayılımı durdurulamadığı gibi temmuz ve ağustos aylarında Eyüp, Galata ve Üsküdar civarındaki köpeklerde kuduz ve diğer bulaşıcı hastalıklar da artmıştır. Bu durum karşısında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti, hastalıkların insanlara geçmesini önlemek için bütün köpeklerle tasma takılmasını, başıboş köpeklerin ise belediye memurları tarafından vakit kaybetmeden itlaf edilmesi gereğini Şehremanetine bildirmiştir²⁶⁵. İstanbul'da köpeklerin çoğalıp kuduz vakalarının artmasına sebep olmalarından dolayı itlaf kararı alındığından

²⁵⁸ Gürkan ve Ulus, 2010: 502; "Sanatoryum Ne Zaman Açılacak?", *Vakit*, 10 Kasım 1924.

²⁵⁹ "Bir Haftalık Sıhhi Vukuat", *Vakit*, 28 Nisan 1924.

²⁶⁰ "Bir Haftalık Vefiyat", *Vakit*, 28 Mayıs 1924.

²⁶¹ "Veremin Serum", *Vakit*, 30 Haziran 1923.

²⁶² "Vereme Karşı Aşı", *Vakit*, 24 Ağustos 1924.

²⁶³ Tuğluoğlu, 2012: 11.

²⁶⁴ "Markasız Köpekler", *Vakit Gazetesi*, 17 Ağustos 1923.

²⁶⁵ "Köpekler İtlaf Ediliyor", *Vakit*, 3 Ağustos 1923.

bir karışıklık olmaması için hayvan sahiplerinin de köpeklerini etiketsiz, tasmaş ve ağızları külâhsız olarak dolaştırmaları yasaklanmıştır²⁶⁶.

Öte yandan Türkiye'nin pek çok yerinden, bir hayvan tarafından ısırılan kişiler tedavi için İstanbul'daki Daülkelp Tedavihanesine getirilmekteydi²⁶⁷. Çünkü kuduz hastalarının, müşahede altına alınarak tedavilerinin yapıldığı kurum Daülkelp Tedavihanesiydi. Bu dönemde Daülkelp müessesesinin müdürü Dr. Hayim Naum'dur. Burada kuduz hastalığına yakalanmış olan hastalara aşı uygulanmıştır²⁶⁸. Daülkelp Tedavihanesine 1923 ekim ayında, 114 kişi müracaat etmiştir ve bunlardan 81'i kudurmuş hayvanlar tarafından ısırıldıkları için tedavi altına alınmıştır. Bu kişilerden 63'ü köpek, 10'u kedi, 2'si kurt, 5'i çakal, 1 kişi de maymun tarafından ısırılmıştır. Bu hastalardan 64'ü İstanbul'dan, 6'sı İzmir'den, 5'i Edirne'den, diğerleri de Anadolu'nun farklı yerlerindendir²⁶⁹. 1924 yaz aylarına doğru İstanbul'dan ve Anadolu'dan Daülkelp'e müracaat edenlerin sayısında artış görülmektedir. 1924 nisan ayında Daülkelp Tedavihanesine 145 kişi müracaat etmiştir ve bu kişilerden 105 kişi tedavi altına alınmıştır. Hastaların hepsi sağlıklarına kavuşarak müesseseden çıkmıştır. Bu hastaların 43'ü İstanbul'dan diğerleri başka yerlerdendi. Mayıs ayının ilk gününden 22'sine kadar Daülkelp Müessesesine başvuruların sayısı ise şöyleydi: İstanbul'dan 37, İzmir'den 39, Gönen'den 10, Bandırma'dan 5, Rize'den 4, Adana'dan 6, Akhisar, Söke, Samsun, Kandıra'dan 3'er, Biga, Edremit, Görele, Ünye, İnebolu, Uzunköprü, Kirmasti'den 2'şer, Düzcce, Ordu, Bafra, Balya, Kuşadası, Kemerburgaz ve Torul'dan 1'er kişi. İstanbul'dan müracaat edenlerin ısırıldıkları köpekler de müşahede altına alınmıştır. Müşahede altına alınan hayvanlar kuduz belirtisi gösterirse, hastaya ona göre tedavi uygulanacaktır²⁷⁰. Fakat Tedavihaneye Anadolu'dan başvuranlar içinde, geç kaldığı için vefat edenler bulunmaktadır. 1924 temmuzunda Çankırı'dan gelen Ali, geç kaldığı için hayatını kaybetmiştir²⁷¹. Anlaşılan o ki hastalar, Daülkelp Tedavihanesine zaman kaybetmeden başvurduğunda, başarılı sonuçlar alınıyordu. Ne yazık ki Anadolu'nun uzak yerlerinden Daülkelp'e gelen hastalar arasında kuduzdan vefat edenler bulunmaktaydı.

1924 temmuz ayında da kuduz hastalığının artması üzerine hastalığın yayılmasını engellemek için bazı tedbirler alınmıştır. Ağzında ağızlığı, boynunda tasmaş bulunduğu halde sahibi tarafından götürülen köpekler hariç bütün köpeklerin itlafı için kesin talimat verilmiştir. Bu

²⁶⁶ “Markasız Köpekler”, *Vakit Gazetesi*, 17 Ağustos 1923.

²⁶⁷ “Kuduz Hastaları”, *Vakit*, 2 Temmuz 1923.

²⁶⁸ “Kuduz Hakkında Ders”, *Vakit*, 17 Mayıs 1924.

²⁶⁹ “Daülkelp'e Bir Ay Zarfında Müracaat edenler”, *Vakit*, 18 Kasım 1923.

²⁷⁰ “Kuduz Tedavihanesinde”, *Vakit*, 24 Mayıs 1924.

²⁷¹ “Bir Kuduz Vakası”, *Vakit*, 2 Temmuz 1924.

konuda köpek sahiplerini bilgilendirmek için gazetelerde duyuru yapılmıştır²⁷². 1924 yılı yaz aylarında Anadolu’da kuduz vakaları artış gösterirken, İstanbul’da alınan tedbirler ve Daülkelp müessesesinin çalışmaları sayesinde geçen aylara göre kuduz vakaları önemli ölçüde azalmıştır. İstatistiksel bilgiler bu durumu teyit etmektedir. Nitekim Ağustos 1924 itibarıyla üç ay öncesinde Daülkelp’e her gün 81-90 hasta müracaat etmekteydi. 7 Ağustos’ta müesseseye 7 kişi müracaat etmiştir. Bunların içinde kuduz bir kurt tarafından ısırılan bir hastanın durumu ağırdır. 8 Ağustos itibarıyla Daülkelp’te 30 hasta tedavi altına alınmıştır. Bu hastalardan sadece bir kişinin durumu çok ağırdır²⁷³.

Gazetelerde hayvanlarda ve insanlarda hastalığın seyri ile ilgili toplumu aydınlatıcı bilgiler verilmiştir. Veteriner Dr. Ahmet Nevzat Bey, 9 Ağustos tarihli Vakit gazetesindeki yazısında, köpeklerde ısırıldıktan sonra hastalığın seyri ve neler yapılması gerektiği ile ilgili bilgiler paylaşmıştır. Dr. Nevzat, Bazı evrelerde insanlarda ve hayvanlarda benzer belirtiler gösteren kuduz hastalığına karşı, sahipli köpeklerin, sokakta serbest bırakılmamasını ve köpeklere ağızlık takılmasını tavsiye etmiştir²⁷⁴. 1924 sonlarına doğru Vakit gazetesinde kuduz vakalarıyla ilgili haberler yer almaya devam etmiştir. Eylül ayı ortalarında Ömerli Köyü’nde kuduz bir kurt tarafından saldırıya uğrayan Osman oğlu Emin Ağa ve köpeği yaralanmıştır. Köyün içine inen kurt bazı hayvanları ısırıştır ve insanlara zarar vermiştir. Kurt jandarma tarafından öldürülmüştür. Yaralılar, Daülkelp Tedavihanesinde müşahede altına alınmıştır²⁷⁵.

2.1.6. Tifo

Kara humma veya bağırsak humması olarak da bilinen tifonun yayılmasının en önemli sebebi kirli sulardır. Hastalığın bulaşmasını önlemek için hijyen kurallarına çok dikkat edilmesi gerekmektedir²⁷⁶. 1923 ocak ayı başlarında Çengelköy’de tifo salgını görülmüştür. Yapılan tetkikat sonucunda hastalığın o civarda oturanların, içtikleri suyun membaini kirlettiklerinden dolayı çıktığı anlaşılmıştır. Hastalığın önünü almak için ilk tedbir olarak kirli suyun membai kapatılmıştır²⁷⁷.

İstanbul’da 3 Şubat-10 Şubat 1923 tarihleri arasında 60 kişi de tifo tespit edilmiştir. 195 kişiye tifo aşısı yapılmıştır²⁷⁸. 1923 Ocak ayında ise 23 tifo vakası tespit edilmişti²⁷⁹. Sıhhi Vukuat

²⁷² “Köpekler İtlaf Edilecek”, *Vakit*, 18 Temmuz 1924.

²⁷³ “Kuduz Vakaları”, *Vakit*, 8 Ağustos 1924.

²⁷⁴ “Köpek Kuduz Mikrobunu Aldıktan Sonra”, *Vakit*, 9 Ağustos 1924.

²⁷⁵ “Kuduz Kurt İki Köy Halkını Daülkelp’e Gönderdi”, *Vakit*, 12 Eylül 1924.

²⁷⁶ Ahmet Şükrü, 1923: 65.

²⁷⁷ “Tifo Hastalığı”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.

²⁷⁸ “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 11 Şubat 1923.

²⁷⁹ “Bir Aylık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 21 Şubat 1923.

haberleri incelendiğinde 1923 yılının ilk aylarında tifodan hastanelere müracaat edenlerin sayısında artış olduğu dikkat çekmektedir²⁸⁰. Ayrıca tifodan az da olsa ölümlere de rastlanmaktadır²⁸¹. Takip eden aylarda vaka sayılarında azalma görülse de koruyucu bir tedbir olarak tifo aşısı uygulanmaya devam etmiştir²⁸². 1923 yılı yaz aylarında tifo vakaları görülmeye devam etmiştir²⁸³.

1923 yaz aylarında özellikle Üsküdar ve Kadıköy sularının içilemez durumda olması nedeniyle halkın, sularını kaynattıktan sonra kullanmaları istenmiştir²⁸⁴. Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, Terkos sularının içmeye uygun olmadığını bildiren raporunu Emanet makamına vermiştir ve bununla ilgili girişimlerde bulunulması istenmiştir²⁸⁵. İstanbul Terkos suyuyla Kadıköy ve Üsküdar'a verilen Elmalı suları temiz değildi. Bu nedenle suların içmeye uygun bir şekilde şehre dağıtılması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak yapılacak olan tesisat için yedi, sekiz aylık bir zamana ihtiyaç vardı. Bu süre zarfında suların kaynatılmadan içilmemesi konusunda halk uyarılmıştır.²⁸⁶ 1924 başlarında ise haftalık sıhhi vukuat haberlerine göre tifo vakalarında düşüş görülse de²⁸⁷, 1924 yılı boyunca tifo vakaları görülmeye devam etmiştir ve tifo ateşinden vefat edenler bulunmaktadır²⁸⁸. Üstelik 1924 ekim ayı başlarında tifo vakaları yeniden çoğalmıştır²⁸⁹. İstanbul'da su kaynaklarının kirli olması, halk sağlığını tehdit eden sorunlardan biriydi. Tifonun bazı dönemlerde salgın halini almasında, şehir suyu ile ilgili yaşanan sorunlar etkili olmuştur.

2.1.7. Lekeli Humma (Tifüs)

İstanbul'da yayınlanan Sıhhi Sahifeler adlı sağlık mecmuasında Dr. Ahmet Şükrü, tifüs hastalığına karşı halkı uyarmak için kaleme aldığı yazısında şu bilgilere yer vermiştir: Bitlerden geçen lekeli hummanın (tifüs, bit humması) aşısı yoktur. Ağır bir hastalık olan tifüsten korunmanın tek yolu hijyen kurallarına dikkat etmektir. Kirli, kalabalık yerlere gitmemek, bitlerden sakınmak ve temizliğe riayet etmek gerekir. Bir defa hastalığa yakalanan bir daha yakalanmaz. Tifüs kış soğuklarında çoğalır, yazın azalır²⁹⁰. Bu hastalıktan korunmanın en önemli yolu diğer birçok

²⁸⁰ “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 12 Mart 1923; “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 15 Mart 1923.

²⁸¹ “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 18 Mart 1923.

²⁸² “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 21 Nisan 1923; “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 3 Haziran 1923.

²⁸³ “Sıhhiye Haberleri”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923; Vaziyet-i Sıhhiye, *Vakit*, 26 Ağustos 1923.

²⁸⁴ “Üsküdar ve Kadıköy Suları”, *Vakit*, 21 Temmuz 1923.

²⁸⁵ “Terkos Suyu Gayr-i Kabil-i Şerbtir”, *Vakit*, 25 Ocak 1924.

²⁸⁶ “Terkos ve Elmalı Suları Hakkında”, *Vakit*, 31 Ocak 1924.

²⁸⁷ “İstanbul’un Bir Haftalık Ahval-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 18 Nisan 1924.

²⁸⁸ “Şehir İşleri”, *Vakit*, 19 Mayıs 1924; Haftalık Sıhhi Vukuat”, *Vakit*, 3 Haziran 1924.

²⁸⁹ “Veba Kalmadı Fakat Tifo Çoğaldı”, *Vakit*, 1 Ekim 1924.

²⁹⁰ Ahmet Şükrü, 1923: 65-66.

bulaşıcı hastalıkta olduğu gibi temizlik ve hijyen kurallarına azami derecede dikkat etmeye bağlıydı.

1923 başlarında lekeli humma, İstanbul’da dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. Şubat ayı başlarında Sıhhiye Müdüriyeti tarafından düzenlenen sıhhi vukuat cetvellerine göre son bir hafta zarfında İstanbul’da, 20 kişi lekeli hummaya yakalanmıştır. Lekeli hummanın artması İstanbul’un genel sağlığı için tehlike oluşturabilirdi. Bu sebeple yetkili makamlar bu hastalıktan korunmak için halka, temizlik ve hijyen kurallarına dikkat etmeleri gerektiğini tavsiye ediyordu²⁹¹. Nitekim istatistikler durumun ciddiyetini teyit etmektedir. 3-10 Mart 1923 tarihleri arasında İstanbul’da, 129 kişide lekeli humma tespit edilmiştir ve bunlardan 18 kişi vefat etmiştir²⁹². Ayrıca lekeli humma vakalarının birçoğu Rum muhacirleri arasında görülmekteydi²⁹³. 1923 mart ayında Trabzon’dan İstanbul’a, üç bini aşkın muhaciri taşıyan Gülcemal vapuru zabitan ve mürettebatının neredeyse tamamı lekeli hummaya tutulmuştur. Sadece süvari Lütfü Kaptan ile üçüncü Kaptan Süreyya Bey ve mürettebattan beş altı kişi hastalığa yakalanmamıştır. Hastalık kapanlardan mülazım Kazım Efendi Gümüşsuyu Hastanesinde vefat etmiştir. Yeniden sefere çıkması gereken Gülcemal vapurunun eksik mürettebatı diğer gemilerden tamamlanmıştır²⁹⁴.

Bu gelişmeler yaşanırken Şehremini imzasıyla “TBMM Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığına” gönderilen yazıda; bir süreden beri şehirde çiçek ve lekeli humma vakalarının arttığı ve bu durumun halkın genel sağlığını ciddi bir şekilde tehlikeye attığı belirtilmektedir. Şehremaneti bu salgın hastalıkla mücadele kapsamında şehirdeki bütün nakliye araçlarının fenni kurallara uygun bir şekilde düzenli olarak temizlenmesine karar vermiştir. Anadolu şimendiferleri yolcu vagonlarıyla duraklarının da her gün fenni temizliğinin yapılması için girişimlerde bulunulması istenmiştir²⁹⁵. İstanbul’da lekeli hummanın yayılması, Şehremaneti gibi Vilayet makamını da harekete geçirmiştir. Vilayet, hastalığın önünü almak için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin ilki, birçok kişinin kullandığı tramvay, tünel, omnibüs gibi toplu taşıma araçlarında bitlerin yerleşmesini engellemeye yöneliktir. 4 Nisan 1923 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere toplu taşıma araçlarına belirli bir miktardan fazla yolcu alınması yasaklanmıştır. Biletçiler fazla kişiye bilet vermeyecek, izdiham çıkarsa polis müdahale edecektir. Ayrıca iki günde bir, toplu taşıma araçlarında gerekli fenni temizlik yapılacaktır. Nakil araçlarına, yetkili memur tarafından

²⁹¹ “Lekeli Humma Artıyor”, *Vakit*, 13 Şubat 1923.

²⁹² “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 12 Mart 1923.

²⁹³ “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 14 Mart 1923.

²⁹⁴ “Gülcemal’de Tifüs”, *Vakit*, 25 Mart 1923.

²⁹⁵ BOA., HR.İM/70.50, (31.03.1923).

“tathir edilmiştir” ibaresini ve temizliğin yapıldığı tarihi içeren bir not asılacaktır. Bununla ilgili olarak Vilayet makamı tarafından “Müessesat-ı Nafia Komiserliğine” tebligat verilmiştir²⁹⁶. Sonuç olarak toplu taşıma araçlarında temizlik ve hijyen kurallarına dikkat edilmesi lekeli humma salgının önlenmesinde etkili olacaktır.

1923 bahar aylarında Beyazıt mıntıkasında lekeli humma vakalarında artış görülmektedir. Hastalığın yayılmasını önlemek için bazı yerler kordon altına alınmıştır. Kordon altındaki yerlerden bazı kişilerin kaçması üzerine, halkın bu gibi kişilerle temas etmesinin engellenmesi istenmiştir. Bu hususların Adalar mıntıkasında da uygulanması gerekmektedir. Sıhhiye Müdüriyeti tarafından durum ilgili kişilere ehemmiyetle tebliğ edilmiştir²⁹⁷. Kordon uygulamasıyla hastalığın görüldüğü yerlere giriş çıkışlar yasaklansa da karantinadan kaçanların hastalığı başkalarına bulaştırma risklerinin olması gibi olumsuzlukların yaşandığı görülmektedir.

1923 yazında Osmanlı Bankası çalışanları arasında tifüs ve tifo gibi bazı bulaşıcı hastalıklardan vefat edenler bulunmaktaydı. İçme suyundan şüphelenilse de yapılan tahlil sonucu öyle olmadığı anlaşılmıştır. Banka, hastalığın çalışanlar için hazırlanan tabldottan ileri geleceğini düşünmüştür. Çalışanlara bir hafta yemek verilmemiştir. Mutfakta gerekli temizlik işlemleri yapılmıştır. Osmanlı Bankası, bu gelişmeler yaşanırken Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine haber vermemiştir. Resmi daireler tarafından yapılması gereken temizlik işlemlerini özel olarak yaptırmıştır. Vakıf gazetesi konuyla ilgili haberinde “hükümet kontrolünden gafil olma zihniyetinin” bu gibi müesseselerde devam ettiğine dikkat çekmektedir²⁹⁸. Osmanlı Bankasında yaşanan bu gelişmelerin resmi makamlara bildirilmemesi doğal olarak tepkiyle karşılanmıştır. Zira salgın hastalıklarla mücadele resmi makamların denetimi altındaydı. Ayrıca Osmanlı Bankasının bu tutumu, devletin otoritesinin dikkate alınmadığı şeklinde bir izlenime neden olmuştur.

1923 yaz aylarına gelindiğinde lekeli humma vakalarında azalma görülürken²⁹⁹, 1924 yılında az da olsa lekeli humma vakalarına rastlanmaktadır³⁰⁰. Vakaların azalması alınan tedbirlerin işe yaradığını göstermektedir. Bununla beraber Sıhhi vukuat haberlerini incelediğimizde 1923 yılı içerisinde İstanbul’da en yaygın görülen bulaşıcı hastalıkların çiçek ve lekeli humma olduğu sonucuna varılmaktadır.

²⁹⁶ “Lekeli Hummadan Tevakki, *Vakit*, 5 Nisan 1923.

²⁹⁷ “Bayezid Mıntıkasında Lekeli Humma”, *Vakit*, 16 Nisan 1923.

²⁹⁸ “Osmanlı Bankasında Sâri Hastalık”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.

²⁹⁹ “Haftalık Sıhhi İstatistik”, *Vakit*, 20 Ağustos 1923.

³⁰⁰ “Şehir İşleri – Bir Haftada 345 Kişi Öldü”, *Vakit*, 20 Temmuz 1924.

2.1.8. Grip

1924 yılı bahar aylarında İstanbul'da grip salgını dikkat çekmektedir. İstanbul Maarif Müdüriyeti, yaptığı teftişler sonucunda okullarda grip salgını olduğunu tespit etmiştir ve koruyucu bir tedbir olarak bütün okullar on gün süreyle tatil edilmiştir³⁰¹. Maarif Müdüriyetinin idaresine bağlı olmayan özel okullar da diğer okullar gibi genel tatil yapmıştır³⁰². Sıhhiye Müdürü Burhaneddin Bey'e göre; şehirde grip vakalarının artması ve okullarda görülen kızamık salgını, mevsimsel değişimin doğal bir sonucuydu ve şimdiye kadar hiçbir vefat vakası kaydedilmemişti. Okulların tatil edilmesi ise ihtiyati bir tedbirden ibaretti. Her memlekette bu gibi mevsim geçişleri, salgın hastalıklara neden olmaktadır³⁰³. Ancak 1924 nisanında gribe yakalananlar arasında vefat edenlerin olması, hastalığın hafife alınmaması gerektiğinin bir göstergesiydi³⁰⁴. Nitekim grip vakaları artarak görülmeye devam ediyordu³⁰⁵. Haziran 1924'te İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Burhaneddin Bey, son zamanlarda İstanbul'da bulaşıcı hastalık vakaları görülmediğini, sadece mevsimin meyve mevsimi olması dolayısıyla bazı çocuk rahatsızlıklarına rastlandığını, bunun da önemli derecede olmadığını ve gribin günden güne azaldığını söylemektedir³⁰⁶. Yeni Sıhhiye Müdürü Burhaneddin Bey her ne kadar grip vakalarının azaldığını söylese de 1924 yaz aylarında grip vakaları görülmeye devam etmiştir ve gripten vefat edenler bulunmaktadır³⁰⁷.

2.1.9. Sıtma

Sıtma, Anadolu'nun asırlardan beri devam eden bir derdiydi. "Memleket bir taraftan sayısız harplerde evlatlarını yitirirken, sıtma da onunla rekabet edercesine cephe arkasındakileri tüketiyordu³⁰⁸." Bu dönemde Türkiye'de, kuzeyde Kızılırmak'la doğuya doğru Karadeniz sahilleri, güneyde Adana mıntıkası, batıda Menderes mıntıkası sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlerdi³⁰⁹. İcra Vekilleri Heyeti Beyannamesi'ne göre Türkiye'de en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve frengi olduğu fikri yanlıştır. Bizde en büyük tahribatı malarya (sıtma) yapmıştır. "Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin kara belasıdır. En vahim toplumsal derdimizdir. Sıhhiye Vekaleti en

³⁰¹ "Mektepler On Gün Tatil Edildi", *Vakit*, 27 Mart 1924.

³⁰² "Mekteplerin Tatili" *Vakit*, 28 Mart 1924.

³⁰³ "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 31 Mart 1924.

³⁰⁴ "Bir Haftalık Vefiyat", *Vakit*, 9 Nisan 1924.

³⁰⁵ "Bir Haftalık Sıhhi Vukuat", *Vakit*, 28 Nisan 1924.

³⁰⁶ "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 30 Haziran 1924.

³⁰⁷ "Şehir İşleri", *Vakit*, 20 Temmuz 1924.

³⁰⁸ Gökay, 1923: 133.

³⁰⁹ "Sıhhiye Vekilinin Vakıt'e Beyanâtı", *Vakit*, 1 Haziran 1924.

büyük gayretini bu hususta sarf edecektir³¹⁰.” Sıtma daha çok su kaynaklarına yakın yerlerde görülmekteydi ve yurt genelinde en yaygın görülen bulaşıcı hastalık sıtmaydı.

Eylül 1924’te İstanbul’da “Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde” Sıhhiye Vekili Refik Bey’in başkanlığında “Sıtma ile Mücadele Kongresi” toplanmıştır. Bu sene Hükümetin icraat programında sıtma mücadelesi ve Anadolu’nun çeşitli kazalarında yüz elli dispanser açılması vardır³¹¹. Sıhhiye Vekili Refik Bey, salgın hastalıklarla mücadelede sıtma mücadelesine öncelik verileceğini söylemiştir³¹².

Sıtma ile Mücadele Kongresi’nde, Türkiye’de sıtmaya karşı açılacak mücadelenin esasları görüşülmüştür³¹³. Komisyonun ikinci toplantısında, projeye göre hastalıklı her mıntıkada bir malarya müessesesi kurulmasına karar verilmiştir³¹⁴. Komisyonun sonraki toplantılarında, sıtma mücadelesinde kullanılacak kininin mahiyeti, nasıl kullanılacağı ile ilgili kararlar alınmıştır³¹⁵. Kinin Talimatnamesi’nin son şekli belirlenmiştir ve “Ücretsiz Kinin Dağıtılması ve Sivrisineklere Dair Talimatname” müzakere edilmiştir³¹⁶.

Sıhhi vukuat istatistiklerine göre İstanbul’da bazı dönemlerde sıtma görülmekle beraber, bir salgın halini almamıştı. Yine de az da olsa sıtmadan hayatını kaybedenlere rastlanmaktadır³¹⁷. 1924 yılında Sıhhiye Müdürü Burhaneddin Bey’in raporuna göre; Büyükçekmece mıntikasında sıtma vakaları artmıştır. Ayrıca “Kuşdili, Feneryolu, Kızıltoprak, Göztepe ve Erenköy’den İzmit’e kadar olan sahil mıntikasıyla, Kağıthane, Makriköy (Bakırköy), Ayastefanos, Boğaziçi ve Riva sahilleri” İstanbul’da başlıca sıtma görülen yerlerdir³¹⁸. 1924 ekiminde Vakit’te yer alan bir haberde; bir aydan beri Ambarlı ve Küçükçekmece köylerinde garip bir sıtmanın ortaya çıktığı yazılmıştır. Beş çocuğun bu yüzden öldüğü köyün üçte biri ağır hastaydı. Hükümetin buraya bir an önce doktor ve ilaç göndermesi beklenmekteydi³¹⁹. Vakit gazetesinde ele aldığımız zaman dilimi içerisinde, bu haber dışında İstanbul’da sıtma salgını olduğuna dair bir haber yer almamıştır.

³¹⁰ “Sıhhiye ve Muavenet-i içtimaiye Hidematı”, *Vakit*, 6 Eylül 1923.

³¹¹ “Sıhhiye Vekili Refik Bey Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1924.

³¹² “Sıhhiye Vekili Refik Bey Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1924.

³¹³ “Sıtmaya İlan-ı Harp”, *Vakit*, 16 Eylül 1924.

³¹⁴ “Sıtma Mücadelesi”, *Vakit*, 18 Eylül 1924.

³¹⁵ “Sıtma ile Mücadele Komisyonunda”, *Vakit*, 22 Eylül 1924.

³¹⁶ “Sıtma Mücadelesi”, *Vakit*, 28 Eylül 1924.

³¹⁷ “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 24 Eylül 1924.

³¹⁸ Haykır ve Canpolat, 2023: 108.

³¹⁹ “Küçükçekmece’de Sıtma”, *Vakit*, 24 Ekim 1924.

2.1.10. Diğer Bulaşıcı Hastalıklar (Şarbon, İltihab-ı Sehaya Dimağı, Kızamık...)

1923 yılı başlarında, piyasadan aldığı bir fırça ile tıraş olan bir Fransız askeri şarbon hastalığına yakalanmıştır. Şarbon tehlikeli bir hastalık olduğu için Sıhhiye Müdüriyeti bu hususta incelemeler de bulunmuştur. Şarbon hastalığının tıraş fırçalarıyla bulaşması gibi durumlara çoğu zaman rastlanmaktaydı³²⁰. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, hastalığın yayılmasını önlemek için bazı tedbirler almıştır. Bu hastalığın, yeni bir tıraş fırçası üretimi yüzünden meydana geldiği anlaşılmıştır. İstanbul'da mevcut fırçalardan bir kısmı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, bazı fırçalarda şarbon bakterileri tespit edilmiştir. Bunun üzerine fırça ithali yasaklanmıştır. Sıhhiye Müdüriyeti, bakteriyoloji tetkikatı sona erinceye kadar yeni ve kullanılmış her türlü tıraş fırçasının kullanılmaması gerektiğini duyurmuştur. Özellikle berber dükkanlarında hijyen kurallarına fazlasıyla dikkat edilmesi gerekmektedir.³²¹.

1923 yılı başlarında, İstanbul'da Fransız askerleri arasında ortaya çıkan bir diğer bulaşıcı hastalık iltihab-ı sehaya dimağıydı (beyin ve omurilik zarı yangısı, menenjit³²²). Çoğu zaman ani ölümlere sebep olan bu hastalık ülkemizde yaygın değildi. Dönemin Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey, Mikrobun burun deliklerinde bulunduğunu, aksırma ve öksürme ile etrafa yayıldığını söylemiştir. Sıhhiye Müdürü, menenjit mikrobunun yayılmasını önlemek için bu hastalığa yakalananların ağız ve burunlarını bir mendille kapatmalarını tavsiye etmiştir³²³. Günümüzde bile solunum yoluyla bulaşan hastalıklardan korunmanın en basit yollarından birinin maske kullanmak oluğu göz önüne alındığında, Sıhhiye Müdürü'nün bu tavsiyeleri son derece önemlidir.

1923 yılında İstanbul'da görülen salgın hastalıklardan biri de kızamıktır. Şehzadebaşı'nda Şehzadebaşı Sultan Mehmet Mektebini teftiş eden sıhhiye müfettişi raporunda, hasta olduğu için devamsızlık yapan öğrenciler olduğunu söylemektedir. Okulda kızamık hastalığı tespit edilmiştir³²⁴. Kızamık salgını görülen okullardan biri de Rumeli Feneri Mektebiydi. Bu okulda da sıhhi tedbirler alınmıştı³²⁵. Kızamık hastalığının daha ziyade çocuklar arasında görüldüğü ve okullarda kızamık salgını olduğu anlaşılmaktadır.

Kızamık salgını sadece okullarda değildi. 1923 kasım ayında Kısıklı Köyü'nde çok sayıda kızamık vakası görüldüğünden gerekli tedbirler alınarak, hastalar tecrit edilmişti³²⁶. 1924 yılı

³²⁰ “Şarbon Hastalığı”, *Vakit*, 18 Ocak 1923.

³²¹ “Şarbon Hastalığı”, *Vakit*, 21 Ocak 1923.

³²² Unat, İhsanoğlu ve Vural, 2004: 19.

³²³ “Sâri Bir Hastalık”, *Vakit*, 24 Ocak 1923.

³²⁴ BCA.,180.9.0.0/61.305.28, (15.03.1923).

³²⁵ “Kızamık Vakası”, *Vakit*, 20 Şubat 1924

³²⁶ “Kızamık Hastalığı”, *Vakit*, 6 Kasım 1923.

başlarında, çeşitli mektepleri teftiş eden sıhhiye müfettişleri, son zamanlarda okullarda salgın bir hal alan kızamık hastalığının kaybolmak üzere olduğunu gözlemlemiştir. Fakat çeşitli iptidai mekteplerde su sıkıntısı bulunmaktadır. Temizlik ve hijyen bakımından son derece önemli olan bu eksiklik, ilgili kişilere bildirilmiştir³²⁷. Yine de okullarda kızamık salgını görülmeye devam etmiştir. 1924 mart ayında Çelebi Sultan Mektebinde öğrenciler arasında kızamık vakaları arttığı için okul on gün süreyle tatil edilmiştir³²⁸. 1924 bahar aylarında kızamık salgını görülen bir başka yer Balmumcu Darüleytamıdır. Önce kızıl zannedilen hastalığın kızamık olduğu anlaşılmıştır. Hastalar darüleytamda, doktorlar tarafından tedavi altına alınmıştır³²⁹. İstatistikler incelendiğinde 1924 yılı bahar aylarında İstanbul’da kızamık vakalarında artış görülmektedir³³⁰. Nitekim arşiv vesikaları incelendiğinde, okullarda kendisi veya çocuğu kızamık olduğu için raporlu olan bayan öğretmenlerin olması dikkat çekmektedir³³¹. 1924 yılı “Sıhhi Vukuat” haberlerine göre, ağustos ayı sonlarından itibaren kızamık vakaları azalmıştır³³². Sonuç olarak 1923 ve 1924 yıllarında İstanbul’da bazı dönemlerde okullarda yaşanan kızamık salgını, önemli bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde İstanbul’da özellikle çocuklar arasında görülen salgın hastalıklardan biri de kızıldı. “Saint Michel Mektebinde” bir öğrencinin kızıl hastalığına yakalanması üzerine “Beyoğlu Belediye Sertababetinden” verilen raporda; öğrencinin hastalığı büyük ihtimalle okulda kapıldığı ifade edilmiştir. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, İstanbul Maarif Müdüriyetine gönderdiği yazıda; Saint Michel Mektebi öğrencileri arasında kızıl hastalığı olup olmadığının, müfettişler tarafından tetkik edilmesine izin verilmesini istemiştir³³³. Hastalığın salgın halini almasını önlemek için, tek bir vakanın bile ciddiye alınarak tetkik edilmesi dikkat çekicidir.

1924 yazında Ahırkapı’daki muhacir misafirhanesinde kalan muhacirlerin çocukları arasında kızıl hastalığı çıkmıştır. Bu sebeple muhacir çocuklardan birkaç tanesi vefat etmiştir. Muhacirin Müdüriyeti ve Hilal-i Ahmer tarafından vakit kaybetmeden sıhhi tedbirler uygulanmıştır. Hasta olmayan çocuklar ayrılmıştır ve misafirhanedeki muhacirlerin halka temas etmeleri yasaklanmıştır³³⁴. 1924 yaz aylarında İstanbul’da yüksek oranda kızıl hastalığı görülmesi,

³²⁷ “Mekteplerimizin Noksanı”, *Vakit*, 24 Şubat 1924.

³²⁸ “Kızamık Hastalığı”, *Vakit*, 23 Mart 1924.

³²⁹ “Kızıl Değil Kızamık”, *Vakit*, 29 Mart 1924.

³³⁰ “Bir Haftalık Vefiyat”, *Vakit*, 28 Mayıs 1924.

³³¹ BCA., 180.9.0.0/13.71.2, (04.06.1924); BCA., 180.9.0.0/13.71.29, (16.06.1924).

³³² “Son Haftanın Sıhhi Vukuatı”, *Vakit*, 2 Eylül 1924; “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.

³³³ BCA., 180.9.0.0/245.1222.1, (12.04.1924).

³³⁴ “Muhacir Misafirhanesinde Kızıl”, *Vakit*, 27 Temmuz 1924.

Sihhiye Müdüriyetini gerekli tedbirleri almaya sevk etmiştir. Buna rağmen kızıl hastalığından hayatını kaybeden çocuklar bulunmaktadır. Kızıl hastalığına yakalanan çocuklar arasında kayıpların yaşandığı yerlerden biri de Kağıthane'deki Çağlayan Darüleytamıydı³³⁵. Özellikle yetimhanelerde ve göçmen çocukları arasında kızıldan vefat edenlerin bulunması bu yerlerde çocukların beslenme, giyim, ısınma gibi sağlıklı yaşam için gerekli koşulların yeterli olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

20. yy. başlarında İstanbul'da "şehir su yollarının olmayışı", lağımaların sulara karışması, bazı yerlerde aşırı yağmurlarla şehir çöplerinin su kanallarına karışması gibi sorunlar henüz çözülememişti. İstanbul sularının temiz olmaması da kolera, dizanteri, tifo gibi hastalıkları beraberinde getirmiştir. 19 yy. sonlarından itibaren İstanbul'da yaşanan kolera salgınlarında binlerce insan hayatını kaybetmiştir³³⁶. Bu tespitler koleranın ne kadar ciddi boyutlarda bir tehdit oluşturduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ele aldığımız dönemde ise İstanbul'da su kirliliği ve altyapı sorunları devam etmiştir.

1923 temmuz ayında Hasköy'de tütün fabrikası çalışanlarından birinin kolera belirtileri göstermesi üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü Sadreddin Bey, vaka mahalline gelmiştir. Yapılan muayene neticesinde hastanın kolera olmadığı anlaşılmış ise de yapılan kordonun tahliller çıkıncaya kadar kaldırılmamasına karar verilmiştir. Hasta, müşahede ve tedavi için Etfal Hastanesine nakledilmiştir³³⁷. 1923'te bir diğer vaka, yine Hasköy'de Keçeci Piri Mahallesi'nde Terzi Hayim Sokağı'nda ikamet eden elli yaşlarında bir kişide görülmüştür. Kolera belirtileri gösterdiği için belediye doktorları tarafından muayenesi yapılan ve hastaneye sevk edilen bu hastanın evi kordon altına alınmıştır. Vakanın görüldüğü yerin civarındaki sakinlere de kolera aşısı yapılmıştır ve çevrede fenni temizlik işlemleri uygulanmıştır³³⁸. Hasköy'de 1924 mayıs ayında bir kolera vakası daha görülmüştür. Hacı Şaban Mahallesi'nde yaşayan 13 yaşlarındaki Yako, koleradan vefat etmiştir³³⁹. Vakaların özellikle Hasköy civarında görülmesi dikkat çekicidir. Özellikle kolera görülen yerlerde kolera aşısının yapılması, görülen tek bir vakanın bile son derece ciddiye alınması büyük salgınların önünü almıştır.

³³⁵ "Çağlayan Darüleytamında Hastalık", *Vakit*, 27 Temmuz 1924.

³³⁶ Yıldırım, 2006: 23-27.

³³⁷ "Hasköy'de Kolera", *Vakit*, 3 Temmuz 1923.

³³⁸ "Bir Kolera Şüphesi", *Vakit*, 29 Eylül 1923.

³³⁹ "İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetinden", *Vakit*, 16 Mayıs 1924.

Ele aldığımız dönemde, İstanbul'da daha çok çocuklar arasında görülen bulaşıcı hastalıklardan biri olan boğmaca öksürüğünden³⁴⁰, vefat edenlere rastlanmaktadır³⁴¹. Humma-yı raciaya (dönek ateşi³⁴²) yakalanan hastalar olduğu gibi³⁴³, nadir de olsa uyku hastalığı da görülmüştür. Dizanteri, difteri, yılcık, kuş palazı görülen diğer bulaşıcı hastalıklardır ve bu hastalıklardan az da olsa hayatını kaybedenler bulunmaktadır³⁴⁴.

2.2. Salgın Hastalıkları Önlemeye Yönelik Faaliyetler

2.2.1. Aşı Faaliyetleri

Bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik faaliyetlerin başında aşı uygulaması gelmiştir. Vaka sayılarının arttığı ve salgın halini aldığı dönemlerde İstanbul'da aşı zorunlu tutulmuştur. Aşı faaliyetlerinde Emraz-ı Sariye Nizamnamesi'ne uygun hareket edilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da halka ücretsiz olarak veba, çiçek, tifo, dizanteri ve kolera aşısı yapılmıştır.

Savaş döneminde Batı Anadolu'da işgal altındaki yerlerden kaçarak İstanbul'a gelen muhacir ve mülteciler, Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlanınca memleketlerine sevk edilmeye başlamıştır. Göçmenlere, memleketlerine dönmeden önce, veba ve çiçek aşısının yapılması gerekli görülmüştür. Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı misafirhanelerin dışında İstanbul'da farklı yerlere yerleşen muhacirlerden İstanbul tarafında oturanların, Beyazıt'a Çifte saraylar bitişiğindeki Merkez Muhacirin Revirine, Eyüp mıntıkasında bulunanların, İplikhane Hastanesi Muhacirin Revirine başvurarak aşılınmaları zorunluydu. Aşısı yapılmayan muhacirlerin memleketlerine gitmelerine izin verilmemiştir³⁴⁵.

Aynı şekilde 1922 kasım ayında İstanbul'dan Anadolu'ya gidecek yolcuların veba aşısı yaptırmadan seyahatlerine izin verilmemiştir. Yolcuların aşı işlemi sadece emraz-ı sariye doktorları tarafından Fatih, Beyazıt, Kadıköy, Yeniköy belediye daireleri ile Beyoğlu'nda Şehremaneti binası dahilinde, Üsküdar'da Salih Necati Eczanesinde ücretsiz olarak yapılacaktı. Emraz-ı sariye doktorlarının vereceği vesikalardan başkası Anadolu liman ve istasyonlarında geçerli değildi³⁴⁶.

³⁴⁰ "Aya Yörki Köyü'nde Hastalık", *Vakit*, 8 Mayıs 1924.

³⁴¹ "Bir Haftalık Vefiyat", *Vakit*, 28 Mayıs 1924; "Şehir İşleri", *Vakit*, 20 Temmuz 1924.

³⁴² Unat, İhsanoğlu ve Vural, 2004: 73.

³⁴³ "Vukuat-ı Sıhhiye", *Vakit*, 13 Mart 1923; "Haftanın Sıhhi Vukuatı", *Vakit*, 27 Mayıs 1923.

³⁴⁴ "Şehir İşleri", *Vakit*, 20 Temmuz 1924; İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 26 Ağustos 1924; "İstanbul'un Sıhhati", *Vakit*, 24 Eylül 1924.

³⁴⁵ "Muhacirlere Aşı", *Vakit*, 13 Ekim 1922.

³⁴⁶ "Veba Aşısı – İstanbul Vilayetinden", *Vakit*, 23 Kasım 1922.

Sadece yetkili doktorlara aşı yapma izni verilmesi, aşı uygulamalarının oldukça sıkı tutulduğunun bir göstergesidir.

Adnan Bey, 1922 aralık ayında Sıhhiye Vekaletine gönderdiği yazıda, Anadolu'dan İstanbul'a gelen muhacirler arasında çiçek vakalarının çok fazla olduğunu söylemektedir. Bu sebeple göçmenlerin aşılansadan seyahatlerine izin verilmemesini, ehemmiyetle istemektedir³⁴⁷. Adnan Bey, Sıhhiye Vekaletine gönderdiği bir diğer yazıda; 21 Kasım tarihinden itibaren İstanbul'da veba vakası görülmediğinden, Anadolu'ya seyahat eden yolculara uygulanan veba aşısı mecburiyetinin kaldırılmasını istemiştir³⁴⁸. Bunun üzerine İstanbul'dan hareket eden yolculara uygulanan veba aşısı zorunluluğunun 20 Aralık 1922 tarihinden itibaren kaldırıldığı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetlerine tebliğ edilmiştir³⁴⁹. 1922 yılı zarfında 3.145.510 kişiye çiçek, 218.350 kişiye tifo, 98.723 kişiye veba, 45.434 kişiye kolera aşısı yapılmıştır³⁵⁰. 1923 yılında da belediye idare şubeleri sağlık ekipleri tarafından 299.557 çiçek aşısı, 17.947 tifo aşısı yapılmıştır³⁵¹.

1923 ocak ayı başlarında Seyri Sefain İdaresinin Ereğli vapuru İzmit'e gitmiştir. Ancak İstanbul'da veba olduğu söylenerek yolcuların karaya çıkmasına müsaade edilmemiştir. Ereğli vapuru yolcuları İstanbul'a geri dönmüştür³⁵². Ayrıca Anadolu'ya trenle gitmekte olan bazı yolcuların veba aşısı yapılmamış olduğundan dolayı Gebze'den geriye çevrildikleri haber alınmıştır³⁵³. Tarihte salgın halini aldığıında kitlesel ölümlere neden olduğu bilinen veba, korkulan hastalıklardan biri olmuştur. Bu bağlamda veba endişesiyle yolcuların Gebze'de karaya çıkmalarına izin verilmemesi anlaşılır bir durumdur.

Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında Karadeniz sahillerinden İstanbul'a gelen Rum muhacirleri, beraberlerinde çiçek hastalığını da getirmiştir. İstanbul halkının bu hastalıktan korunmak için aşılansması gerekmektedir. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, okula gidecek çocukların, devlet memurlarının ve seyahat edecek kişilerin "aşı şahadetnamelerini" ibraz ettirmeleri zorunluluğunu getirmiştir. Üç senelik vesikayı taşımayanların zorluk yaşamamaları için hemen aşılansmaları istenmiştir³⁵⁴. 1923 Ocak ayı başlarında Sıhhiye Vekaleti, yolculara yönelik

³⁴⁷ BOA., HR.İM/234.16, (10.12.1922).

³⁴⁸ BOA., HR.İM/234.11, (19.12.1922).

³⁴⁹ "Seyahat Edecekler İçin Veba Aşısına Lüzum Yoktur", *Vakit*, 27 Aralık 1922.

³⁵⁰ "Bir Senelik Sıhhi İstatistik", *Vakit*, 7 Ocak 1923.

³⁵¹ Ergin, 1996: 540.

³⁵² BOA., HR.İM/234.63, (06.01.1923); "Veba Aşısı", *Vakit*, 7 Ocak 1923.

³⁵³ "Veba Aşısı", *Vakit*, 7 Ocak 1923.

³⁵⁴ "Çiçek Aşısı", *Vakit*, 8 Ocak 1923.

uygulanan veba aşısı mecburiyetini kaldırmakla beraber aşı zorunluluğunun çiçek aşısı için geçerli olduğunu bildirmiştir³⁵⁵. Zira 1923 yılı başlarında İstanbul'a gelen Rum muhacirler arasında çiçek vakalarına rastlanmıştır. Bu bağlamda çiçek hastalığının İstanbul'da yayılmasını önlemek için gerekli tedbirler alınmıştır. Nitekim şehir birçok mıntikalara ayrılarak halk aşılanmaya devam etmiştir³⁵⁶. Vakıf'ın 22 Ocak tarihli haberinde; önceki gün, 13'ü Rum muhacirler arasında olmak üzere 28 çiçek vakası görüldüğü yazmaktadır. Son yirmi gün zarfında da 61.000 kişiye çiçek aşısı yapılmıştır³⁵⁷.

Dr. İhsan Bey'in Vakıf'e yolladığı mektupta; çiçeğin yaygın olduğu bu zamanlarda Telkikhane'nin cuma günleri tatil edilmesinin sakıncalı olduğu, "hiç olmazsa bir hademenin eline birkaç tüp verilerek" bir çare düşünülmesi gerektiği yazmaktadır. Dr. İhsan, Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey'in bu durumu göz önünde bulundurmasını istemiştir³⁵⁸. Dr. İhsan Bey'in yazdıkları, 1923 yılı başlarında İstanbul'da çiçek salgınının yoğun bir şekilde devam ettiği göstermektedir.

Alınan tedbirlere rağmen İstanbul'da çiçek hastalığının önüne geçilememiştir. Bundan dolayı Şehremaneti, belediye doktorlarından, hastalığa karşı mücadeleyi artırmalarını istemiştir. Bütün mahalleler tekrar tekrar ziyaret edilerek aşı vesikası olmayanların aşılanması sağlanacaktır. Halktan direnenler olursa bu gibi kişilerin mahkemeye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra "hüsnuhal tasdiknamesi" ve diğer resmi muameleler için gerekli belgeler ve "aşı tezkiresinin" de ibrazı, hastalığa karşı halkı korumada ciddi bir tedbir olarak uygulanmıştır. Nitekim aşı tezkirelerinin ibrazı zorunlu tutulmuştur³⁵⁹. Bu hummalı faaliyetler arasında bazı aksiliklerin yaşandığı da görülmektedir. Çiçek aşısı yapılanlara hemen aşı şahadetnamesi verilmediğinden bir iki gün sonra başkalarının aşı yapmaya çalışmaları şikâyetlere neden olmuştur. Vakıf'ın yorumuna göre bu karışıklığı önlemek için aşı yapılanlara günü gününe vesika verilmesi gerekmekteydi³⁶⁰. Neticede hastalığın önüne geçmek için aşı faaliyetleri titizlikle yürütülmüştür. Özellikle İstanbul'un muhtelif yerlerinde bulunan Rum muhacirler aşılanmıştır. 13 Mart 1923 itibarıyla son dört gün zarfında 21.644 Rum muhaciri aşılanmıştır³⁶¹. Aşı olmak istemeyenlerin aşıya zorlanması,

³⁵⁵ "Veba ve Çiçek Aşısı", *Vakit*, 9 Ocak 1923.

³⁵⁶ "Şehrimizin Vaziyet-i Sıhhiyesi", *Vakit*, 16 Ocak 1923.

³⁵⁷ "Çiçek Hastalığı", *Vakit*, 22 Ocak 1923.

³⁵⁸ "Telkikhane ve Cuma Tatili", *Vakit*, 29 Ocak 1923.

³⁵⁹ "Çiçek Vukuatı", *Vakit*, 26 Şubat 1923.

³⁶⁰ "Aşı Şahadetnameleri", *Vakit*, 27 Şubat 1923.

³⁶¹ "Dört Gün Zarfında Aşılananlar", *Vakit*, 13 Mart 1923.

hatta mahkemeye verilmesi dikkat çekicidir. Zira hastalığa karşı bağışıklığın kazanılması ve salgının önüne geçmek bu şekilde mümkün olabilirdi.

1923 yılı mart ayında Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan'a esir düşen 2500 kişilik sivil esirler kafilesi, Pire'den İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Bu kabile doğrudan Tuzla Tahaffuzhanesine gelmiştir³⁶². Esirlerin İstanbul'da iâse ve memleketlerine sevk işlemleri için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Tuzla'da günlük 800 kişiye çiçek ve tifo aşısı yapılacaktır. Esirlerin sağlık işleri ve temizlik işlemleri için Sıhhiye Müdüriyeti tarafından 4 doktor, 2 eczacı, 4 temizlik memuru, 4 sıhhiye memuru görevlendirilmiştir³⁶³. 23 Mart 1923'te, Tuzla'ya gelen ilk esir kafilesi, toplam 973 kişiydi. Bunların çoğunu Edirne ve çevresindeki halk oluşturmaktaydı. Tahaffuzhaneye girmeleriyle beraber esirlere önce tifo aşısı yapılmıştır. Eşyalarının dezenfekte edilmesi, banyo ihtiyaçlarının karşılanması, bir taraftan çiçek aşısı yapılması gibi hummalı bir çalışma yürütülmüştür. Esirlere Hilal-i Ahmer tarafından yemek dağıtılmıştır. Aynı gün vapurlarla İstanbul'a getirilen esirler, Sirkeci'den trenle memleketlerine gönderilmiştir³⁶⁴. Sağlıksız koşullardan gelen ve bakımsız bir halde bulunan binlerce kişinin aşılamaı kuşkusuz salgın hastalık riskini ortadan kaldırmak içindi.

İstanbul'da aşı üretim aşamasını da göz ardı etmemek gerekir. 1923 mart ayı itibarıyla İstanbul Telkihhanesinde son iki ay zarfında hazırlanan çiçek aşısı bir buçuk milyon kişiye yetecek miktarı bulmuştu. Ancak aşı için gerekli özelliklere sahip dana bulmakta güçlük çekilmiştir. Nitekim aşı hazırlamak için Telkihhaneye günde 12 dana tedarik etmek gerekirken ancak iki üç dana bulunabiliyordu. Bu da mezbahalara getirilen ineklerin iki üç lira gibi bir ücret karşılığında kiralanması suretiyle gerçekleşiyordu. Ayrıca çiçek aşısı kültürü yapmak için yerli danalar uygun olmadığından Kırım danaları kullanılmıştır. Bundan dolayı Telkihhanenin, ihtiyacı olduğu cins danaları tedarik edebilmesi için ilgili memurlar yoğun bir çaba sarfetmiştir³⁶⁵. Aşı üretim sürecinde yaşanan bu zorluklara rağmen halkın aşılamaı başarılı bir şekilde yürütülmüştür.

Bu günlerde Han, otel, hamam ve mekanlarda çalışanlar ve bu gibi yerlerde ikamet edenlerin, seyyar ve yerleşik esnafın çiçek aşısı ile aşılamaı gerekmektedir. Bunun için henüz aşılamaı esnafın hızlı bir şekilde belediyelerde sıhhiye heyetlerine müracaat etmeleri ve

³⁶² "Üsera Mübadelesi", *Vakit*, 19 Mart 1923.

³⁶³ "İlk Üsera Kafilesi Yarın Geliyor", *Vakit*, 20 Mart 1923.

³⁶⁴ "Yunanistan'daki Esirlerden İlk Kafileler Geldi", *Vakit*, 24 Mart 1923.

³⁶⁵ "Çiçek Aşısı İstihzaratı", *Vakit*, 26 Mart 1923.

aşılanmaları sağlanacaktı³⁶⁶. Ayrıca Selimiye Kışlası'ndaki muhacirler arasında çiçek vakalarının artması ve İstanbul halkına da bulaşması üzerine, Üsküdar, Kadıköy ve civarındaki polis memurları da yeniden aşı muayenesine tabi tutulmuştur³⁶⁷. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından mıntika doktorları vasıtasıyla uygulanan aşı işlemleri, büyük bir gayretle devam etmiştir. Nitekim 1923 yılı haziran ayı başlarında İstanbul merkez mıntikasında işe başlayan doktorlar, bir günde 2436 kişiye aşı yapmıştır. Bulaşıcı hastalıklara karşı açılan büyük mücadelenin bir sonucu olarak, vakalar günden güne azalmıştır. 11 Haziran 1923 itibarıyla son yirmi dört saat zarfında İstanbul'un sıhhi vukuatının, 3 çiçek ve 1 lekeli humma vakasından ibaret olması bu durumun bir göstergesidir³⁶⁸. 1923 eylül ayında ise veba ile mücadele etmek için oluşturulan heyetler, uyguladıkları aşılardan ikincisini eylülün dördünde tamamlayacaktı. Yeni bir vaka çıkmadığı takdirde vazifelerine son verilecekti³⁶⁹. Hapishanelerde de salgın hastalıklara karşı aşı uygulandığı görülmektedir. 1923 eylülünde hapishanedeki bütün mahkumlara veba aşısı yapılmıştır³⁷⁰.

Sıhhiye Müdüriyeti, 10 Aralık 1923 tarihinden itibaren İstanbul'dan çıkacak bütün yolcuların, birinci ve ikinci doz veba aşısını yaptırmalarını zorunlu tutmuştur. Aşı vesikalarını taşımayanların seyahat etmeleri yasaklanmıştır. Aşı uygulamasının ücretsiz olarak Cağaloğlu'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti karşısında, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Dairesinde yapılacağı duyurulmuştur³⁷¹. Birinci ve ikinci doz veba aşısı İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy belediye daireleri doktorları tarafından tatbik edilmekte olduğundan aşı vesikaları, adı geçen dairelerin resmi mührüyle, hükümet ve belediye daireleri doktorları tarafından imzalanarak verilecektir. Bu mühür ve imzaları olmayan vesikalar geçerli kabul edilmemiştir³⁷². Şehremaneti de Bakteriyolojihaneden aldığı veba aşısını Bayezid, Beyoğlu, Fatih ve Üsküdar belediye dairelerine dağıtmıştır. Bu daireler kendilerine verilen aşılardan bitirmiştir. Emanet tekrar Bakteriyolojihaneden veba aşısı alarak belediye dairelerine verecektir³⁷³. Yine vebanın yayılmasını önlemek için hükümet tarafından bütün jandarma, polis ve gümrük memurlarının aşılanmasına karar verilmiştir. 15 Aralık günü 1500 kişiye ikinci doz, 500 kişiye birinci doz veba aşısı yapılmıştır³⁷⁴. Aralık ayı sonunda ise İstanbul'dan hareket edecek yolculara uygulanması zorunlu olan veba aşısı ibraz mecburiyetinin

³⁶⁶ “Çiçek Aşısı ve Esnaf”, *Vakit*, 17 Nisan 1923.

³⁶⁷ “Selimiye Kışlasında”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.

³⁶⁸ “İstanbul Mıntikasında Aşı”, *Vakit*, 11 Haziran 1923.

³⁶⁹ “Mücadele Heyetleri”, *Vakit*, 3 Eylül 1923.

³⁷⁰ “Mahkumlara Veba Aşısı”, *Vakit*, 24 Eylül 1923.

³⁷¹ “Seyahat İçin Veba Aşısı Lazım”, *Vakit*, 10 Aralık 1923.

³⁷² “Aşı mahalleri neresidir”, *Vakit*, 12 Aralık 1923.

³⁷³ “Veba Aşısı Tatbikati”, *Vakit*, 13 Aralık 1923.

³⁷⁴ “Aşı Tatbikati”, *Vakit*, 16 Aralık 1923.

kaldırıldığı, Rusya limanlarına yönelik olan sıhhi yaptırımların ilga edildiği, İstanbul Limanı ve Boğazlar Umur-u Sıhhiye Müdüriyetinden bildirilmiştir³⁷⁵. 1924 yılı başlarında ise hastalık devresinin geçmesine rağmen ihtiyati bir tedbir olarak aşı memurları, Beyoğlu ve özellikle Galata taraflarındaki yazıhanelerde veba aşısı yapmaya devam etmiştir³⁷⁶.

Aşı uygulamalarında bazı aksiliklerin yaşandığı da görülmekteydi. 1924 yılı nisan ayında İzmit'e gelen göçmenler arasında çiçek aşısı yapılan bir kişi yılanlık hastalığına yakalanmıştır. Bu olayın yaşanmasında aşı işlemi esnasında sıhhi tedbirlere riayet edilmediği anlaşılmıştır. Bundan sonra bu gibi durumların yaşanmaması için “Mübadele İmar ve İskân Vekaleti”, sıhhi tedbirlere “son derece riayet edilmesini” istemiştir³⁷⁷. Bu olay aşı uygulaması esnasında dikkat edilmesi gereken kurallara riayet edilmediğinde yaşanabilecek olumsuzlukları göstermesi bakımından önemlidir.

1924 yılı ağustos ayında aşı üretimi ile ilgili sevindirici bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bakteriyolojihane Müdürü ve Tıp Fakültesi Bakteriyoloji Müderrisi Dr. Refik Bey, aşı üretiminin daha seri ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlayacak bir alet, icat etmiştir. Aşı üretimi için gerekli olan bütün işlemlerin kırılmaz tek bir kapta toplu olarak yapılmasını sağlayacak olan bu icat, bakırdan imal edilmiştir. Bu icat, İstanbul'da veba vakalarının görülmesi üzerine fazla miktarda veba aşısı hazırlanmasında kullanılmıştır ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Dr. Refik Bey'in icadının kullanılmasından beri yabancılardan alınan aletlere ihtiyaç kalmamıştır. Bundan böyle İstanbul Bakteriyolojihanesinde bütün aşılar, yapılması kolay ve güvenli bir şekilde üretilcektir. Ülkemizde bu aletin kullanılmasıyla masraflar azalmıştır ve aşı üretim işlemleri kolaylaşmıştır³⁷⁸. Cumhuriyet'in ilk yılında eldeki imkanların kısıtlı olmasına rağmen aşı yapımında dışa bağımlı olmayan Türkiye'nin, aşı üretimi ile ilgili teknolojiyi üretmesi takdire şayan bir gelişmedir.

1924 eylülüne gelindiğinde İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti geçen sene ve bu sene veba görülen mıntikalarda, geceli gündüzlü aşı yapmaya devam ediyordu. Veba aşısı yapan doktorlar ve memurlar, İstanbul Hükümet Tabibi Hamdi Bey'in başkanlığında düzenli olarak çalışırken veba aşısı uygulaması eylül ayı sonuna kadar devam edecektir³⁷⁹. 1924 ekim ayında ise, veba vakaları kalmadığı için aşıya son verilmiştir. En son veba vakaları görüldüğünde, İstanbul'da 4687 kişiye

³⁷⁵ BOA., HR.İM/46.83, (30.12.1923).

³⁷⁶ “Veba Aşısı”, *Vakit*, 12 Ocak 1924.

³⁷⁷ BCA., 272.0.0.11/18.82.19, (21.04.1924).

³⁷⁸ “Bir Türk'ün İhtira'ı”, *Vakit*, 1 Ağustos 1924.

³⁷⁹ “Veba Aşısı Tatbikati”, *Vakit*, 25 Eylül 1924.

veba aşısı yapılmıştı. 1924 yılı sonlarında ise İstanbul’da, tifo vakaları artış göstermiştir. Bu nedenle Sıhhiye Müdüriyeti, Erenköy, Hasköy, Ayvansaray ve Küçükmustafapaşa taraflarında tifo aşısı yapmaya başlarken³⁸⁰, 8 Ekim 1924 itibarıyla 3480 kişiye tifo aşısı yapılmıştır³⁸¹. Yine 1924 ekim ayında İstanbul’da salgın halini alan tifo hastalığına karşı okullarda tifo aşısı yapılmıştır. Aşı yapıldıktan sonra okullar tedbir amaçlı iki gün tatil edilmiştir³⁸². Okullarda tifo aşısı yapılması, bu günlerde İstanbul’da tifo hastalığının bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir.

2.2.2. Karantina Faaliyetleri

1923 yılı başlarında İstanbul’da bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için muhacirler hakkında bazı yaptırımlar uygulanmıştır. Bunlar, şehirle temasa geçmeden önce veba aşısı yaptırmak ve belirlenen karantina müddetini geçirmek gibi zorunluluklardı. Bazı kişilerin para karşılığında muhacirlerin şehre çıkışlarını sağladıkları ve bu hususta konulan yaptırımlara riayet edilmediği görülmüştür. Belirlenen tecrit müddetini geçirmeyen ve aşı vesikasını taşımayan bir muhacirin şehre çıkmasına yardım eden memurların, sert bir şekilde cezalandırılmasına karar verilmiştir³⁸³. Karadeniz sahillerinden İstanbul’a sürekli olarak gelmekte olan muhacirlerin getirdikleri bulaşıcı hastalıklar yüzünden şehrin genel sağlığının tehdit altında olduğu³⁸⁴ göz önüne alındığında, görevini suistimal eden memurların cezalandırılması makul bir karardır.

1923 yılı nisan ayında, Selimiye Kışlası’nda kalan muhacirler arasında bulaşıcı hastalıklar artmıştır. Vakit kaybetmeden hastalıkların İstanbul’un yerli halkına bulaşmasını engellemek için bazı tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda kışla kordon altına alınırken, muhacirlerin dışarı çıkmalarını engellemek için jandarma miktarı artırılmıştır. Ayrıca Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinin vesikasını taşımayanların kordondan giriş ve çıkışları da yasaklanmıştır³⁸⁵. Uzun zamandır bulaşıcı hastalıkların görüldüğü, Selimiye muhacirlerinin tamamen tecrit edilmelerini sağlamak için Selimiye Kışlası’na Temmuz 1923’te bir muavin kumandası altında yeteri kadar polis memuru gönderilmiştir. Ne yazık ki kışlada muhacirlerin muhafazasına memur olan askeri kıta tarafından verilen izinlerle muhacirlerin tamamen tecridi mümkün olamamıştır. Bu durum karşısında Polis Müdüriyeti, bu kıtanın da Polis Muavinliği emrine verilmesini vilayetten

³⁸⁰ “Veba Kalmadı Fakat Tifo Çoğaldı”, *Vakit*, 1 Ekim 1924.

³⁸¹ “Tifo Aşısı”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.

³⁸² BCA., 180.9.0.0/13.71.4, (16.10.1924); BCA., 180.9.0.0/61.302.35, (25.10.1924); “Mekteplerde Tifo Aşısı”, *Vakit*, 23 Ekim 1924.

³⁸³ “Muhacirler için Takayyüdat”, *Vakit*, 9 Ocak 1923.

³⁸⁴ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin Dördüncü İçtimai”, *Vakit*, 8 Mart 1923.

³⁸⁵ “Selimiye Kışlasında”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.

istemiştir³⁸⁶. Anlaşıldığı üzere İstanbul'da salgın hastalık riskine karşı binlerce muhacirin tecrit edilerek kontrol altında tutulması hiç kolay olmamıştır.

1923 nisan ayında 1200 civarında asker esirimiz Tuzla'ya getirilmiştir. Esirler Tuzla Tahaffuzhanesinde birkaç gün temizlik ve dezenfekte işlemlerine tabi tutulmuştur³⁸⁷. Tuzla'da karantina müddetlerini tamamlayan 836 kişi vapurlarla İstanbul'a getirilmiştir. Bunlar, İplikhane Hastanesinde hazırlanan koğuşlara yerleştirilmiştir. Esirlerin sağlık işlerine bakmak üzere Dr. Yüzbaşı Kazım Bey görevlendirilmiştir. Esirler burada bir iki hafta karantinaya tabi tutulmuştur. İstanbul'a getirilen esirler karantina müddetlerini tamamladıktan sonra memleketlerine gönderilmiştir³⁸⁸. Tuzla'dan İstanbul'a getirilen esirlerin İstanbul'da yeniden karantinaya tabi tutulmaları dikkat çekmektedir.

Lozan Barış Antlaşması sonrasında 1923 yılı yaz aylarında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak olan mübadele için hazırlıklar başlamıştır. Sıhhiye Vekaleti, Karantina İdarehanesinden Kavak Tahaffuzhanesinin mübadele sebebiyle hızlı bir şekilde hazırlanmasını istemiştir. Sıhhiye Vekaleti tarafından Sinop ve İzmir Klazomen Tahaffuzhanelerinin de hazır hale getirilmesi, karantina idarelerine tebliğ edilmiştir³⁸⁹. Bulaşıcı hastalıkların Türkiye'ye girmesini engellemek için bu tahaffuzhanelerde "tathirat (temizlik) istasyonları" kurulmuştur³⁹⁰. Tahaffuzhanelerde karantina, temizlik ve hijyen çalışmalarının aksamadan yürütülebilmesi için mübadele öncesinde gerekli hazırlıklar yapılmıştır.

1923 kasımında Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele başlamıştır. Mübadiller için belirlenen tahaffuzhaneler; Karadeniz için Kavak ve Sinop, İstanbul için Tuzla, İzmir için Klazomen Tahaffuzhaneleriydi³⁹¹. 1923 aralık ayında Tuzla'ya getirilen muhacirler arasında veba görüldüğü için Tuzla'da karantina barakalarında tutulmuşlardır³⁹². Tuzla Tahaffuzhanesinde yirmi dört saatte 800 kişinin temizlik işlemleri yapıldığı halde bazen 2000 muhacirin birden gelmesi, temizlik ve hijyen işlemlerinin aksamasına sebep olmaktaydı. Bu sebeple tahaffuzhanenin genişletilmesi, yukarı kısmındaki barakaların eksiklerinin tamamlanması gerekmekteydi. "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti" "Mübadele İmar ve İskân Vekaletine" gönderdiği yazıda bu

³⁸⁶ "Selimiye Muhacirlerinin Tecridi", *Vakit*, 23 Temmuz 1923.

³⁸⁷ "Esir Askerlerimiz", *Vakit*, 5 Nisan 1923.

³⁸⁸ "Esirlerimiz", *Vakit*, 6 Nisan 1923.

³⁸⁹ "Mübadele İçin", *Vakit*, 22 Temmuz 1923.

³⁹⁰ BCA., 30.10.0.0/177.219.3, (04.07.1923).

³⁹¹ "Muhacirin İşleri", *Vakit*, 27 Kasım 1923.

³⁹² "Mübadele Etrafında", *Vakit*, 14 Aralık 1923.

eksiklerin bir an önce tamamlanması gerektiğini bildirmiştir³⁹³. Mübadele sürecinde Tuzla tahaffuzhanesinin yeterli gelmediği anlaşılmaktadır.

2.2.3. İstanbul Limanı'nda Uygulanan Sıhhi Takayyütler

1923 yılında bütün sefaret, mümessillik ve şehbenderliklerin, bulundukları yerde sarı humma, kolera, veba gibi hastalıkların çıkması durumunda İstanbul'daki "Türkiye Hudutları Sıhhiye Komisyonuna" bildirmeleri gerekiyordu. Bu bilgi akışı Sıhhiye Vekaletinin belirlediği kıstaslara uygun olarak gerçekleşecekti³⁹⁴. Nitekim Marsilya Sefareti 1923 Mayıs ayının ikinci yarısında Malaga'da 4 veba vakası çıktığını bildirmiştir³⁹⁵. Marsilya Maslahatgüzarından 15 Ekim 1923 tarihinde gelen bilgi ise; 1923 Haziran ayının 2'sine kadar Malaga'da veba vakası görülmediğinden, Malaga Limanı'nın güvenli olduğu, fakat Melila'da 9 Haziran'da bir veba vakası çıktığı yönündeydi³⁹⁶. Bu durumda hastalık görülmediği için Malaga Limanı'ndan gelen gemilere uygulanan sıhhi kısıtlamalar, 1923 Kasım ayı başlarında kaldırılmıştır³⁹⁷. Ancak çok geçmeden belirtilen yerde hastalık görülmesi üzerine sıhhi yaptırımlar yeniden uygulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1923 Aralık ayında Malaga ve Las Palmas'tan gelen gemilerin, doğrudan bir Türk limanına vardıklarında, tıbbi muayeneye ve tahaffuzhanelerden birinde fare itlafı ve fenni temizlik işlemlerine tabi tutulmaları gerektiği, "İstanbul Limanı ve Boğazlar Umur-u Sıhhiye Müdüriyetinden" bildirilmiştir³⁹⁸.

Sıhhi yaptırımlar Türkiye Hudutları Sıhhiye İdaresi Komisyonunun, denetimi altındaydı. Özellikle veba tehlikesi olduğunda yabancı limanlardan gelen gemilere ve İstanbul'da veba görüldüğünde İstanbul'dan hareket edecek olan gemilere uygulanan sıhhi yaptırımlar, veba tehlikesi geçtiğinde kaldırılıyordu³⁹⁹. 1923 yılında sıkı bir şekilde uygulanan sıhhi yaptırımlar⁴⁰⁰, 1924 yılında da aynı şekilde devam etmiştir⁴⁰¹. Bu yaptırımlar tıbbi muayene, tahaffuzhanelerin birinde fare itlafı ve seyahat müddetleri dahil olmak üzere beş gün tıbbi müşahede gibi

³⁹³ BCA., 272.0.0.79/72.2.7, (09.03.1924).

³⁹⁴ BOA., HR.İM/48.17, (05.05.1923).

³⁹⁵ BOA., HR.İM/75.63, (09.06.1923).

³⁹⁶ BOA., HR.İM/86.22, (15.10.1923).

³⁹⁷ BOA., HR.İM/46.74, (07.11.1923).

³⁹⁸ BOA., HR.İM/46.74, (07.11.1923).

³⁹⁹ "Pire'de Veba Kalmamış", *Vakit*, 21 Ağustos 1923; "Sefaine Mevzu Tedabir-i Sıhhiyenin Ref'i", *Vakit*, 30 Ağustos 1923.

⁴⁰⁰ BOA., HR.İM/46.45, (29.10.1923); "Veba Münasebetiyle", *Vakit*, 30 Ağustos 1923; "Muayene-i Tıbbiye", *Vakit*, 8 Ekim 1923.

⁴⁰¹ "Muayene-i Tıbbiye İlga", *Vakit*, 18 Ocak 1924; "Yunanistan'da Veba Var", *Vakit*, 18 Temmuz 1924.

zorunluluklardı⁴⁰². Kuşkusuz ki tüm bu uygulamaların amacı, aktif bir ticaret limanı olan İstanbul’a salgın hastalıkların girişini engellemekti.

Karadeniz ve Akdeniz’den gelerek, Kavak ve Çanakkale Karantinahanelerinde sıhhi işlemlere tabi tutulan gemilerin büyüklükleri ve sancakları ne olursa olsun İstanbul Limanı’na girişlerinde vakit kaybetmeden Galata Karantinahanesine ve Marmara Havzası’ndan gelenlerin ise Galata veya Yenikapı karantinahanelerinden birine müracaat ederek “istintak” muamelelerini yaptırmaları ve “pratika” almaları gerekmektedir. Sıhhi soruşturma neticesinde “temiz pratika” alan vapurlar, sarı bayraklarını bu işlemleri yaptırdıktan sonra indirebilirdi. Yolcu ve eşya, indirme ve bindirme, dışarıyla ilgili işlemler, istintak denilen sıhhi soruşturma bittikten sonra başlatılabılırdı⁴⁰³. Aynı şekilde 1924 yılı başlarında Veba görülen limanlardan İstanbul’a gelen gemilerden “nizam-ı sıhhiye” gereğince kırk günü geçmemek şartıyla bir şahadetname talep edilmesi de⁴⁰⁴ salgın hastalık riskine karşı alınmış önemli bir tedbirdi. Kısacası İstanbul Limanı’na gelecek olan gemiler, sağlık kontrollerinin yapılabilmesi için bir dizi prosedüre tabi tutulmaktaydı.

Sıhhi yaptırımlara aykırı hareket eden gemilere yönelik ise, bazı düzenlemeler mevcuttu. “Hudud-u Sıhhiye İdaresiyle Tekaüt Sandığına Ait Rüsümün Tezyidi Hakkındaki 28 Teşrinisani 1336 Tarihli Kanun’a Muaddil 16 Temmuz 1922 Tarihli Kanun’un” dördüncü maddesine göre; muayenelerini yaptırmayan gemi kaptanlarından 1 tonilatoda 50 tonilatoda kadar olan gemilerden 15 lira, 50 tonilatoda 200 tonilatoya kadar olan gemilerden 25 lira, 200 tonilatoda fazla olan gemilerden de 100 lira, genel olarak vapurlardan 50 ve motorlardan 25 lira para cezası alınacaktır⁴⁰⁵.

2.2.4. Şehremaneti Faaliyetleri

Şehremanetine bağlı hastane ve dispanserler, İstanbul’da halk sağlığının korunmasında önemli hizmetler vermiştir. Şehremanetinin yürüttüğü çevre temizliği, ortak kullanım alanlarında buharla temizleme ve hijyen çalışmalarının düzenli olarak yapılması, salgın hastalıkların yaygın olduğu dönemlerde toplu taşıma araçlarının dezenfekte edilmesi gibi faaliyetler İstanbul’da salgın hastalıkların büyük bir tehdit oluşturmalarına engel olmuştur.

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için Şehremanetinin yaptığı en önemli hizmetlerden biri, belediyeye ait tebhirhanelerde eşyaların temizlenmesi ve buharla dezenfekte

⁴⁰² BOA., HR.İM/46.45, (29.10.1923); “Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 19 Ekim 1924.

⁴⁰³ BOA., HR.İM/78.55, (16.07.1923).

⁴⁰⁴ BOA., HR.İM/94.81, (16.01.1924).

⁴⁰⁵ BOA., HR.İM/78.55, (16.07.1923).

işlemlerinin yapılmasıydı⁴⁰⁶. Şehremaneti sınırları içerisinde 26 Ocak 1923'ten 3 Şubat'a kadar, tebhirhanelerde 405 mesken ve 1670 parça eşyanın dezenfekte işlemlerinin yapıldığı Emanet makamına verilen raporlarda görülmektedir⁴⁰⁷. Dükkân ve mağazalarda kullanılan eşyaların dezenfekte edilmesi için ilgili kişilerin bulundukları belediye mıntıkası Zabıta Komiserliğine müracaat etmeleri gerekiyordu⁴⁰⁸. Benzer şekilde 1924 yılı başlarında Kapalıçarşı'da ve diğer yerlerde perakende olarak satılan elbiselerin bulaşıcı hastalık kaynağı olduğunu göz önünde bulunduran Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, bundan böyle bu gibi yerlerde satılacak olan giysilerin ütuden geçirilmesine karar vermiştir. Bu durum Tebhirhane Müdüriyetine bildirilmiştir. Bunun üzerine bu giysileri satan esnaf, Şehremanetine müracaat ederek, bu kararın kendilerini zarara uğratacağını ve yalnız vefat eden kişilerin eşyalarının ütuden geçirilmesini istese de Emanet bu itirazı kabul etmemiştir⁴⁰⁹. Şehremanetinin dezenfekte ve hijyen çalışmalarında müsamaha göstermemesi bulaşıcı hastalıkların halk arasında yayılmasını önlemek adına son derece önemliydi.

Şehremanetinin sağlık hizmetleri için harcadığı miktar bütçenin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Hatta bazı dönemlerde sağlık hizmetleri için ek ödenekler ayrılmıştır. 1923 Mart geçici bütçesine baktığımızda, 700 liralık ek tahsisatın sağlık hizmetleri için ayrıldığı görülmektedir. Bunun 450 lirasıyla aşı memurlarının sayısı 10'a çıkartılarak maaşları 30 lira olacaktı. Ayrıca bu vazifeye tahsis edilen doktora maaşı verilecekti. Tebhir işlemleri ve diğer masraflar için de 250 lira ayrılmasına karar verilmişti. Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin aynı günkü toplantısında, Dr. Refik Bey'in iki mühim takriri, halkın genel sağlığı ile yakından ilgilidir; bazı semtlerde şehir dahilindeki bostanların etrafındaki evlerin artıklarının bostan havuzlarına alınması ve bunun şerbet yapılarak sebzelere verilmesi, humma-yı şibh-i tifoidi denilen tifo benzeri bir hastalığa ve bağırsak solucanlarına neden olmaktaydı. Refik Bey, Marul ve salata mevsiminin gelmesi nedeniyle meselenin dikkate alınması gerektiğini talep etmiştir. Bu talebi Heyet-i Umumiyede onaylanmıştır. Gereğinin yapılması için de mesele Emanet Makamına havale edilmiştir⁴¹⁰. Bir sonraki Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısı Şehremini Ziya Bey başkanlığında toplanmıştır. Ziya Bey, Sağlıksız sularla sulanan bahçeler hakkında tetkikatta bulunulduğunu ve bu menfezlerin kapatılacağını beyan etmiştir. Aynı günkü toplantıda Refik Bey, veremli ineklerden elde edilen sütlerinin tüketilmesinin halk sağlığını tehdit ettiğini dile getirmiş

⁴⁰⁶ Ergin, 1996: 541.

⁴⁰⁷ "Emanetin Bir Haftalık İcraatı", *Vakit*, 10 Şubat 1923.

⁴⁰⁸ "Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetinden", *Vakit*, 2 Aralık 1923.

⁴⁰⁹ "Çarşıda Satılacak Melbusat", *Vakit*, 22 Ocak 1924.

⁴¹⁰ "Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler", *Vakit*, 15 Mart 1923.

ve meselenin çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Uzmanlık isteyen bu meselelerle ilgilenmek üzere doktor üyelerden oluşan bir sıhhiye encümeni oluşturulmuştur⁴¹¹. 1923 yılında verem olduğu tespit edilen hayvanlar mezbahada imha edilmiştir⁴¹². Görüldüğü gibi halk sağlığını ilgilendiren meseleler, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantılarında önemli bir gündem maddesi olarak görüşülmekteydi. Veremli ineklerin imha edilmesi de alınan kararların sözde kalmayıp uygulamaya geçirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Şehremaneti, bazı kurumlara hizmetli alımlarında sağlıklı bireylerin istihdamına müsaade etmemiştir. Hizmetliler İdarehaneleri tarafından alınacak olan hademelerin, belediye doktorları tarafından verilmiş resmi sıhhat cüzdanını almaları gerekiyordu. Zira resmi sıhhat cüzdanı olmayanlar, işe alınmayacaktı⁴¹³. Şehremanetinin halk sağlığını korumak için ilgilendiği konulardan biri de evlenmeden önce yapılan sağlık muayenelerinin sıkı tutulmasıydı. Evlenme sebebiyle, sağlık raporu almak için belediye doktorlarına müracaat edilmesi zorunluydu. Bu konuda suistimallerin yaşanması Şehremanetini bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Hasta kişilerin sahtekarlık yaparak sağlıklı raporu almalarına engel olmak maksadıyla 1924 şubat ayında, evlilik için müracaat eden kişilerin, ihtiyari heyetler tarafından kolları mühürlenerek belediye doktorlarına gönderilmelerine karar verilmiştir. Ayrıca Sağlık raporlarının belediye doktorları tarafından tasdik edilmesi de gerekmektedir⁴¹⁴. Tüm bu uygulamalar sağlıklı bir toplum oluşturma gayretinin bir neticesiydi.

Şehirde toplu taşıma araçlarının, fenni temizliğinin düzenli olarak yapılması da Şehremaneti tarafından yürütülen halk sağlığı hizmetleri arasındaydı⁴¹⁵. 1924 yılında binek arabalarının her ay temizletilmesine karar verilmiştir. Temizlik işlemleri yapılan arabaların sahiplerine de birer defter verilecektir. Defterler her ay başında, belediye zabıta memurları tarafından kontrol edilecektir. Talimata aykırı hareket edenler hakkında zabıt tutulacaktır ve bu kişiler mahkemeye verilecektir⁴¹⁶. Toplu taşıma araçlarının dezenfekte edilmesi bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik son derece önemli bir uygulamaydı. Kurallara uyulmadığında ceza mekanizmasının işletilmesiyle de ilgili kişilerin ihmallerine izin verilmemiştir.

⁴¹¹ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler”, *Vakit*, 19 Mart 1923.

⁴¹² Ergin, 1996: 541.

⁴¹³ “Sıhhat-i Umumiye Namına”, *Vakit*, 16 Temmuz 1923.

⁴¹⁴ “Evlenecek Olanlar”, *Vakit*, 18 Şubat 1924.

⁴¹⁵ BOA., HR.İM/70.50, (31.03.1923).

⁴¹⁶ “Binek Arabalarının Tathiri”, *Vakit*, 27 Mayıs 1924.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA DİĞER HALK SAĞLIĞI SORUNLARI

(1 KASIM 1922-29 EKİM 1924)

3.1. Muhacirler (Göçmenler) Arasında Sağlık Sorunları

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Yunanistan'a gitmek isteyen Rumların hareket noktası İstanbul olmuştur. Muhacirler, İstanbul'dan deniz yoluyla veya Edirne üzerinden kara yoluyla Yunanistan'a gitmek istemiştir. İstanbul'da barınma, beslenme ve sağlık sorunları gibi sıkıntılarla karşı karşıya kalan göçmenler arasında salgın hastalıklar sıklıkla görülmüştür⁴¹⁷. 1923 yılı başlarında İstanbul'da 25 bini aşkın Rum mültecisi toplanmıştı. İstanbul Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey, mültecilerin getirdiği sağlık sorunlarıyla baş etmek için İstanbul'a küçük sıhhiye memuru tayin edilmemesini, kendisini istifaya iten sebepler arasında göstermişti⁴¹⁸. 1923 yılında Karadeniz sahillerinden İstanbul'a gelen göçmenlerin getirdiği bulaşıcı hastalıklar yüzünden İstanbul'un genel sağlığı tehdit altındaydı⁴¹⁹. 1923 mart ayı başlarında ise İstanbul'a 1500 küsur Rum muhacir gelmiştir. Gelen göçmenlerden hasta olanlar ayrılmıştır. Bunlar, fakülte ve Rum hastanelerine yerleştirilmiştir. Diğer muhacirler de temizlik ve dezenfekte işlemleri yapıldıktan sonra Burgaz adasına yerleştirilmiştir⁴²⁰.

İstanbul, Rum muhacirler dışında başka milletten göçmenlere de ev sahipliği yapmıştı. Nitekim Kemal Muhtar Bey'in yerine tayin edilen Sadreddin Bey, 26 Mart 1923 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan röportajında; İplikhane Misafirhanesi'nde 468, Gülhane'de 266, Şehremini pavyonlarında 376, Cerrahpaşa Camii'nde 44, Bayezid barakaları ile Metris Çiftliğinde 188 olmak üzere İstanbul'da farklı milletlerden toplam 1338 Müslüman muhacir bulunduğunu söylemiştir. İzmir çevresinde ve İç Anadolu'da birçok iskân mıntıkası bulunmasına rağmen göçmenlerin İstanbul'da yığılması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu göçmenlerin iâşelerini uzun süre temin etmek Sıhhiye Müdüriyeti açısından mümkün görülüyordu. Zaten göçmenlerden sadece 296'sı hükümet tarafından iâşe edilmekteydi. Sadreddin Bey, mart ayı sonunda misafirhanelerin kapatılıp muhacirlerin Konya ve İzmir'e sevklerini planladıklarını söylemiştir. Ayrıca Anadolu'dan kendi istekleriyle Yunanistan'a gitmek için İstanbul'a gelen ve geçici olarak farklı

⁴¹⁷ Arı, 2023: 7-8.

⁴¹⁸ BOA., HR.İM/16.183, (03.03.1923).

⁴¹⁹ "Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin Dördüncü İctimai", *Vakit*, 8 Mart 1923.

⁴²⁰ "Rum Muhacirleri", *Vakit*, 9 Mart 1923.

yerlere yerleştirilen 21.505 Rum muhacir bulunmaktaydı. 1923 yılı bahar aylarında bu göçmenlerin Yunanistan'a sevkine başlanmıştır. Tıbbi müşahede altında olup İstanbul'un farklı yerlerinde toplanan Rum göçmenler arasında lekeli humma, humma-yı racia ve çiçek vakaları görülmekteydi⁴²¹. Anlaşılabacağı üzere göçmenlerin iskân ve iaşesi, İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Göçmenler arasında birçok bulaşıcı hastalığın görülmesi de İstanbul'un yerli halkı için ciddi bir tehlike arz ediyordu.

Nitekim Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinden İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine gelen bir tebliğde İstanbul'un daha fazla muhacir iskanını kaldıramayacağı bildirilmiştir. Gelecek muhacirler için vekaletten izin almadan hiçbir karar alınmaması istenmiştir⁴²². Ayrıca Sıhhiye Vekaleti, İstanbul'daki Müslüman muhacirlerin ayrılmasına karar vermiştir. Müslüman muhacirler, Anadolu'nun farklı yerlerine yerleştirilecektir⁴²³. İstanbul'daki batı ve doğu illerinden İstanbul'a iltica eden mültecilerin sevk işlemlerine 15 Mart 1923 tarihinden itibaren başlanmıştır⁴²⁴. Adalar'daki Rum muhacirlerinin, genel sağlığa verdikleri zararların önlenmesi vazifesi de Emanet makamına bırakılmıştır⁴²⁵.

1923 yılı mart ayı itibarıyla muhtelif yerlerden İstanbul'a gelen 22 bin Rum mültecisi mevcuttu. Bu mültecilerin Yunanistan'a nakledilmesi konusunda Yunan Hükümeti isteksizdi. Yunan Hükümeti, İstanbul'da mülteci işleriyle ilgilenen Yunan Komitesi memurlarına, her türlü müzakereden kaçınmaları talimatını vermişti. Bu mülteciler arasında görülen salgın hastalıkların neden olduğu tahribat, İstanbul için ciddi bir sorundu. Zira İstanbul'da farklı misafirhanelerde bulunan mülteciler, şehirde salgın hastalıkların yayılmasına sebep oluyordu. Bununla beraber iâşe ve yardım kaynaklarının azalması da Ankara'yı, bir an önce mültecileri sevk etmeye yönlendiren sebepler arasındaydı. Hükümet, İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinin de onayını alarak mültecilerin bir an önce nakledilmesini istemiştir. 1923 yılı nisan sonlarında Sıhhiye Vekaleti, on gün içinde mültecileri memleketlerine göndereceğini düşünüyordu⁴²⁶. İstanbul'un asıl sakinlerine bulaşıcı hastalıkların bu Rum göçmenlerden geçtiği dikkate alınmıştır ve zaman kaybetmeden göçmenlerin Yunanistan'a gönderilmelerine karar verilmiştir.

⁴²¹ "İstanbul'un İçtimai ve Sıhhi Vaziyeti", *Vakit*, 26 Mart 1923.

⁴²² "İstanbul ve Muhacirler", *Vakit*, 15 Mart 1923.

⁴²³ "Müslüman Muhacirleri", *Vakit*, 15 Mart 1923.

⁴²⁴ "Muhacirin Sevkine Ne Zaman Başlanacak?", *Vakit*, 16 Mart 1923.

⁴²⁵ "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye", *Vakit*, 12 Nisan 1923.

⁴²⁶ "Rum Mültecilerinin Nakli", *Vakit*, 27 Nisan 1923.

1923 yaz aylarında ise Rum muhacirlerin Yunanistan'a nakilleri devam emiştir. Nihayetinde Muhacirlerin iskân edildiği Selimiye Kışlası tahliye edilmiştir⁴²⁷. 1923 eylülüne gelindiğinde dört seneden beri pek çok göçmenin sığındığı Selimiye Kışlası, askerlerimizin iskanı için temizlenmiştir⁴²⁸. 1923 ekim sonlarında ise Trabzon ve çevresinden İstanbul'a iltica eden Rum muhacirlerinin sevki tamamen bitmiştir. Yedikule'de kalan üç yüz muhacirin sevki de birkaç gün içinde yapılacak ve İstanbul'da hiç Rum muhacir kalmayacaktır⁴²⁹.

3.1.1. Mübadeleyle Gelen Muhacirler

Göçmenlerin iskân, iaşe ve sevk işlemleriyle Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti ilgilenmekteydi. "İmar ve Mübadele-i Ahali Müdüriyet-i Umumiyesinin" kurulmasıyla Sıhhiye Vekaleti de her vekalet gibi kendi sahasıyla ilgili konularda yardımda bulunacaktı⁴³⁰. 13 Ekim 1923 tarihli meclis toplantısında, "Mübadele ve İmar Vekâletinin" kurulmasına karar verilmiştir⁴³¹. Lozan Antlaşması'na göre, İstanbul Belediyesi sınırları dahilindeki Rumlar ve 1918 yılından sonra İstanbul'a gelmiş olan Rumlar mübadele dışında bırakılmıştır. İstanbul'da mübadeleye tabi tahminen 30-40 bin kişi mevcuttu. İstanbul'dan, birkaç ay zarfında binlerce kişinin gitmesi kuşkusuz önemli bir olaydı⁴³². Bunun yanı sıra İstanbul'un, mübadeleyle gelen muhacirlerin indirileceği ihraç iskelelerinden biri olması⁴³³ ve göçmenlerin iskân edileceği şehirlerden biri olması⁴³⁴, mübadelenin sosyal ve ekonomik tesirlerinin İstanbul'da fazlasıyla görülmesinde etkili olmuştur.

Mübadele öncesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, gerekli hazırlıklara başlamıştır. Vakit kaybetmeden Hilal-i Ahmer tarafından Yunanistan'da göçmenlerin bindirileceği iskeleler olan "Hanya, Kandiye, Drama, Kavala ve Selanik'e" imdat-ı sıhhiye heyetleri gönderildiği gibi bu iskelelerde muhacirler için hastaneler, dispanserler ve aşhaneler kurulmuştur. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için aşı uygulamaları dahil gerekli tedbirler alınmıştır. Hilal-i Ahmer, muhacirlerin indirileceği ihraç iskeleleri olan "İstanbul, Ayvalık, İzmit, Tuzla, Samsun, Mersin, Antalya, Tekirdağ ve İzmir'de" de 10 ile 50 yatak arasında değişen birer hastane kurmuştur. Bu hastanelere sağlık malzemeleri, çamaşır, battaniye, giysi gibi eşyaları taşıyan birer sağlık heyeti

⁴²⁷ "Muhacir İ'zamu", *Vakit*, 22 Ağustos 1923.

⁴²⁸ "Selimiye Kışlası Temizleniyor", *Vakit*, 5 Eylül 1923.

⁴²⁹ "Şehrimizdeki Rum Muhacirler", *Vakit*, 29 Ekim 1923.

⁴³⁰ "Muavenet-i İçtimaiye Vekilinin Beyanâtı", *Vakit*, 5 Eylül 1923.

⁴³¹ "Mübadele ve İmar Vekaleti Teşkili Kabul Edildi", *Vakit*, 14 Ekim 1923.

⁴³² "Mübadele ve İstanbul", *Vakit*, 11 Nisan 1924.

⁴³³ Türk Kızılayı, 2013: 333-335.

⁴³⁴ "Muhacirin Meselesi", *Vakit*, 4 Kasım 1923.

gönderilmiş ve muhacirlerin geçici iskanları için de çadır ve barakalar temin edilmiştir⁴³⁵. Göçmenler için, indirildikleri iskelelerde, iskân mıntıkalarında, konaklama yerlerinde misafirhaneler açılmasına karar verilmiştir. “Muhacir Misafirhaneleri Talimatnamesi’ne” göre misafirhanelerde ihtiyaç derecesinde doktor, aşı memuru, sağlık memuru bulundurulacaktır. “Hilal-i Ahmer Teşkilatı” olmayan yerlerde ise bu hizmetler yerel sağlık memurları tarafından yürütülecektir. Hilal-i Ahmer, özellikle ihraç iskelelerindeki büyük misafirhanelerde onar yataklı birer revir açacak ve buralarda tıbbi malzemeler ve ecza malzemeleri bulunduracaktır⁴³⁶. Hilal-i Ahmer Gülhane’de 10 bin kişilik “Muhacirler Dispanseri” kurmuştur. Buraya Dr. Galip Ata Bey memur edilmiştir.⁴³⁷ Ayrıca Hilal-i Ahmer, hastalık vakalarının önüne geçmek için her vapurda bir doktor ve yeterli miktarda sağlık memuru bulundurmaya karar vermiştir⁴³⁸. Görüldüğü gibi mübadillere sunulan sağlık hizmetlerinin aksamadan yürütülebilmesi neredeyse Hilal-i Ahmerin üstün gayretlerine bağlıydı.

Yunanistan’dan hareket eden ve İstanbul Limanı’na indirilecek olan göçmenler, önce Tuzla tahaffuzhanesine getirilecekti. Burada sağlık kontrollerinin yapılmasının ardından salgın hastalık tehlikesi olan grupların bir süre bekletilmesi ve ardından da İstanbul’a gelen kabilelerin buradan iskân mıntıkalarına gönderilmesi planlanmıştı⁴³⁹. Yeni kurulan İmar ve İskân Vekaletinin teşkilatı henüz tamamlanmadığı için vilayetlerde imar ve iskân işleriyle geçici olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye İdareleri ilgilenmek zorundaydı. Vekalet, İstanbul’a gelecek göçmenler için Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine 3000 lira verse de sonrasında bu miktar 11 bin liraya tamamlanmıştır. İstanbul’a getirilecek olan muhacirlerin, temizlik ve dezenfekte işlemleri, Tuzla tahaffuzhanesinde yapılacaktı. Diğer ihraç iskelelerinde olduğu gibi İstanbul’a gelen muhacirlerin de sağlık durumlarına son derece özen gösterilecekti. Bu işlemlerin ardından İstanbul’a getirilen muhacirler geçici olarak Gülhane’de iskân edilecek ve sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra iskân mıntıkalarına gönderilecektir. İstanbul’da iskân edilecek olanlar da düzen ve sıraya konulacakları mahallere sevk edilecektir⁴⁴⁰.

⁴³⁵ “Hilal-i Ahmer ve Mübadele”, *Vakit*, 16 Ekim 1923; Türk Kızılayı, 2013: 333-335.

⁴³⁶ BCA., 272.0.0.12/40.42.3, (28.11.1923).

⁴³⁷ “Hilal-i Ahmer Heyetleri”, *Vakit*, 6 Kasım 1923.

⁴³⁸ “Mübadele Etrafında”, *Vakit*, 28 Aralık 1923.

⁴³⁹ “Muhacirin İşleri”, *Vakit*, 30 Ekim 1923.

⁴⁴⁰ “Muhacirin Meselesi”, *Vakit*, 4 Kasım 1923; “İmar Vekaleti Mıntika Teşkilatını İkmal Etmektedir”, *Vakit*, 16 Kasım 1923.

Türkiye ve Yunanistan arasında “ahali mübadelesi” 1923 kasım ayı sonlarında resmen başlamıştır⁴⁴¹. “Altıncı İmar ve Mübadele Müdüriyeti” tarafından İstanbul vilayetine müracaat edilerek, İstanbul’daki hastanelerin miktarı ve bunların en fazla ne kadar hasta alabileceği sorulmuştur. Vilayet, bununla ilgili bir liste hazırlayarak İmar ve Mübadele Vekaletine vermiştir. Bu listenin düzenlenmesinin amacı, Yunanistan’dan gelecek olan muhacirlerin tedavilerini kolaylaştırmaktır⁴⁴². Ayrıca İstanbul’a gelen muhacir hastaların tedavi hizmetleri, bütün sağlık kurumlarında ücretsiz olarak verilecekti⁴⁴³. 1924 yılı başlarında Mübadele İmar ve İskân Vekaletiyle Hilal-i Ahmer arasında mübadele işlerinin daha iyi yürütülebilmesi için bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Hilal-i Ahmer, İzmit, Samsun, Mudanya, Tekirdağ, Uzunköprü, Kalikratpa, Çatalca, İstanbul, Darıca, Bandırma, Niğde, Ulukışla, Sivas, Antalya, Kula, Drama, Selanik ve Edirne’de ve vapurlarda farklı miktarlarda yataklı hastaneler, dispanserler ve seyyar doktorlar bulunduracaktır⁴⁴⁴.

1924 nisanında İstanbul’a Drama’dan 36 vagon muhacir gelmiştir. Gelen muhacirler arasında hasta olanlar için sıhhi tedbirler alınmış ve ağır hasta olanlar kampanalarla hastanelere taşınmıştır. Ahırkapı Misafirhanesi’ne yerleştirilen bu muhacirlerin imdat-ı sıhhi heyeti tarafından muayeneleri yapılmıştır. Hilal-i Ahmer tarafından sıcak yemek dağıtılan muhacirlere⁴⁴⁵, birkaç gün sonra ikinci dizanteri ve tifo aşıları yapılmıştır. Misafirhanede sıhhi tedbirlere son derece özen gösterilmiştir⁴⁴⁶. 1924 nisan ayı sonlarına doğru İstanbul Misafirhanesi’nde 2300 kişi toplanmıştır⁴⁴⁷.

İstanbul’a mübadeleyle gelen göçmenler arasında bazı bulaşıcı hastalıklara rastlanıyordu. Öyle ki gelen göçmenler arasında cüzzam hastalığına yakalananların bulunması tedirgin edici bir durumdu. 1924 nisan ayı başında Cüzzamlı hastaların tecrit edilerek karantinaya alınmaları için “Mübadele İmar ve İskân Vekaleti”, hastaların “İstanbul Emraz-ı Sariye Hastanesine” gönderilmesi talimatını vermişti⁴⁴⁸. Yine İstanbul’dan Samsun’a trenle ve vapurlarla sevk edilecek muhacirlerden Kavala’dan gelenlerin sağlık sorunlarından dolayı en az on gün sevklerinin tehir

⁴⁴¹ “Mübadele Başlıyor”, *Vakit*, 9 Kasım 1923.

⁴⁴² “Muhacirlerin Tedavisi”, *Vakit*, 23 Ocak 1924.

⁴⁴³ “Muhacirlerin Meccanen Tedavisi”, *Vakit*, 5 Şubat 1924.

⁴⁴⁴ “Mübadele ve Hilal-i Ahmer”, *Vakit*, 10 Mart 1924.

⁴⁴⁵ “Şehrimize 36 Vagon Muhacir Geldi”, *Vakit*, 1 Nisan 1924.

⁴⁴⁶ “Muhacirler”, *Vakit*, 3 Nisan 1924.

⁴⁴⁷ “Yeni Muhacirler”, *Vakit*, 25 Nisan 1924.

⁴⁴⁸ BCA., 272.0.0.11/18.82.19, (21.04.1924).

edilmesi uygun görülmüştü⁴⁴⁹. Görüldüğü üzere Salgın hastalık riskine karşı muhacirler gerekli durumlarda karantinaya alınmıştır.

İstanbul'a gelen muhacirler arasında sıtma vakalarının da sıklıkla görüldüğü bazı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Nitekim Sıhhiye Vekaleti eski "Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinden" arta kalan kininin, muhacirlere dağıtılması için "İstanbul İskân Mıntıkası Müdüriyetine" teslim edilmesi lüzumunu, 1 Ocak 1924 tarih ve 20 numaralı tahrirle "İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetine" bildirmiştir⁴⁵⁰. 1924 eylül ayında ise "Mübadele İmar ve İskân Vekaleti" tarafından "İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyet-i Umumiyesine" kinin alınması için 10 bin lira verilmiştir⁴⁵¹. Ancak bu miktar yeterli gelmemiştir. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer'e İstanbul'daki muhacirlere kinin satın alınması için ek olarak 20 bin lira daha verilmiştir⁴⁵². Kininin sıtma tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul'a gelen muhacirler arasında çok sayıda sıtmaya yakalanan hasta olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Refik Bey'in vekaleti döneminde 1924 ocak ayından nisana kadar geçen sürede, Samsun'a gelen muhacir kabileleri arasında tek tük lekeli tifo vakaları görülse de önemli bir salgın hastalık durumu yaşanmamıştı. Sıhhiye Vekili Refik Bey'in, 1 Haziran 1924 tarihli Vakıf gazetesinde yayınlanan açıklamalarına göre; Sıhhiye Vekaleti, Mübadele Vekaletiyle sıkı bir şekilde iletişim halindeydi. Sıhhiye Vekaleti üzerine düşen vazifeleri yerine getirmiştir. Nitekim son günlerde göçmenler arasında vaka sayılarının azalması bu yoğun çalışmaların bir neticesiydi. Refik Bey, mıntıklarında görevlerini iyi yapamadıkları için bir kaza tabibini ve bir sıhhiye müdürü görevden almaya mecbur kaldığını söylemiştir. Muhacirler arasında salgın hastalık riskini ortadan kaldırmak için bazı sıhhi tedbirler uygulanmaya devam ediyordu. Bu tedbirlerden biri de muhacir kabilelerinin geçeceği yollar üstünde sağlık taramaları yapılmasıydı. Refik Bey; "Önümüz yaz olduğu için müstevli bir şekilde hastalıktan korkmuyoruz. Fakat kışa kadar şimdi hastalık gördüğümüz yerleri tamamen temizleyerek kış için müsait hastalık mihrakları kalmamasını temine uğraşıyoruz"⁴⁵³ demiştir. Bu dönemde Sıhhiye Vekaletini, yoğun olarak meşgul eden meselelerden biri de mübadeleyle gelen göçmenlerin sağlık durumlarıydı. Mübadele esnasında muhacirler arasında bulaşıcı hastalıklar görülmekle beraber, alınan tedbirler neticesinde büyük çaplı bir salgın tehlikesi yaşanmamıştır.

⁴⁴⁹ BCA., 272.0.0.14/76.31.6, (29.04.1924).

⁴⁵⁰ BCA., 272.0.0.12/41.46.3, (08.03.1924).

⁴⁵¹ BCA., 272.0.0.79/72.3.29, (26.09.1924).

⁴⁵² BCA., 272.0.0.79/72.4.13, (02.10.1924).

⁴⁵³ "Sıhhiye Vekilinin Vakıf'e Beyanâtı", *Vakıf*, 1 Haziran 1924.

3.2. Çocuk Sağlığı

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ve Cumhuriyet'in ilk yılında Türkiye'de çocuk ölümleri, ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun süren savaşlar sonucunda binlerce yetim açıkta kalmıştır. Ne yazık ki devlet ekonomik sıkıntılardan dolayı bu yetimlerin hepsine sahip çıkamamıştır. Çocuklar arasında sıtma, tifo, kızamık, grip, kızıl, boğmaca, ishal gibi mide ve bağırsak hastalıkları görülmüştür. Ele aldığımız dönemde İstanbul'da bazı salgın hastalıklardan ve bakımsızlıktan dolayı çocuk ölümlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Hayat şartlarının daha zor olduğu Anadolu'da çocuk ölümlerinin, daha vahim boyutlarda olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Kuruluşu 1908 yılına dayanan ve kimsesiz çocukları korumak için çalışan Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1917 yılından itibaren İstanbul'da açtığı muayenehanelerle çocuk sağlığı konusunda büyük hizmetler vermiştir. Çocukların ücretsiz olarak muayene edildiği bu muayenehaneler; Şehzadebaşı, Kadıköy, Bakırköy ve Üsküdar semtlerinde idi. Himaye-i Etfal'in, 1917 yılında İstanbul'da faaliyete geçirdiği Firuzağa Misafirhanesi'ni özellikle belirtmek gerekir. Burada kimsesiz kalmış çocuklara sahip çıkılmış, açlık ve kıtlığın kol gezdiği savaş yıllarında birçok çocuğun hayatı kurtarılmıştır⁴⁵⁴. Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer'den ve İstanbul Altıncı İmar ve İskân Müdüriyetinden, kimsesiz göçmen çocukların, Firuzağa'daki çocuk misafirhanesine gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer tarafından onaylanmış resmî belge ile gelen çocuklar misafirhaneye alınmıştır. “İçlerinden bir deri bir kemik denecek derecede” kötü durumda olan hasta çocukların tedavilerine başlanmıştır. Mübadele ve İskân Mıntıkasından veya Hilal-i Ahmer'den tasdikli vesikalarla müracaat eden göçmen çocuklara ayırım yapılmaksızın bakılmıştır. Hamile olan göçmen kadınlarla da ilgilenilmiştir. Hamile olan göçmen kadınların, doğum işlemleri için belgeleriyle Himaye-i Etfal İstanbul Merkez Heyetine müracaat etmesi gerekmektedir⁴⁵⁵. Himaye-i Etfal Cemiyeti, göçmen çocukları himaye ederek önemli hizmetlerde bulunmuştur.

1922 yılı yaz aylarında çocuklar arasında hastalıklar artmıştır. Anadolu'da da teşkilatlanmaya başlayan Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından, bu muayenehanelerde çocuklara ücretsiz ilaç verilmiştir ve 1195 çocuğun tedavisi yapılmıştır. Anne sütüyle beslenen, anne sütü yeterli gelmeyen çocuklara süt ücreti ve aylık on beş lira verilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyet-i Kâtip-i Umumisi Dr. Fuat Bey, Vakıf gazetesine cemiyetin faaliyetleriyle ilgili bilgi verirken;

⁴⁵⁴ Karataşer, 2023: 430-432.

⁴⁵⁵ “Çocuklara Yardım”, *Vakit*, 13 Şubat 1924.

işgalden kurtarılmış yerlerde özellikle şehit çocuklarının halinin içler acısı bir durumda olduğunu, bu yerlere 10 bin lira gönderildiğini ve bu miktarın artırılacağını söylemiştir⁴⁵⁶.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından yurt genelinde çocuk ölümlerinin fazla olması göz ardı edilmemesi gereken büyük bir sorundu. Dr. Ekrem Emin, 15 Ocak 1923 tarihli Sıhhi Sahifeler mecmuasında kaleme aldığı yazısında çocuk ölümleri üzerinde yeterince durulmadığını söylemektedir. Bir ara konuyla ilgili konferanslar verilmiştir. Fakat bu konferanslar cahil halkı aydınlatmak için yeterli değildir. Dr. Emin, bu dönemde çocuk ölümlerinin sebeplerini açıklarken; bakımsızlık, kötü beslenme, “fena sütler”, batıl inançlar, sağlığı korumaya yönelik tedbirlere riayet edilmemesi ve en önemlisi de bulaşıcı hastalıklar üzerinde durmaktadır⁴⁵⁷.

Anne ve çocuk sağlığı ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Dr. Besim Ömer Paşa da verdiği konferanslarda benzer konulara dikkatleri çekmekteydi. Dr. Besim Ömer Paşa'nın, 16 Temmuz 1923'te Darülfünunda çocuk ölümleriyle ilgili verdiği konferansta paylaştığı istatistikler durumun ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Çocuk ölümleri, sağlık teşkilatı gelişmiş Avrupa ülkelerinde bile binde iki yüz elliye ulaşmıştır. Memleketimizde konuyla ilgili istatistikler ve bilgiler eksiktir. Besim Ömer Paşa, kendi doktorluk hayatındaki gözlemlerinden yola çıkarak bazı istatistikler elde etmiştir. Bu istatistiklere göre, ülkemizde doğan çocukların binde sekiz yüzü hayatını kaybetmekteydi. Besim Ömer Paşa, çocuk ölümlerini engellemenin mümkün olduğunu söylüyordu. Zira Avrupa, uyguladığı bazı yaptırımlarla önemli ölçüde çocuk ölümlerine engel olmuştu. Türkiye’de sekiz on çocuk doğurduğu halde, çocuklarının hepsini kaybeden annelerin sayısı ise oldukça fazlaydı. Çocuk ölümleriyle sonuçlanan hastalıkların en önemlisi ise hazım hastalıkları olarak ifade edilen mide ve bağırsak hastalıklarıydı. Bir diğer sorun da annelerin bebeklerini emzirme konusunda ihmalkâr davranmasıydı. Hatta zengin ailelerin çocuklarını beslerken, kendi çocuklarını kaybeden sütinelerin olması içler acısı bir durumdu. Dr. Besim Ömer’e göre bu durum kanunen yasaklanmalıdır. Sütineler, kendi çocukları altı aylık olana kadar başka çocukları emzirmemelidir. Besim Ömer Paşa, yirmi sene önce kız okullarında okutulması için “Çocuklara Nasıl Bakılır?” adlı eseri tercüme etmiştir. Fakat o dönemde Maarif Nezaretinden, böyle bir eseri kız çocuklarına okutmanın ayıp olduğu cevabını almıştır. Şimdi ise Cumhuriyet Hükümeti uzmanları, konuyla ilgili bir program istemiştir. Dr. Besim Ömer, geçen yirmi senede böyle bir gelişmeyi takdirle karşılamaktadır. Dr. Besim Ömer, Besim Ömer Paşa 16 Temmuz 1923 tarihli bu konferansında perde üzerinde, bilimsel olarak çocuklara nasıl bakılması

⁴⁵⁶ “Himaye-i Etfal”, *Vakit*, 26 Kasım 1922.

⁴⁵⁷ Dr. Ekrem Emin, 1923: 29.

gerektiği ile ilgili bilgileri de paylaşmıştır. Ayrıca İlk kadın doktorumuz olan Safiye Ali Hanım'dan konuyla ilgili bir konferans vermesini rica ettiğini ve Safiye Hanım'ın bu ricayı kabul ettiğini söylemiştir⁴⁵⁸. Anne ve çocuk sağlığı ile ilgili yaptığı çalışmalarla bilinen Besim Ömer Paşa, çocuk ölümlerinin nedenlerini gözler önüne sermiştir. Kendi doktorluk hayatı boyunca edindiği izlenimlerden yola çıkarak, özellikle yenidoğan çocuk ölümlerinin annelerin ihmalkarlığından ve cehaletten kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Dr. Besim Ömer, okul sıralarından başlayarak çocuk bakımı konusunda özellikle kız çocuklarının eğitilmesi gerektiğini konferanslarında sıkça dile getirmiştir.

Bu dönemde İstanbul Türk Ocağı da çocuk ölümleriyle mücadele amacıyla bazı konferanslar düzenlemiştir. Bu derslerin gün ve saatleri basında duyurulmuştur. Buna göre Dr. Kadri Raşit Paşa her salı günü saat 10'da Türk Ocağında, İbrahim Hilmi Bey her cuma günü 2.30'da Galatasaray Sultanisinde, Niyazi Ali Bey her perşembe 2.30'da Beşiktaş Osman Gazi Sultanisinde, Mazhar Bey her perşembe 2.30'da Kadıköy Sultanisinde, Hamit Bey her perşembe günü 2.30'da Üsküdar Zükur Sultanisinde halkı aydınlatacaktır. Ayrıca Türk Ocağının çocukları ücretsiz muayene etkinliği de bulunmaktaydı. 13 Kasım 1923 tarihli *Vakit* gazetesinde belirtildiğine göre ücretsiz muayene günleri şöyleydi; Dr. Raşit Galip Paşa her Salı 11'de Türk Ocağında, Dr. İhsan Hilmi her pazar günü saat 2'de Beşiktaş'ta Süleyman Recep Eczanesinde ve her çarşamba 2'de Eminönü'nde Hasan Haydar Eczanesinde, Dr. Mazhar Bey her cuma 11'de Kadıköy Telefon Caddesi Tevfik Hakkı Eczanesinde, Dr. Hamit Bey her salı saat 2'de Üsküdar çarşı boyu Ömer Kenan Eczanesinde çocukları ücretsiz olarak muayene edecektir⁴⁵⁹. Çocukların ücretsiz muayene edilmesi, ekonomik sıkıntılarla boğuşan Türk halkı için önemli bir hizmetti.

Çocuk ölümleri konusunda halkı aydınlatmaya yönelik çalışmalarına devam eden Besim Ömer Paşa, 1924 şubatında, Mülkiye Mektebinde "Nüfus ve Sıhhat" konulu bir konferans vermiştir. Konferansında bir memleketin yükselmesinin ölüm oranlarının azalmasıyla ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Gerek savaşlar gerekse hastalıklar sebebiyle üç milyondan fazla kaybımız olduğunu dile getiren Besim Ömer Paşa'ya göre; en büyük sorunlarımızdan biri çocuk ölümleriydi. Bakımsızlık yüzünden ölen çocuklarımızın sayısı oldukça fazlaydı. Memleketin geleceği için çocuk ölümlerini azaltmak gerekmekteydi. Halk sağlığını korumak çok önemli bir mesele olduğu için okullarda sağlık eğitimi verilmesi son derece önemliydi⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ "Çocuklar", *Vakit*, 17 Temmuz 1923.

⁴⁵⁹ "Çocuk Büyütme Usulleri", *Vakit*, 13 Kasım 1923.

⁴⁶⁰ "Önümüzdeki Tehlike", *Vakit*, 26 Şubat 1924.

“Resimli Ay” mecmuasının ilk sayısında Sabiha Zekeriya Hanım, “İçin İçin Ölen Bir Millet” başlıklı ses getiren makalesinde çocuk ölümlerinin ciddi boyutlarda olduğuna dikkat çekmiştir. Sabiha Zekeriya’ya göre, ne yazık ki siyasetçiler bu konuda gerekli adımları atmamıştır. Sabiha Hanım’ın tespitlerine göre; yetim sayısı oldukça fazlaydı ve devlet bu çocukların çoğuna bakamıyordu. Çocukların çoğunun yetersiz beslenmesi büyük bir sorundu. Çok sayıda sokakta kalmış kimsesiz çocuk vardı. Toplumda frengili çocuklar, engelli çocuklar, ölüme terk edilmiş fakir veremli çocuklar vardı. Toplumun refah içinde yaşayan ve bu duruma kayıtsız kalan kesimini de eleştiren Sabiha Zekeriya Hanım, sefalet içinde olan diğer kesimde ise hasta çocuğuna bakamayan ailelerin olduğunu söylemektedir⁴⁶¹. Sabiha Zekeriya’nın, içinde bulunduğu dönemin kanayan yarasını gözler önüne serdiği makalesinden de anlaşılacağı gibi İstanbul’un ve Anadolu’nun en büyük sağlık sorunlarının merkezinde çocuklar vardı. Sabiha Zekeriya, mağdur olan çocukları korumak için gerekli adımların atılmadığını dile getirmektedir ve bu konuda hükümeti eleştirmektedir.

1924 martında, Ankara’da toplanacak olan Himaye-i Etfal Fevkalade Kongresi için hazırlıklar başlamıştı. Latife Hanım’ın başkanlığında bir encümen oluşturulmuştur. Encümenin toplantısında maarif ve sıhhiye vekilleri davetli olarak bulunmuştur. Toplantıda Dr. Ali Akil Bey, çocuk ölümleriyle ilgili on beş senelik şahsi araştırmaları sonucu elde ettiği istatistikleri paylaşmıştır. Bu istatistiklere göre; 1 günlükten 1 yaşına kadar olan çocuklarda ölüm oranı yüzde 80, 1 yaşından 2 yaşına kadar olan çocuklarda yüzde 60, 2 yaşından 3 yaşına kadar olan çocuklarda yüzde 50, 3 yaşından 4 yaşına kadar olan çocuklarda ise yüzde 25 oranında ölüm görülmekteydi. Ayrıca Encümen toplantısında, çocukların anne karnından itibaren ihtiyaçlarına yönelik, devletin görevleri ile ilgili esaslı maddeler belirlemiştir⁴⁶².

İsveç, Norveç gibi gelişmiş ülkelerde binde seksen olan çocuk ölümlerinin, ülkemizde binde sekiz yüz olması, Şehremanetini de harekete geçirmiştir. Şehremaneti, Cumhuriyet’in ilk yılında, İstanbul’da her belediye dairesinde “sıhhi kreş ve süt müessesesi” açmak için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle Yeniköy belediye dairesinde süt çocuklarına özel bir “belediye numune kreşi” ve “Belediye Numune Süt Müessesesi” açılmasına ve sonrasında diğer belediye dairelerinde de açılmasına karar verilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, Şehremaneti Sıhhiye Müdürü Sami Bey’in başkanlığında, Emanet Heyet-i Tahririye Müdürü Osman, Yeniköy Daire-i Belediyesi Sertabibi Hekimbaşı Zade Dr. Muhyiddin ve Şehremaneti Kimyahane Müdürü Mustafa Beylerin bulunduğu

⁴⁶¹ Toprak, 2017: 23-25.

⁴⁶² “Çocuklar İçin”, *Vakit*, 21 Mart 1924.

Vekaletindeydi⁴⁷⁰. 1924 yılında ise darüleytamlar, Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Darüleytamların genel mercii Maarif Vekaletinde “Darüleytamlar Müfettiş-i Umumiyesi” olmuştur⁴⁷¹.

İncelenen dönemde, İstanbul darüleytamlarında çocuklar arasında bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom yaygındı. Bunun üzerine darüleytam şubelerinden biri hastane haline getirilerek hasta çocuklar tedavi altına alınmıştır⁴⁷². 1923 yılı sonunda, darüleytamlar hakkında mecliste sorulan soru üzerine Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam şu açıklamaları yapmıştır:

“Darüleytamların hali şayan-ı memnuniyettir. İstanbul’da mevcut beş darüleytamların 2900’e ulaşan talebesi arasında trahomlar hariç 45 hasta vardır. İstanbul mektepleri Anadolu’da köylerden daha mükemmeldir. Bunların ıslahına çalışıyorum. Anadolu’daki darüleytamların miktarı 10’dur ve talebesi 2660’tır. Ahval-i sıhhiyeleri şayan-ı memnuniyettir. Geçen muamelaatın tasfiyesi için dört kişilik bir komisyon teşkil edilmiştir. Darüleytamların talebesini teşkil eden 5 bin küsur yetim memleket için kaybedilmiş değerdir⁴⁷³.”

1923 yılında İstanbul darüleytamlarında, yetimlerin sayısı 4000’e ulaşmıştı. Bunlar sadece İstanbul’daki yetimler değildi. Bir kısmı Askeriyeden bir kısmı da Trakya’dan gelen çocuklardı. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde İstanbul’da darüleytam teşkilatında değişim ve yeniden yapılanma başlamıştır. Haydarpaşa’da bulunan Darüleytam Hastanesi lağvedilmiştir. Darüleytamlardaki çocuklar bundan böyle Etfal Hastanesinde tedavi edilecektir. Lağvedilen hastanenin yerine de yetim sayısının artmasından dolayı bir darüleytam şubesi açılmasına karar verilmiştir. Bunun için inşaat çalışmalarına başlanmıştır⁴⁷⁴. Mart 1923’te İstanbul’da darüleytam şartlarının düzeltilmesi amacıyla araştırmalar yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon Sıhhiye Vekaletine, ciddi tahkikat yapılması gerektiği ile ilgili bir rapor sunmuştur⁴⁷⁵.

5 Eylül 1923’te TBMM’de onaylanan İcra Vekilleri Beyannamesi’nde sağlık ve sosyal yardım hizmetleri açıklanırken, darüleytamlarla ilgili olarak önemli açıklamalar yapılmıştır. Buna göre, uzun süren savaşlar sonucunda “200 bin şehit yavrusu” yetim kalmıştır. Sıhhiye Vekaleti, bütçe sıkıntısından dolayı bu yetimlerin sadece 20 binini himaye edebilmekteydi. Vekalet, daha çok yetime sahip çıkabilmek için bütçe gelirlerini artırmayı hedefliyordu⁴⁷⁶. On binlerce yetimin mağdur olduğu bu süreçte en büyük sorun, bütçenin yetersiz olmasıydı.

⁴⁷⁰ BCA., 30.10.0.0/178.232.4, (18.11.1922); BCA., 30.18.1.1/6.50.9, (13.02.1923).

⁴⁷¹ BCA., 180.9.0.0/18.92.3, (07.05.1924).

⁴⁷² SSYB, 1973: 34.

⁴⁷³ “Darüleytamlar Meselesi”, *Vakit*, 16 Aralık 1923.

⁴⁷⁴ “Darüleytam İşleri”, *Vakit*, 21 Mart 1923.

⁴⁷⁵ “İstanbul Darüleytamları Ciddi Tahkikata Muhtaç”, *Vakit*, 26 Mart 1923.

⁴⁷⁶ “İcra Vekilleri Heyeti Dün Mecliste Beyannamesini Okudu”, *Vakit*, 6 Eylül 1923.

1923 yılı ekim ayında İstanbul'a gelen mebuslar, darüleytamları ziyaret etmiştir. Mebuslar darüleytamların kötü durumda olduğu izlenimini edinmiştir. Bu durumdan ve kapatılan Darüleytam Hastanesinden dolayı Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'den açıklama yapmasını istemişlerdir⁴⁷⁷. Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur, vekaletten istifa ettiği sıralarda İstanbul'daki darüleytamları teftiş etmiştir. Görevinden ayrılmış olsa da İstanbul Sıhhiye Müdürü ve yanında iki müfettişle beraber yürüttüğü teftişin raporunu vekaletle bildirmiştir. Kamuoyunu aydınlatmak isteyen Dr. Rıza Nur, izlenimlerini *Vakit* gazetesiyle paylaşmıştır. Balmumcu ve Validebağ Darüleytamlarını temiz ve düzenli bulmuştur. Bu darüleytamlarda çocukların durumunu iyi olarak değerlendirmiştir. Fakat Çağlayan Darüleytamında durum aynı değildir. Halıcıoğlu Darüleytamı temizlik bakımından iyi durumdadır fakat ciddi bir şekilde tadilata ihtiyacı vardır ve eksikleri bulunmaktadır. Beykoz'daki darüleytam ise göz hastalıkları hastanesine dönüştürülmüştür. Çünkü senelerden beri trahom hastalığı yetimler arasında yayılmıştır. Dr. Rıza Nur'un teftişinden iki ay önce trahomlu çocuklar bu hastanede tecrit edilmişti. Rıza Nur'a göre, darüleytamlardaki yolsuzluk iddiaları da doğru değildir. İki darüleytamın iyi durumda olması, ikisinin ise kötü durumda olması bunun göstergesidir. Bu durum "müdürlerin şahsiyetinden" kaynaklanan bir meseledir. Dr. Rıza Nur, darüleytamlarda çocukları tek tek muayene etmiştir. Uyuz, kel, trahom, verem, bit olup olmadığını bizzat tetkik etmiştir. Bir darüleytamda bitli çocuklar olduğunu ve çocukların birçoğunun saçlarının uzun olduğunu gözlemlemiştir. Sıhhatleri için saçlarının kesilmesini ve bir ütü gönderilerek bütün çamaşırların buharla temizlenmesini istemiştir. Bu durumu müdürün düşünmemesini ise kabiliyetsizlik olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre her şey paraya bağlı değildi. Rıza Nur, teftişi sonucunda darüleytamların, matbaanın abarttığı gibi kötü bir durumda olmadığını söylemiştir⁴⁷⁸.

Mart 1924'te Çağlayan Darüleytamını gezen *Vakit* gazetesi yazarının izlenimleri tam tersi yöndeydi. Çağlayan darüleytamında senede 18 çocuk öldüğünü dile getiren *Vakit* yazarına göre yapılması gereken ilk iş çocukların gıdalarını artırmak olmalıydı. Son bir sene zarfında Çağlayan'da 340 sıtma vakası görülmüştü. Çağlayan Darüleytamının bulunduğu konumun sıtmalı ve rutubetli bir yer olması aynı zamanda çocuklarda verem gibi akciğer hastalıklarının görülmesine de sebep olmaktaydı. Altı senedir Çağlayan'da bulunan darüleytamda 69 verem vakası görülmüştü. Altı senede, bir kısmı veremlilerden olmak üzere çeşitli hastalıklardan toplam 115 çocuk vefat etmişti. Bu durum ilgili makamların dikkatini çekecek mahiyetteydi. Darüleytam binası ve

⁴⁷⁷ "Darüleytamlar Hakkında Bir İstizah", *Vakit*, 20 Ekim 1923.

⁴⁷⁸ "Darüleytamlar Teftişinin Neticesi", *Vakit*, 11 Kasım 1923.

talebelerin yatakhaneleri de oldukça kötü durumdaydı. Bu darüleytamin başka bir yere nakledilmesi gerekiyordu. Bir diğer sıkıntı da çocukların yaşlarının yetersiz olmasıydı. Vakit'e göre Vekalet darüleytamların iâşe tahsisatını diğer yatılı okullardaki miktara çıkarmalıdır. Darüleytamlarda çocuk başına aylık 10 kuruş verilirken diğer okullarda bu miktar 35 kuruştur. Bu durum bütçe ve tahsisat sıkıntısından kaynaklanmaktadır⁴⁷⁹. Bu haber üzerine Çağlayan Müdürü, Vakit gazetesine gönderdiği mektupta 1923 yılında sadece 11 çocuğun vefat ettiğini bildirmiştir⁴⁸⁰. Vakit gazetesinin haberinden, Çağlayan Darüleytamin bulunduğu konumunun son derece sağlıklı olduğu ve buradaki çocukların yetersiz beslendiği anlaşılmaktadır.

Gerçekten de Çağlayan Darüleytaminin bulunduğu konum, bataklıkların arasında bir yerd. Bu durum, bu kurumdaki çocukların sağlığını olumsuz etkilemiştir. Beş sene zarfında 100'den fazla çocuğun hayatını kaybetmesi bunun bir göstergesidir. Bundan dolayı "İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla", Çağlayan Darüleytaminin, bulunduğu yerden başka bir yere nakline karar verilmiştir. Yetimler, Yusuf Ziyaeddin Efendi'den kalan ve milli emlak olarak kabul edilen Zincirlikuyu'daki köşklere yerleştirilecektir⁴⁸¹. Çağlayan Darüleytamındaki çocukların durumuyla ilgili Vakit gazetesinin haberi, ilgili makamları harekete geçirmiştir. Bir süre sonra İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Çağlayan Darüleytaminin yeri değiştirilmiştir.

Vakit'in bir diğer haberinde; darüleytamlarda çocukların bir günlük gıdası için ayrılan paranın 20 kuruş olduğu ve bu miktarın yetersiz olduğu yazmaktadır. Oysaki Mülki ve askeri bütün yatılı okullarda her bir talebenin iâşesi için 35 kuruş harcanmaktaydı. Çocukların giyimi için ayrılan para da yeterli değildi. 1924 yılı bütçesinde yetimlerin giyimi için her bir çocuğa yıllık 12 lira ayrılmıştır⁴⁸². Bu durumun da bir sonucu olarak yetimlerin yetersiz beslenmesi ve olumsuz yaşam koşulları, sağlık sorunlarını kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

3.2.2. Okullarda Sağlık Tedbirleri

İstanbul'da bulaşıcı hastalıkların artış gösterdiği dönemlerde, okullarda öğrenciler aşılanmıştır. Bulaşıcı hastalıklara karşı bir tedbir olarak okullar tatil edilerek öğrencilerin evde dinlenmesi sağlanmıştır. Bu dönemde, Okullarda yapılan sağlık teftişleri sonucunda, bazı okullarda su sıkıntısı yaşandığı görülmektedir.

⁴⁷⁹ "Darüleytamlar Maarife Devredilirken", *Vakit*, 31 Mart 1924.

⁴⁸⁰ "Çağlayan'da Vefat Eden Çocukların Adedi", *Vakit*, 13 Nisan 1924.

⁴⁸¹ BCA., 30.18.1.1/9.26.8, (19.05.1924).

⁴⁸² "Darüleytamlarımız", *Vakit*, 23 Temmuz 1924.

Susuzluk sorunu yaşanan okullardan biri Altunizade Zükur Mektebiydi. Ne yazık ki okulda su yoktu ve suyun gönderilmesi de mümkün görülmemekteydi⁴⁸³. Süleymaniye İnas Numune Mektebinde de susuzluk yüzünden temizliğin özensiz olduğu ve bu durumun öğrencilerin sıhhatini tehlikeye düşüreceği rapor edilmiştir⁴⁸⁴. Teşvikiye civarındaki mektepleri teftiş eden sıhhiye müfettişinin raporuna göre ise; Maçka'da Nilüfer Hatun Mektebinde talebeler arasında bulaşıcı hastalığı olan kimse yoktur fakat iki yüz küsur talebe için yalnız bir tuvalet bulunmaktadır. Bu okuldaki bir diğer sorun da suyun olmayışıdır. Bu eksiklikler öğrencilerin sağlığını tehlikeye düşürmektedir. Müfettiş, tuvalet sayısının artırılmasını ve su sorunun çözüme kavuşturulması gerektiğini rapor etmiştir⁴⁸⁵. Özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede temizlik ve hijyen kurallarına dikkat etmek gerekmektedir. Sağlık müfettişlerinin raporlarından, okullarda yaşanan su sıkıntısının, çocukların sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği endişesinin olduğu görülmektedir.

Vakit gazetesi yazarlarından Raşit Galip Bey'in yorumuna göre okullarımızdaki eksikliklerden biri de sağlık eğitimi ve sağlık muayenelerinin yapılmamasıydı. Viyana'dan yazan Raşit Galip Bey, Avusturya'da çocuk sağlığı konusunda başarılı uygulamalar olduğunu, doktorlar tarafından okullarda öğrencilerin teftiş edildiğini söylemektedir. Hatta belli periyotlarda okullarda dış muayenesi ve tedavisi yapılmakta ve çocuklara diş fırçaları dağıtılmaktadır. Bu uygulamaları örnek almak gerektiğini dile getiren Raşit Galip'e göre bir milletin en büyük güç kaynağı sağlıklı bireylerdir ve toplumdaki bireyleri sağlam yetiştirmek için işe okullardan başlamak gerekir⁴⁸⁶. Çocuk sağlığının korunması ve toplumda sağlık bilincinin yerleşmesi için okullarda bu gibi çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Ağustos 1924'te Maarif Vekaleti, okullarda öğrencilerin sağlığını korumaya yönelik bazı kararlar almıştır. Maarif Vekaleti, öğrencilerin beden eğitimi dersine katılımı için doktor raporu zorunluluğunu getirmiştir. Doktorun uygun görmediği öğrenciler beden eğitimi dersine katılamayacaktır. Okullarda, on beş günde bir belediye veya okul doktoru tarafından tıbbi teftiş yapılacaktır. Teftişi yapan doktor gözlemlerini deftere kaydedecek ve tavsiyelerinin takibini yapacaktır. Öğrencilerin sağlığını korumaya yönelik olan bu kararlardan biri de bütün öğrencilerin ayda bir muayene edilmesi ve muayene sonuçlarının ilgili makamlara bildirilmesidir. Milli bayramlarda yapılan anma törenlerine deniz aşırı veya uzak yerlerdeki okulların öğrencileri katılmayacaktır. Okulların kendi semtlerinde yapılan törenlere ise sekiz yaşını dolduranlar

⁴⁸³ BCA., 180.9.0.0/62.307.24, (02.02.1923).

⁴⁸⁴ BCA., 180.9.0.0/62.306.9, (19.04.1923).

⁴⁸⁵ BCA., 180.9.0.0/62.37.28, (24.10.1923).

⁴⁸⁶ "Çocukların Sıhhati", *Vakit*, 20 Temmuz 1923.

götürülecek ve talebeler uzun süre güneş ve yağmurun altında bekletilmeyecektir. Ayrıca okullarda yapılmakta olan tamirat işleri, sıhhiye heyetinin görüşlerine uygun olmak zorundaydı. Çocukların göz sağlığı için de küçük harflerle basılmış kitapların okutulmaması kararlaştırılmıştır. Tüm bu sağlık tedbirlerinin aksamadan yürütülebilmesi için gerekirse görevli doktor sayısı artırılacaktır ve masraflar için gerekli tahsisat da bütçelere eklenecektir⁴⁸⁷. Çocukların bireysel ve sosyal gelişiminde okullar önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yılında Türkiye'nin geleceği olan çocukların sağlığının gözetildiği açıkça görülmektedir.

3.3. Hastanelerde Karşılaşılan Bazı Sorunlar

1923 Haziran ayında Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede yapılan bütçe görüşmelerinde hastane masrafları için ayrılan tahsisatın yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. Geçen sene hastanelere yatak takımları, giyim ve çamaşır masrafları için 7500 lira tahsis edilmişken, geçen on bir ay zarfında sadece 1062 lira harcanmıştı. Emanet bu kez 5000 lira tahsisat ayrılmasını talep ederken Encümen ise geçen seneki harcamaları düşünerek tahsisatın 3000 lira olmasını istemiştir. 1200 lira da maluller için 30 yatak tesisine tahsis etmiştir. Geçen sene kasada para kalmadığından giyecek masrafları için planlanan 7500 lira yerine bin küsur lira harcanmıştı. Hastaların, çamaşır değiştirmeleri gerektiğinde yıkanıp kurumalarını beklemeleri gerektiğinden, hastalar zor durumda kalmıştı. Bu meselelerin gündeme gelmesiyle meclis, giyim masrafları için 10.000 lira tahsisatı kabul etmiştir⁴⁸⁸. Görüldüğü gibi ele aldığımız dönemde hastanelerde ekonomik sıkıntıların yaşanması, hastaların mağdur olmasına sebep olmuştur.

Hastanelerde yaşanan bir diğer sorun da zaman zaman hastanelerde yer bulunamamasıydı. Uzak vilayetlerden İstanbul'a tedavisi mümkün olmayan fakir hastalar gönderilmekteydi. Zor durumdaki bu fakir hastalar geri gönderilemediği için bir süre hastanede kalmak zorundaydı. Bu gibi kimselerin hastanelerde uzun süre kalmaları haksızlık olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'un fakir yerli halkı bu durumda açıkta kalmıştır ve şehir hastanelerinden istifade edememiştir. Dahiliye Vekaleti, Ağustos 1923'te uzak vilayetlerden tedavisi mümkün olmayan hastaların İstanbul'a gönderilmemesi gerektiğini ilgili yerlere bildirmiştir⁴⁸⁹. 1924 haziranında ise Vilayet makamı, taşradan İstanbul'a hasta gönderilmemesini, zira hastanelerde yer olmadığını, Dahiliye Vekaletine bildirmiştir⁴⁹⁰. İstanbul'da sağlık hizmetlerinin Anadolu'ya göre gelişmiş olması,

⁴⁸⁷ “Maarif Vekaletinin Mekteplere Koyduğu Sıhhi Tedabir”, *Vakit*, 6 Ağustos 1924.

⁴⁸⁸ “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede”, *Vakit*, 11 Haziran 1923.

⁴⁸⁹ “İstanbul'a Gelecek Hastalar”, *Vakit*, 13 Ağustos 1923.

⁴⁹⁰ “Hastanelerde Yer Yok”, *Vakit*, 20 Haziran 1924.

İstanbul hastanelerine olan talebi artırmıştır. Bunun bir neticesi olarak bazı zamanlarda, İstanbul hastanelerinde yer kalmamış ve İstanbul'daki hastalar açıkta kalmıştır.

3.4. Doktor Ücretleri

Her doktor, serbest veya yarı serbest olarak çalışabilirdi. Resmi görevi olmayanlar bu konuda tamamen özgürdü. Doktorların muayenehanelerinde ve hasta evlerinde ücretleri, ya halk arasındaki şöhretlerinden veya hasta ile hekim arasında yapılan pazarlığa göre belirlenirdi. Resmi okullarda öğretmen, hastanelerde mütehassıs olarak çalışan doktorların belirli olan çalışma saatleri dışında serbest olarak çalışan ve muayenehane açanların sayısı da çoktu. Bu gibi doktorların muayenehanelerine giden hastalar, daha fazla ücret verirdi. Yakınlık, tavsiye ve yoksulluk gibi durumlar, bunun dışındaydı. Bu hekimlerin okullarda, hastanelerde haftada bir veya iki gün belirli saatlerde genel veya ücretsiz poliklinikleri vardı⁴⁹¹. Sıhhi Sahifeler mecmuasının 1923 Ocak sayısında verilen bu bilgilere göre, doktor ücretleriyle ilgili standart bir uygulama olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında bazı doktorların, belirli günlerde fakir halkı ücretsiz muayene etmesi, etik açıdan takdir edilecek bir durumdur.

Vakit gazetesine okuyuculardan gelen çeşitli mektuplar arasında, doktor ücretleriyle ilgili şikayetlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Vakit gazetesi 13 Mart 1924 tarihli sayısında, konuyla ilgili halkın şikayetlerini dile getirmek ve ilgili makamların dikkatini çekmek istemiştir. Gazeteye gelen şikâyet mektuplarından bazılarında, doktorların hasta tedavisi için yüksek ücretler istediğinden bahsetmektedir. Ayrıca geceleri doktorların, hastaya çağırıldıklarında gitmek istemedikleri yönünde şikayetler de bulunmaktadır. Vakit'e göre; az da olsa bu gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Bu meselelerle ilgili resmi yaptırımların olması son derece gereklidir. Kanuni olarak Etıbbı Muhadenet Cemiyeti bazı girişimlerde bulunmalıdır. Doktorlarımızın halkın şikayetlerini dikkate almasını istemek hakkımızdır⁴⁹².

3.5. Sıhhat-i Umumiye'nin Korunması Bağlamında Eczaneler

3.5.1. İstanbul Eczanelerinin Denetimi

1923 yılı başlarında, resmi olmayan yerlerden aldıkları belgelerle eczacılık yapan Ruslara ait eczaneler kapatılmıştır. Ayrıca sahipleri ölmüş bazı eczaneler, aileleri tarafından devam

⁴⁹¹ A.M., 1923: 6-7.

⁴⁹² "Karilerimizin Şikayetleri", *Vakit*, 13 Mart 1924.

ettirilmekteydi. Bu eczaneler için de kapatılma cezası uygulanmıştır. Kanunlara aykırı olarak açılmış bütün eczanelerin kapatılmasına karar verilmiştir⁴⁹³. Bunun için eczane ve ecza depolarının denetimi sıkı tutulmuştur. İstanbul ve Trakya'daki bütün eczanelerin ve ecza depolarının teftiş ve denetimine, Doktor Ahmet Fikri Bey memur edilmiştir⁴⁹⁴. Eczanelerin denetimi, halkın genel sağlığını korumak adına çok önemliydi. Dolayısıyla İstanbul'daki eczanelerin teftişi sıkı tutulmuştur. Ruhsatsız ve diplomasız çalıştırılan eczaneler kapatılmıştır.

1923 yılında halkın genel sağlığını tehlikeye attığı için resmi ruhsatı olmayan, Galata, Beyoğlu ve Taksim taraflarında Ruslar tarafından açılan eczanelerin kapatılmasına Müttefik Devletleri zabıta memurları müdahale etmiştir. Polis Müdüriyetinin durumu bildirmesi üzerine İstanbul Valisi imzasıyla TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı'na gönderilen yazıda; resmi diploması olmayan eczanelerin halk sağlığını olumsuz etkilediği, eczanelerin kapatılmasının “sıhhat-i umumiye” ile alakalı olduğu, Müttefik Devletleri zabıta memurlarının müdahalelerine engel olunması gerektiği beyan edilmiştir⁴⁹⁵. Özellikle Beyoğlu tarafında devletin koyduğu şartlara uygun olarak eczane işletmeyen ve özel izin almayan eczaneler, kapatılmıştır. Eczaneleri kapatılanlar arasında sadece ruhsatsız olanlar yoktu. Mesela Sıhhiye Müdüriyetinden izin alarak Yunanistan'a giden iki Rum eczacı, geri dönmediği için eczaneleri kapatılmıştı⁴⁹⁶. Nisan 1923'te İstanbul eczanelerinin teftişi için oluşturulan genel müfettişlik lağvedilerek mevcut 360 eczanenin hükümet tabipleri tarafından teftiş edilmesine karar verilmiştir⁴⁹⁷. Ancak bir ay sonra, lağvedilen “Eczaneler Müfettişliği” tekrardan kurulmuştur ve önceki müfettiş Enver Bey bu memuriyete tayin edilmiştir⁴⁹⁸.

Eczane denetimlerinde dikkat edilen hususlardan biri de eczanelerde bulundurulması zorunlu tutulan bazı ürünlerin takibinin yapılmasıydı. Bütün eczanelerin, taze olarak kuş palazı, menenjit, tetanos, veba ve diğer serumları hazır bulundurmaları zorunluydu. Yapılan teftişler sonucunda bazı eczanelerde kuş palazı serumu bulunmadığı anlaşılmıştır. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti, eczanesinde serum bulunmayanların derhal Hıfzıssıhha Müessesesinden satın almalarını istemiştir. Serumlar, saklama koşullarına riayet edilerek muhafaza edilecek,

⁴⁹³ “Rus Eczacıları”, *Vakit*, 16 Ocak 1923.

⁴⁹⁴ “Ecza Depolarının Teftişi”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.

⁴⁹⁵ BOA., HR.İM/71.69, (16.04.1923).

⁴⁹⁶ “Seddedilen Eczaneler”, *Vakit*, 8 Nisan 1923.

⁴⁹⁷ “Eczanelerin Teftişi”, *Vakit*, 12 Nisan 1923.

⁴⁹⁸ “Eczaneler Müfettişliği”, *Vakit*, 2 Mayıs 1923.

gerektiğinde yenileriyle değiştirilecektir. 8 Ekim 1923 tarihinden itibaren herhangi bir eczanede bu serumlar bulunmazsa haklarında kanuni işlemler başlatılacaktır⁴⁹⁹.

18 Temmuz 1922’de yürürlüğe giren “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname’ye” göre eczanelerin en az senede iki kez teftiş edilmesi gerekmekteydi. Eczacılar sadece doktor diploma ve ruhsat numarasının bulunduğu, hastanın isminin yazılı olduğu reçeteleri yapma izni verilmiştir. Ayrıca eczacı diploması olsa da eczane açmak için ruhsat almayanların eczanelerinin, gerekli şartlar sağlanıncaya kadar kapatılmasına ve 10 lira ile 100 lira arasında para cezasıyla cezalandırılmalarına karar verilmiştir⁵⁰⁰. Türk diplomasını taşımayan ve Türkiye’de çalışmaya izni olmayan Doktor Gasse’nin reçetelerini tekrar tekrar tebliğ edilmesine rağmen yapan ve hazırlayan Beyoğlu’nda Cadde-i Kebir’de bulunan, Eczacı Jan S. Efendi hakkında kanuni takibat başlatılmıştır. Eczacı gazetesinde isimleri belirtilen ve doktorluk yapmaları yasak olan, Türk diploma veya permine (izin belgesi) sahip olmayan yabancı doktorların reçeteleri eczanelerde kesinlikle kabul edilmeyecektir⁵⁰¹.

3.5.2. Hazır İlaç İthalinin Kontrol Altına Alınması

19. yy. ortalarından itibaren İstanbul eczanelerinde “tıbbi müstahzar” (hazır ilaç) yapımına başlanmıştır. Bu ilaçlar yabancı müstahzarlar taklit edilerek yapıyordu. Yapılan ilaçların etkin maddeleri yurt dışından ithal ediliyordu. İstanbul eczanelerinde zamanla “yerli müstahzar” üretimi başlamıştır. “Tıbbi müstahzar” yapımı ve satışı için gerekli olan izin belgesi, müstahzarın Kimyahanede incelenmesinin ardından “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi” tarafından verilmekteydi⁵⁰².

Sıhhiye Vekaleti, reçeteli veya reçetesiz satılmak üzere ithal edilen tıbbi müstahzarlar, ecza ürünleri, serum ve aşılar hakkında hangi işlemlerin yapılması gerektiğini 1924 yılında açıklamıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletinden veya eski Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden izin almayan müstahzar sahipleri veya vekilleri için 1905 tarihli “Gümrüklerce İcra Kılınacak Muayene-i Sıhhiyeye Dair Nizamname’nin” on dördüncü ve takip eden maddelerine uygun olarak işlem yapılacaktır. Buna göre, müstahzar sahipleri, müstahzarların formüllerini en yakınlarındaki Türk Konsolosu veya Türkiye işlerini yürüten devlet konsolosuna tasdik ettirmek zorundadır. Sonrasında, beş numune ve tahlil harici olan beş yüz beş kuruşla beraber Ankara’da Sıhhiye

⁴⁹⁹ “İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 9 Ekim 1923.

⁵⁰⁰ Yıldırım, 2003: 94-96.

⁵⁰¹ “Diplomasız Doktorların Reçetelerini Yapan Eczacılar”, *Vakit*, 15 Ocak 1924.

⁵⁰² Baytop, 1995: 48-49.

Vekaletine veya İstanbul'da İstanbul Vilayeti Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Ṁḋriyetine bir dilekçe ile başvurmaları gerekmektedir. Üç ay içerisinde belirtilen işlemleri yapmayanlara, ithalat ve satış izni verilmeyecektir. Tahlil yapılmadan ithalinde sakınca görülmeyen ve formülü uygun bulunan müstahzarların ithaline ise izin verilecektir. Ayrıca önceden belirtilen formaliteleri yaparak ruhsat almış olanlar, aldıkları ruhsatın tarih ve numarasını tasdik eden bir suretini, üç adet numune ile birlikte üç ay zarfında Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Vekaletine göndermek zorundadır. Süre bitiminde bu işlemler yapılmadığı takdirde birinci maddenin son fıkrasına göre işlem yapılacaktır⁵⁰³. Sıhhiye Vekaleti, hazır ilaç ithalini denetim altına almıştır. Bu durum toplum sağlığını ön planda tutan devlet politikalarının bir yansımasıdır. Bu konuda, Avrupa'dan ithal edilen hazır ilaçların içeriklerine yönelik bir güvensizlik dikkat çekmektedir.

20 Nisan 1924 tarihli Vakit gazetesinde, Eczacıların Sıhhiye'ye müracaat ederek Avrupa'dan gelen hazır ilaç terkiplerinin, sahipleri tarafından bildirilmedikçe Türkiye'ye ithalini istemediklerine dair bir haber yer almaktadır. Habere göre eczacılar bu taleplerini kabul ettirmiştir. Konuyla ilgili Vakit gazetesinin yorumu, ithal edilen ilaçların uzmanlar tarafından tahlil edilmesi gerektiği yönündedir; “Avrupalılar hazır ilaçların muzır olsa bile yine terkiibini doğru söylemezler.” Ayrıca Sıhhiye'ye gösterilen numuneler, piyasada satılanlarla aynı olmayabilir. En güvenilir yol ithal edilen ilaçların hükümet tarafından yapılacak tahlilden sonra satışına müsaade etmektir. Bu ilaçlar içinde faydalı olduğu bilinen ilaçların gereksiz formalitelerle satışını yasaklamak, halk sağlığını gözetmemek anlamına gelir⁵⁰⁴. Resmi terkiibine uygun olmayan yanlış içerikli ilaçların, halk sağlığını tehdit etmesinden endişe edilmiştir.

Eczacı gazetesi Müdür Mesulü Nahit Bey, Vakit gazetesine gönderdiği mektupta, Avrupa'dan gelen ilaçların, formülleri açıklanmadıkça ithaline izin verilmemesi yönünde eczacıların talepte bulunduğu bilgisinin yanlış olduğunu söylemiştir. İlaç formülleri uygun bulunursa hazır ilaçlar ithal edilecektir. “Avrupa'dan gelip yüzlerce kuruşa satılan ilaçlarla ispat ediyoruz ki bunların birçokları bozulmuştur, hatta kurtlanmıştır. Bundan fen namına bir fayda beklenemez, verilen para da boşa gitmektedir.” İlaçların günden güne geliştiğini, gelecekte tüm hastalıklar için ilaçların hazır olarak satılacağını dile getiren Nahit Bey, zamanla eczanelerin sadece ilaç satılan yerler olacağını söylemiştir. Fakat ülkemizde hazır ilaç ithaliyle ilgili tedbirler henüz

⁵⁰³ “Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Vekaletinden”, *Vakit*, 20 Nisan 1924.

⁵⁰⁴ “Tashihi Lazım Bir Karar”, *Vakit*, 22 Haziran 1924.

alınmamıştı. Kısacası eczacılar, ilaç sahiplerinin verdiği bilgilere inanılmamasını ve dışarıdan gelecek ilaçların tahlil edildikten sonra halka sunulmasını talep etmiştir⁵⁰⁵.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, tıbbi müstahzarlar, ispençiyari, aşı ve serumların, resmi izin alınmadan, 20 Nisan'da yapılan ilana uygun olarak, 21 Temmuz 1924 tarihinden itibaren gümrüklerden geçirilmesini yasaklamıştır⁵⁰⁶. Vekalet aynı zamanda ithali için gönderilen yabancı müstahzarları tahlil ettirmiştir. Yapılan tahliller neticesinde bazı ilaçların ithaline müsaade edilmiştir. Sıhhiye Vekaleti bu hususta gerekli listeyi Rüşumat Müdüriyetine yollamıştır. Buna göre Fransa Pasteur Enstitüsünün ve Saksonya Dresden şehrinde bulunan serum enstitüsünden bazı ilaç ve serumların ithaline izin verilmiştir⁵⁰⁷. Hazır ilaç ithaliyle ilgili alınan kararların vakit kaybetmeden uygulanması, halk sağlığına verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

3.5.3. Eczacılar Attarlar Meselesi

Şifalı bitkilerin, ilaç yapımında kullanılan çeşitli hammaddelerin ve bitkisel ilaçları satıldığı attar dükkanları, eczanelerin ilk örneği olarak düşünülmektedir⁵⁰⁸. Osmanlı Devleti'nde 19. yy. sonlarına doğru eczane sayısının artması ile eczacılar ve attarlar arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştı. Bu anlaşmazlıklar attarların ve bazı ecza depolarının, halka düşük fiyattan ilaç satmalarıyla ilgiliydi⁵⁰⁹. 1885 yılında yürürlüğe giren “Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi” konuyla ilgili bazı düzenlemeler getirmiştir. Buna göre attarların nizamnameye bağlı defterde belirtilen, ilaç yapımında kullanılan ve zararlı olarak nitelendirilen hammaddeleri satmaları yasaklanmıştır. Ayrıca doktor reçetelerini yapıp satma hakkı “Beledi İспенçiyarlığı Nizamnamesi'ne” uygun olarak sadece eczacılara verilmiştir. Nizamname'ye muhalif hareket eden attarlar ve kökçüler ise Ceza Kanunu'nun ilgili hükmüne uygun olarak cezalandırılacaktır⁵¹⁰.

İstanbul'da hemen hemen her semtte bulunan attarlar⁵¹¹, 1923 yılına gelindiğinde de Osmanlı'dan bir miras olarak eczacılar gibi ilaç yapıp satmaya devam ediyordu. Nitekim Mısır Çarşısı'ndaki dükkanlarda ürünler, “eczaya-yı semiyeye-i hafife, şedide” şeklinde dolaplarda bulunduruluyordu. Yani eczacıların ilaç yapımında kullandığı hammaddeler, hafif ve ağır olarak

⁵⁰⁵ “Hazır İlaçlar Meselesi”, *Vakit*, 26 Haziran 1924.

⁵⁰⁶ “Hazır İlaç İthalinin Takayyüdü”, *Vakit*, 21 Temmuz 1924.

⁵⁰⁷ “Serum ve Aşılar”, *Vakit*, 15 Ağustos 1924.

⁵⁰⁸ Sarı, 1991: 94-95.

⁵⁰⁹ Baytop, 1995: 67.

⁵¹⁰ BOA., İ. MMS/79.3461, (H. 22.07.1302, M. 07.05.1885).

⁵¹¹ “Attarlar Eczacılar Meselesi”, *Vakit*, 8 Kasım 1923.

sınıflandırılmıştı. Bu durum “mekteplerde senelerce dirsek çürüten eczacıların” geleceğini tehdit etmekteydi. Konu ilk olarak Eczacı Mecmuası’nda, Nahit Bey’in makalesiyle gündeme gelmiştir⁵¹².

Attarlar ve eczacılar arasında devam eden tartışmada, her iki zümre de haksızlığa uğradığını dile getiriyordu. Tartışmalar daha çok, satışı sınırlı mecmualarda konu edildiği için mevzu yeterince gündemde kalmıyordu. Vakıf yazarı Seyyah (Hakkı Süha Gezgin), 19 Kasım 1923 tarihli Vakıf gazetesinde kaleme aldığı yazısında konuyla ilgili izlenimlerini paylaşmıştır. Kamuoyunu aydınlatmak için her iki tarafın da fikirlerini öğrenmek isteyen Seyyah, Mısır Çarşısı’nda bir attar dükkanına girer ve Attar Efendi’nin konuyla ilgili fikirlerini öğrenmeye çalışır. Seyyah, on kuruşluk acı yonga almak isteyince verilen miktarı az bularak eczanelerde bu fiyata iki mislinin verildiğini söyler. Attar Efendi’ye göre eczacılar, sattıkları malın kıymetini ve neye yaradığını bilmemektedir. Kendisinin ocaktan yettiğini, bunun herkese nasip olmadığını söyler. “Biz öyle kefen soyucu doktorlara benzemeyiz, başın ağrıyor sülfato, ayağın sızlıyor sülfato, karnında solucan var yine sülfato, bu hekimlik mi? Düpedüz tıccılık işte...” Seyyah, Attar Efendi’ye eczacıların attarlarla ilgili müracaatlarından haberi olup olmadığını sorunca da “onlar istedikleri kadar bağırıp çağırırlar, bize vız gelir, biz hem hekim hem eczacıyız, müşterilerimizde bize itimat eden kadınlardır, bu kadarı bize yetişir” cevabını almıştır⁵¹³.

“Ben ömrümde sıhhatten, hastalıktan, tedbirden onun kadar cahilane bahseden görmedim” diyen Seyyah, bir sonraki makalesinde eczacı bir tanıdığının fikirlerine yer vermiştir. Eczacı Bey, Eczacıların karşı karşıya kaldığı sorunlar üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur: Bütün medeni memleketlerde bir reçete hangi eczaneye götürülürse götürsün ücret değişmez hükümetin belirlediği fiyatlar geçerlidir. “Bizde her şey gibi bu da keyfidir” eczaneden eczaneye fiyatlar değişmektedir. İlaç hazırlarken kullanılan hammaddenin kalitesine göre fiyatın değişmesi normaldir. İlaç hammaddesinin orijinal veya muadil olması durumuna göre mutlaka resmi bir fiyat tarifesi olmalıdır. Böylece halkın eczacı ile pazarlık yapması gibi durumların önüne geçilecektir. Bir diğer sorun da eczanelerin bir yerde toplanması ve eczane dağılımının düzensiz olmasıdır. “Dünyanın hiçbir yerinde mesela iki eczanenin yeteceği bir yerde düzinelerce ilaç dükkânı açtırmazlar. Eczane bolluğu gayrimeşru rekabetlerin çok muzır bir kapısıdır.” Bu eczane bolluğu karşısında eczacıların da halkın da zarar gördüğünü söyleyen Eczacı Bey, başından geçen bir olayı anlatarak konuşmasına devam etmiştir. Eczacı, bir köylü meclisinde frengi hastalığının ne kadar

⁵¹² “Attarlar Eczacılar Meselesi”, *Vakıf*, 8 Kasım 1923.

⁵¹³ “Attar Efendi’nin Fikri”, Seyyah, *Vakıf*, 19 Kasım 1923.

belalı olduğu ilgili konuşmaktadır. Dinleyenlerden bir köylü Attar Ahmet Çavuş'un tütsüsünün şifalı olduğunu anlatmaya başlamıştır. Eczacıya, inanmıyorsa on altın lira olan tütsü parasını vermesi şartıyla mikrobu koluna enjekte etmesini söylemiştir. Ne yazık ki bu gibi cahil kimseler memleketimizde az değildi. Eczacı Bey, attarlara, seyyar üfürükçülere ecza ürünlerinin satılmaması gerektiğini ve bunun kanunla düzenlenmesi gerektiğini, halk sağlığını korumanın herkesten önce hükümetin borcu olduğunu söylemiştir⁵¹⁴. Özellikle cahil halkın bu gibi kimselere itibar etmesi halk sağlığını tehdit eden bir durumdu. Eczacılar ve attarlar arasındaki tartışmada mesele, *Vakit* sütunlarında, pozitif düşünceyle ve çağdaş bir yaklaşımla ele alınmıştır. Eczacılar desteklenmiştir ve eczacıların bazı sorunları gündeme getirilerek ilgili makamların dikkati çekilmiştir. Zira gerek hasta haklarının korunması gerekse eczacıların mağdur olmaması için bazı kanuni düzenlemelerin yapılması gerekiyordu.

Nitekim 1924 yılında 1885 tarihli “Attarlar ve Kökçüler Hakkındaki Nizamname” yürürlüğe girmiştir. İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, “Ecza Ticarethaneleriyle Attar ve Kökçüler Hakkındaki Nizamname'nin” tam olarak tatbikine gidileceğini bütün ilgili kişilere duyurmuştur⁵¹⁵. Sıhhiye Vekili Refik Bey de konuyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

“Attar ve Kökçüler Nizamnamesi eski olmakla beraber şiddetle tatbikine başladık. Eczacılığın mühim bir kısmı olan bu mutatabbip müesseseleri kaldırmakla meşgulüz. Birçok yerlerde birçok ecza müsadere edilmiştir. Eski karantina idaresinin yerine kaim olan Hudut ve Sevahil Sıhhiye muamelatı muntazam bir halde cereyan ediyor. Bu hususta aksine ümit bağlayanları meyus etmiştir. Netice olarak şunu söylemek isterim ki herhangi bir daire veya teşkilat gibi alet-taayyün unsurlar üzerine değil, mahdut ve muayyen bir sınıfın yani yalnız etibbanın sa'yine istinat etmesi lazım gelen ve bilhassa muvakkat teşkilatı içerisinde kendine mahsus mevkii ve ehemmiyeti itibariyle noksanlarını az bir zamanda ikmal etmesi mecburiyetinde olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti azami bir sa'y ile çalışmaktadır⁵¹⁶.”

Refik Bey'in, attarları “mutatabbip” yani sahte doktor olarak nitelendirmesi, attarların halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Modern sağlık sisteminde bu gibi kimselere müsamaha gösterilmeyeceği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yılında Osmanlı Dönemi'nde çıkarılan Attarlar ve Kökçüler Hakkındaki Nizamname'nin yürürlüğe konulması, bu kanunun geçici olarak da olsa ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olmasından kaynaklanıyordu. Kısacası Cumhuriyet'in ilk yılında halk sağlığını

⁵¹⁴ “Eczacı Bey Ne Diyor”, *Vakit*, 22 Kasım 1923.

⁵¹⁵ “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 28 Nisan 1924.

⁵¹⁶ “Sıhhiye Vekilinin *Vakit*'e Beyanatı”, *Vakit*, 1 Haziran 1924.

ilgilendiren pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da zaman kaybetmeden gerekli adımlar atılmak istenmiştir. Neticede Yeni Cumhuriyet'in istikrarlı ve başarılı çalışmaları, Türk eczacılığının bugünkü modern şeklini almasında önemli bir yere sahip olmuştur.

3.6. İstanbul'da Çevre Sağlığı

Vakit yazarlarından biri, Tophane Defterdar Mahallesi Keresteci Sokağı'ndan geçerken umumi lağım mecralarından birinin patladığını ve sokak ortasından aktığını görmüştür. Bir türlü bulaşıcı ve salgın hastalıklardan kurtulamayan İstanbul'da, basit bir çalışmayla önüne geçilebilecek olan bu durumun ihmali, büyük sıkıntılara neden olabilirdi. Mahalle halkına zarar veren bu lağımın kapatılması için belediye dairelerinin bir an önce harekete geçmesi gerekirdi⁵¹⁷. Vakit yazarının şahit olduğu manzara, adı geçen mahalle sakinlerinin sağlığını tehdit edecek mahiyetteydi. Vakit gazetesine gelen okuyucu mektuplarında, İstanbul'da kanalizasyon sorunlarıyla ilgili şikayetlerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

3 Mart 1923 tarihli Vakit gazetesinde, çok sayıda imza ile yazılmış bir mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta, Cibali Vapur İskeleyi Sokağı'ndaki lağım mecralarının kamyon ve diğer taşıtların ağırlığından dolayı göçerek patladığından bahsetmektedir. Civarda oturanları oldukça rahatsız eden bu durum oradan geçen vapur yolcularını da rahatsız etmektedir. Pek çok kez ilgili makamlara müracaat edilmiş olmasına rağmen şikayetler dikkate alınmamıştır. Genelde bekarların ikamet ettiği mahallenin sağlık durumu bu yüzden bozulacak ve birçok bulaşıcı hastalıklara sebep olacaktır⁵¹⁸. Bu konudaki müracaatlarının dikkate alınmasını isteyen mahalle sakinleri, gazete sütununda şikayetlerini dile getirmiştir.

Vakit gazetesine Vedat imzasıyla Beşiktaş sakinlerinden birinin gönderdiği mektupta; Beşiktaş'ta Yeni Mahalle'ye çıkan Aşıklar Yokuşu'nda Ermeni muhacirlerinin kaldığı okulun önündeki lağımın, bir aydan beri ilgili memurların umursamazlığı yüzünden tamir edilmediği yazmaktadır. Bu durum halk sağlığını tehdit etmektedir ve gelip geçenler, rahatsız olmaktadır⁵¹⁹. Vakit'in yayınladığı bu mektup üzerine, Beyoğlu Belediye Dairesi, yaptığı tahkikat sonucu mevzu olan lağımın yirmi gün önce yapılmış olduğunu tespit etmiştir. Belediye, meydana görülen atık çamaşır sularının da bundan böyle esas mecraya akıtılması için ilgili yerlere ihtarlar

⁵¹⁷ “Şehremanetinin Nazar-ı Dikkatine”, *Vakit*, 17 Kasım 1922.

⁵¹⁸ “Karilerimizin Mektupları”, *Vakit*, 3 Mart 1923.

⁵¹⁹ “Karilerimizin Mektupları-Aşıklar Yokuşundaki Lağım Meselesi”, *Vakit*, 1 Nisan 1923.

bulunmuştur⁵²⁰. İstanbulluların çevre sağlığı konusunda muztarip olduğu anlaşılmaktadır. Vakit, ilgili mercilerin dikkatini çekmiştir.

Hekim gazetesinin 1 Mayıs 1923 tarihli sayısında, İstanbul halkını rahatsız eden çevre sorunlarıyla ilgili bir haber yer almaktadır. Şehremanetinin eleştirildiği haberde, İstanbul'da halk sağlığını olumsuz etkileyen çevre sorunları açıkça belirtilmiştir.

Hekim gazetesinde yazılanlara göre İstanbul'un en işlek caddelerinin civarındaki sokaklarda bile duvar diplerinde çirkin manzaralara rastlanmaktaydı. Bazı kişiler, duvarlara büyük harflerle "Eşeklere mahsus abdesthane" gibi yazılar yazmıştı. Bu gibi durumlar sağlık yönünden ve toplumsal açıdan büyük bir eksiklik olmakla beraber İstanbul'da Şehremaneti olmadığının da kanıtıydı. Şehremaneti bu gibi çirkin davranışlarda bulunanlara şiddetli cezalar uygulayacağını gazetelerde duyursa da etkili olmamıştı. Bu konuda zabitanın devreye girmesi gerekirdi. Bazı yerlerde umumi tuvaletler açılması ve sokaklarda rastlanan büyük ve tehlikeli lağım menfezlerinin kapatılması, halkın genel sağlığını korumak adına derhal alınması gereken tedbirlerdi. Bir diğer çevre sorunu da evlerden süprüntü, tahta, bulaşık suyu gibi atıkların sokaklara atılmasıydı. Bu durum yoldan geçen insanları sinirlendirmekle beraber bu durumdan zarar görenlerin sayısı da çoktu. Bu konuda zarar görenlerin şikayetleri dikkate alınmalıydı. Ayrıca yaz mevsiminde sokaklarda "tufan-ı bela gibi" yayılan tozlardan halkı korumak gerekiyordu. Bunlar Şehremanetinden beklenen, toplum sağlığını korumaya yönelik önemli meselelerdi⁵²¹. Evlerden sokaklara atık suların ve çöplerin atılması, İstanbul halkında henüz çevre bilincinin gelişmediğini göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde çevre kirliliğine sebep olan bazı kişilerin halk sağlığını tehdit ettiği durumlara rastlanmaktadır. Bu durumlardan biri 1923 yaz aylarında Şişli'de Mecidiyeköy civarında Zincirlikuyu mevkiinde yaşanmıştır. Hamidiye suyunun isale makinesi taksim suyu maslağının bulunduğu yerde Karpın adında birisi tarafından bir domuz hane kurulmuştur. Kuşkusuz ki su tesisatı yanında pis hayvanların yetiştirilmesi şehir sağlığını tehdit eden bir durumdu. Dolayısıyla Sıhhiye Müdüriyetinin derhal harekete geçmesi gerekiyordu⁵²².

İstanbul'da çevre sorunlarından biri de sabahları belediye temizlik işçilerinin, sokakları süpürürken tozları havaya kaldırmalarıydı. Şehrin en geniş caddesinde bile bu durumda göz gözü görmez hale geliyordu. Sağlığa zararlı böyle bir durum karşısında gelip geçenler, mendille

⁵²⁰ "Aşıklar Yokuşundaki Lağım Meselesi", *Vakit*, 2 Nisan 19223.

⁵²¹ "Şehremanetinden İntizar", *Hekim*, 1 Mayıs 1923.

⁵²² "Sıhhiye Müdüriyetinin Nazar-ı Dikkatine", *Vakit*, 15 Ağustos 1923.

burunlarını kapatarak hızlıca oradan geçmekteydi. Vakit gazetesi, en temel görevi sağlığı korumak olan Şehremaneti'nin bu durumu neden ihmal ettiğini sormaktadır. Vakit'e göre temizlik görevlisine süpürgeyle beraber birer kova dağıtmak şehremanetinin bütçesini zarara uğratmaz. Halk sağlığını korumak için Şehremaneti ve Sıhhiye Müdüriyetinin bu konuda gerekli adımları bir an önce atmaları gerekmektedir⁵²³. Bununla ilgili olarak 1924 yılında Şehremaneti, geceleri sokakların yıkanmasına karar vermiştir. Şehremaneti İtfaiye Müdüriyeti, her gece saat 2'den itibaren itfaiye arozözleriyle sokakları yıkamaya başlamıştır⁵²⁴. Şehremanetinin şikayetleri dikkate aldığı görülmektedir.

Çevre sağlığının, halk sağlığı üzerindeki etkisine dikkat çeken okuyucu mektuplarından biri de Berlin'de tahsil görmüş bir okuyucu tarafından gönderilmiştir. Vakit sütunlarında yerini alan bu mektupta, içme sularının yabancı ve özel şirketlerin elinde olması eleştirilmektedir. Okuyucuya göre Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi içme suları belediyenin elinde olmalıdır. İstanbul'da lağımın bulaşıcı hastalıkların kaynağı olduğunu dile getiren Vakit okuyucusu, altyapı sorununu halletmek için büyük paralara ihtiyaç duyulduğunu, bir lağım vergisi konularak, İstanbul lağımının bir şirkete yaptırılması gerektiğini söylemektedir. Nitekim Berlin'de böyle yapılmıştır. Lağım temizliği, mülk sahibine 20-100 lira arası bir masraf getirdiğinden bu kişi, senede bir kez bunun için vergi vermeyi seve seve kabul edecektir. Almanya'da su ve lağım meselesi halledildikten sonra tifo, kolera gibi hastalıklar ortadan tamamen kalkmıştır⁵²⁵. Vakit okuyucusu mektubunda, İstanbul'da kanalizasyon sorununun çözümü için öneride bulunmaktadır. İstanbulluların şikayetleri, bu tarz çevre sorunlarının bulaşıcı hastalıkları tetikleyeceği noktasında birleşmektedir.

Vakit gazetesine gelen bir diğer mektupta, Yıldız'da muhacirlerin iskân edildiği evlerden atılan süprüntüler ve pislikler yüzünden sokağın geçilemeyecek bir halde olduğu yazmaktadır. Sıcakların arttığı 1924 haziranında şehir sağlığıyla alakalı olan bu gibi durumlarla ilgilenmesi için yetkili makamların bir an önce harekete geçmesi istenmektedir⁵²⁶. Oysa İstanbul'da belediye temizlik görevlilerinin çalışmalarına rağmen bazı cadde ve sokaklar temiz tutulmuyordu. Bazı evlerden ve dükkanlardan sokaklara süprüntülerin atılması, halı silkelmesi, kirli suların sokaklara dökülmesi, yoldan geçenlerin çöplerini yere atması gibi durumların yaşanması, halkın genel sağlığını ilgilendiren önemli bir sorundu. Bu bağlamda Şehremaneti, çevre temizliği

⁵²³ “Zavallı Sıhhatimiz”, *Vakit*, 2 Kasım 1923.

⁵²⁴ “Sokaklar Geceleri Yıkanacak”, *Vakit*, 10 Nisan 1924.

⁵²⁵ “Nereye Gitmeli?”, *Vakit*, 2 Haziran 1924.

⁵²⁶ “Pislikten Geçilmeyen Sokak”, *Vakit*, 21 Haziran 1924.

konusundaki çalışmalarına halkın destek olmasını istemiştir. Ev ve dükkanların önünün temiz tutulması, sokaklara çöp atılmaması rica edilmiştir. Ayrıca talimata aykırı hareket edenlere, nakit para cezası uygulanacaktır⁵²⁷. Özellikle çevre sağlığı konusundaki eleştirilerin merkezinde, Şehremanetinin olduğu görülmektedir. Şehremaneti ise sorunun, halk arasında çevre bilinci olmayan duyarsız kişilerden kaynaklandığı kanaatindedir.

1924 yılında Şehremaneti Mecmuası'nın üçüncü sayısında Hıfzıssıhha Uzmanı Lebid Abdüşşükür, konuyla ilgili olarak şehrin kalkınmasında bireylere düşen görevler olduğunu hatırlatarak önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ne yazık ki halkımızın şehirle ilgili konularda ihmalleri oldukça fazlaydı. “Sokaklarımızı o derece ihmal ederiz ki halkımız adeta kapılarının dışarısını memleket haricinden sayarlar.” Evlerden süprüntülerin, kirli sular sokağa atılması, sokaklarda seyyar satıcıların, sokaktan gelip geçen araba hayvanlarının pisliklerine ve çöp yığınlarına rastlanması gibi durumlar belediyenin devamlı temizlik faaliyetlerine rağmen giderilemiyordu. Hiçbir esnaf dükkanının bir tarafına bir kap içinde süprüntülerini biriktirip gelen temizlik görevlisine vermeyi akıl etmiyordu. Uyarıların ve cezaların tesirli olmaması şehrin her tarafında çevre kirliliğinin artmasına neden oluyordu. Halk arasında, sokağa tükürmek, hayvan gübrelerini sokağa serip kurutmak gibi olumsuz davranışlar da İstanbul'un güzel havasını bozarak halkın genel sağlığına zarar vermekteydi⁵²⁸. 1924 yılı ekim ayından itibaren belediye sertabipleri, bağlı oldukları belediye dairesinin temizlik işlerinden de sorumlu tutulmuştur. Gerek müdürler ve gerek sertabipler devir ve teftişleri esnasında sokakların temiz tutulup tutulmadığını kontrol edecektir⁵²⁹. Anlaşılan o ki Şehremaneti çevre temizliği sorununa çözüm bulmak için türlü çabalar içerisindeydi. Belediye başhekimlerinin sokakların temizliğini denetlemeleri, çevre temizliğinin, halk sağlığı üzerinde ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

18 Ekim 1924 tarihli Vakıf gazetesinde yayınlanan okuyucu mektuplarından birinde; bir haftada 222 kişinin hastalıklardan vefat ettiği İstanbul'da sağlık sorunları yaşanırken, Şehremanetinin İstanbul'u zevk, sefa ve seyyah şehri yapma konusundaki planları eleştirilmiştir. Okuyucuya göre Şehremaneti imar faaliyetlerine yanlış bir yerden başlamıştır. İstanbul, Türkiye'nin en değerli doktorlarına sahip olmasına rağmen onlardan da tesirli bir şikâyet sesi yükselmemiştir. İstanbul halkı, kanalizasyon sorunları ve mikroplu sular yüzünden tifo, dizanteri ve zaman zaman kolera, veba gibi hastalıklarla karşı karşıyaydı. Bir memleketin imarında öncelikle

⁵²⁷ “Şehremaneti İlanatı”, *Vakıf*, 12 Eylül 1924.

⁵²⁸ Lebid Abdüşşükür, 1924: 53-55.

⁵²⁹ “Sertabipler Sokakların Temizliğine Bakacak”, *Vakıf*, 1 Ekim 1924.

kanalizasyon sistemi yapılmalı, alt yapı sorunu çözüme kavuşturulmalı ve şehir halkına temiz su sağlanmalıydı. İstanbul'un başında tabip bir şehremini olduğu halde İstanbul'u seyyah şehri yapmaya kalkışmak İstanbul halkına yapılan büyük bir haksızlıktı⁵³⁰. Şehremini Emin Bey'in doktor olması, halk arasında, sağlık sorunlarına öncelik verilmesi gerektiği yönünde bir beklentiye neden olmuştur. Çevre sağlığının gözetilmesi, bazı bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde hayati değere sahiptir. İstanbul'un sağlık sorunlarının çözüme kavuşması için öncelikle, kanalizasyon ve altyapı sorunlarının giderilmesi gerekiyordu.

⁵³⁰ “Şehrin Sıhhati-Şehrin Ümrani”, *Vakit*, 18 Ekim 1924.

SONUÇ

1 Kasım 1922 tarihi, “milli hakimiyet” temelinde ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Nitekim yeni Türk Devleti, devletin tüm kademelerinde olduğu gibi sağlık teşkilatında da yeniden yapılanmaya gitmiştir. Zira bu süreçte, Osmanlı’dan miras kalan sağlık kurumlarından bazıları kaldırılırken, bazıları modern değişimlerle varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun azimli çalışmaları neticesinde ise Cumhuriyet’in ilk yılında yeni sağlık kurumları sağlık teşkilatı içindeki yerlerini almıştır. Bunun somut göstergelerini İstanbul özelinde görmek mümkün olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının bu yöndeki çalışmalarının en önemli amacı elbette ki sağlıklı bir Türkiye toplumu oluşturmaktır. Bu bağlamda Cumhuriyet Hükümeti’nin sağlık politikaları, sağlık hizmetlerini Anadolu’nun en ücra yerlerine ulaştırma hedefi etrafında şekillenmiştir. Nitekim, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ve Cumhuriyet’in ilk yılında tüm zorluklara rağmen halk sağlığını iyileştirme konusunda önemli adımlar atılarak başarılı sonuçlar alındığı, böylelikle de -en azından inceleme konumuz olan İstanbul özelinde- Türkiye Cumhuriyeti’nin modern sağlık sisteminin temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir.

Ele alınan zaman diliminde İstanbul, siyasi ve sosyal bir dönüşümün eşliğindedir. Çünkü İstanbul’un, Osmanlı’nın başkenti olmasından kaynaklanan özel statüsü, Ankara’nın başkent olarak yapılanması sürecinde ve Cumhuriyet’in ilk yılında aktif olarak devam etmiştir. İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinin, Türkiye genelini ilgilendiren birçok konudaki sorumluluğu ise halen devam etmekteydi. Anadolu’daki boş sağlık kadroları için müracaatların alınması bu sorumluluklardan sadece biri olmuştur. Buna karşın Tıp Fakültesi ile temel sağlık kurumlarının birçoğunun İstanbul’da bulunması ve sağlık hizmetlerinin Anadolu’ya göre daha gelişmiş olması her ne kadar bir avantaj gibi görünse de incelenen dönemde ekonomik sıkıntılardan dolayı İstanbul’daki sağlık personellerinin kadro sayılarında yaşanan küçülme, sağlık personellerinin iş yükünün fazla olması ve sağlık kurumlarındaki gelir azlığından kaynaklanan sorunlar nedeniyle İstanbul’daki sağlık hizmetlerinde de bazı aksaklıkların yaşandığını görülmüştür. Nitekim İstanbul’un bu dönemdeki en büyük sağlık sorunu bulaşıcı hastalıklar olmuştur. Şehirde çiçek, verem, frengi, tifo, lekeli humma gibi çeşitli hastalıkların görülmesi, bunlardan bazılarının belirli bir bölge ile sınırlı kalmasına karşın bazılarının tüm şehri etkisi altına alması, ayrıca söz konusu hastalıklardan birkaçının aynı anda görülmesi bu kanaati güçlendiren en önemli hususlardır. Tabi, İstanbul’da

bulaşıcı ve salgın hastalıklardan hayatını kaybedenlerin sayısının fazla olması da bu tespitin yapılmasına neden olan bir diğer etkidir.

İstanbul halkını tehdit eden başlıca hastalıklar olarak ise 1923 yılında yoğun bir şekilde görülen çiçek ve lekeli humma salgınları ilk sırayı almıştır. Cumhuriyet'in ilk yılında bu salgınlar azalırken bu kez de İstanbul'da o yılın en fazla ölüme sebep olan hastalığı verem baş göstermiştir. Tabi, verem ile birlikte frenginin de İstanbul halkını derinden yaraladığını burada belirtmek gerekir. Çocuklar arasında sıklıkla görülen kızamık, kızıl, verem, trahom, boğmaca öksürüğü, mide ve bağırsak hastalıkları da memleketin her yerinde olduğu gibi İstanbul'da da çocuk ölümlerinin en büyük sebebi olmuştur. Üstelik Kurtuluş Savaşı'nda yetim kalan binlerce vatan evladı, İstanbul'daki darüleytamlarda yaşam sürdürdüğünden ve buralardaki koşulların yetersizliğinden önemli sağlık sorunları yaşamıştır.

Öte yandan bazı bulaşıcı hastalıkların salgın halini almasında, İstanbul'un binlerce muhacire ev sahipliği yapmasının etkili olduğu belirtilmelidir. İçme sularının temiz olmaması ise bazı zamanlarda tifo ve kolera gibi hastalıkların görülmesine neden olduğu gibi İstanbul'un o dönemde önemli bir hijyen sorunu yaşadığını da ortaya koymuştur.

İstanbul halkının bu tür bulaşıcı hastalıklardan korunması adına uygulanan ilk yöntem öncelikle aşısı olan çiçek, veba, tifo, kolera gibi hastalıklara karşı aşılınmak olmuştur. Halkın zorunlu olarak aşılınması ve okullarda öğrencilere aşı yapılması zorunluluğu getirilmesi dışında karantina uygulamalarına başvurulması ve ortak kullanım alanlarında temizlik ve hijyen çalışmalarına önem verilmesi de alınan diğer önemli tedbirler arasındaydı. Nitekim, herhangi bir bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasından itibaren arttırılan bu tür önlemler, salgın hastalıklarla mücadelede başarılı sonuçlar vermişse de yaşanan ölüm vakaları bunun istenilen düzeyde olmadığını göstermiştir.

Bu dönemde İstanbul'da bazı kişilerin ruhsatsız ve diplomasız doktorluk yapması, İstanbul'un kenar mahallelerinde bazı berberlerin dişçilik yapması, attarların ilaç yapıp satması gibi halk sağlığını tehdit eden durumlarla da karşılaşmıştır. Başta İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti olmak üzere söz konusu sorunların çözülmesinden sorumlu olan tüm devlet kurumları ise denetimlerini sıkı tutarak, ruhsatsız ve diplomasız çalışan doktorları meslekten menederek, İstanbul'daki yerli ve yabancı bütün hastaneleri, dispanserleri ve eczaneleri teftiş ederek, bunlardan hıfzıssıhha riayet etmeyen veya kurallara uymayanları kapatarak bu tür sorunları çözüme kavuşturup İstanbul halkının sağlığını korumaya çalışmıştır.

Son olarak, ele alınan dönemde İstanbul’da görülen sağlık sorunları, hastalıklar, bunların sebepleri, alınması gereken tedbirler, hatta alınan kararların doğruluğu/yanlışlığı gibi hemen her türlü konuda verdiği haberlerle, yaptığı uyarılarla hem üzerine düşen sorumluluğun bilincinde olduğunu kanıtlayan hem de yaşanan sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi almamızı sağlayan Vakit gazetesinin çalışmalarının da takdire şayan olduğunu söylemek gerekir. Zira, halk sağlığı konularını belirli periyodlarla düzenli olarak sürekli gündeme getiren Vakit gazetesi, aciliyeti olan meselelerde ilgili makamları tüm gücüyle harekete geçirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)**

30.10.0.0/178.232.4, (18.11.1922).

30.18.1.1/6.40.10, (9.12.1922).

30.18.1.1/6.42.18, (31.12.1922).

180.9.0.0/62.307.24, (02.02.1923).

30.18.1.1/6.50.9, (13.02.1923).

180.9.0.0/61.305.28, (15.03.1923).

30.18.1.1/7.26.15, (02.04.1923).

180.9.0.0/62.306.9, (19.04.1923).

30.10.0.0/177.219.3, (04.07.1923).

180.9.0.0/81.395.13, (11.08.1923).

180.9.0.0/62.37.28, (24.10.1923).

272.0.0.12/40.42.3, (28.11.1923).

272.0.0.11/16.70.9, (11.12.1923).

272.0.0.12/41.46.3, (08.03.1924).

272.0.0.79/72.2.7, (09.03.1924).

180.9.0.0/245.1222.1, (12.04.1924).

272.0.0.11/18.82.19, (21.04.1924).

272.0.0.14/76.31.6, (29.04.1924).

30.11.1.0/5.13.3, (29.04.1924).

180.9.0.0/18.92.3, (07.05.1924).

30.18.1.1/9.26.8, (19.05.1924).

180.9.0.0/13.71.2, (04.06.1924).

180.9.0.0/13.71.29, (16.06.1924).

30.18.1.1/10.34.13, (20.07.1924).

272.0.0.79/72.3.29, (26.09.1924).

272.0.0.79/72.4.13, (02.10.1924).

180.9.0.0/13.71.4, (16.10.1924).

180.9.0.0/61.302.35, (25.10.1924).

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Belgeleri (BOA)**

İ. MMS/79.3461, (H. 22.07.1302, M. 07.05.1885).

HR.İM./234.16, (10.12.1922).

HR.İM./234.11, (19.12.1922).

HR.İM./234.63, (06.01.1923).

HR.İM./234.70, (07.01.1923).

HR.İM./16.183, (03.03.1923).

HR.İM./69.84, (26.03.1923).

HR.İM./70.50, (31.03.1923).

HR.İM./71.69, (16.04.1923).

HR.İM./48.17, (05.05.1923).

HR.İM./75.63, (09.06.1923).

HR.İM./78.55, (16.07.1923).

DH. UMVM./167.30, (H. 29.12.1341, M. 12.08.1923).

HR.İM./21.10, (13.10.1923).

HR.İM./86.22, (15.10.1923).

HR.İM./34.9, (23.06.1923).

HR.İM./46.45, (29.10.1923).

HR.İM./46.74, (07.11.1923).

HR.İM./46.83, (30.12.1923).

HR.İM./94.81, (16.01.1924).

HR.İM./46.93, (01.03.1924).

Süreli Yayınlar

“Ankara Mülakatları”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.

“Ankara Mülakatları”, *Vakit*, 30 Aralık 1922.

“Aşı mahalleri neresidir”, *Vakit*, 12 Aralık 1923.

“Aşı Şahadetnameleri”, *Vakit*, 27 Şubat 1923.

“Aşı Tatbikatı”, *Vakit*, 16 Aralık 1923.

- “Aşıklar Yokuşundaki Lağım Meselesi”, *Vakit*, 2 Nisan 1923.
- “Attar Efendi’nin Fikri”, Seyyah, *Vakit*, 19 Kasım 1923.
- “Attarlar Eczacılar Meselesi”, *Vakit*, 8 Kasım 1923.
- “Aya Yorki Köyü’nde Hastalık”, *Vakit*, 8 Mayıs 1924.
- “Azledilen Doktorlar”, *Vakit*, 22 Ağustos 1924.
- “Bayezid Mıntıkasında Lekeli Humma”, *Vakit*, 16 Nisan 1923.
- “Beyoğlu’nda Bir Veba Vakası”, *Vakit*, 15 Aralık 1923.
- “Binek Arabalarının Tathiri”, *Vakit*, 27 Mayıs 1924.
- “Bir Aylık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 21 Şubat 1923.
- “Bir Haftalık Sıhhi Vukuat”, *Vakit*, 28 Nisan 1924.
- “Bir Haftalık Vefiyat”, *Vakit*, 28 Mayıs 1924.
- “Bir Haftalık Vefiyat”, *Vakit*, 9 Nisan 1924.
- “Bir Kolera Şüphesi”, *Vakit*, 29 Eylül 1923.
- “Bir Kuduz Vakası”, *Vakit*, 2 Temmuz 1924.
- “Bir Senelik Sıhhi İstatistik”, *Vakit*, 7 Ocak 1923.
- “Bir Türk’ün İhtira’ı”, *Vakit*, 1 Ağustos 1924.
- “Boğazlar Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 2 Mart 1924.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye”, *Vakit*, 12 Nisan 1923.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler”, *Vakit*, 15 Mart 1923.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Mühim Müzakereler”, *Vakit*, 19 Mart 1923.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede”, *Vakit*, 11 Haziran 1923.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede”, *Vakit*, 24 Mayıs 1923.
- “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin Dördüncü İçtimai”, *Vakit*, 8 Mart 1923.
- “Cerrahpaşa Hastanesinde”, *Vakit*, 2 Aralık 1922.
- “Cerrahpaşa Hastanesinde”, *Vakit*, 23 Mayıs 1924.
- “Cerrahpaşa Hastanesinden”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.
- “Cerrahpaşa Hastanesini Ziyaret”, *Vakit*, 18 Kasım 1922.
- “Cerrahpaşa’ya Röntgen”, *Vakit*, 9 Aralık 1922.
- “Cibali’de Veba Var”, *Vakit*, 21 Ağustos 1924.
- “Çağlayan Darüleytamında Hastalık”, *Vakit*, 27 Temmuz 1924.
- “Çağlayan’da Vefat Eden Çocukların Adedi”, *Vakit*, 13 Nisan 1924.
- “Çarşıda Satılacak Melbusat”, *Vakit*, 22 Ocak 1924.

- “Çiçek Aşısı İstihzaratı”, *Vakit*, 26 Mart 1923.
- “Çiçek Aşısı ve Esnaf”, *Vakit*, 17 Nisan 1923.
- “Çiçek Aşısı”, *Vakit*, 8 Ocak 1923.
- “Çiçek Hastalığı Artıyor”, *Vakit*, 26 Aralık 1922.
- “Çiçek Hastalığı”, *Vakit*, 21 Ocak 1923.
- “Çiçek Hastalığı”, *Vakit*, 22 Ocak 1923.
- “Çiçek Hastalığı”, *Vakit*, 28 Kasım 1922.
- “Çiçek Vukuatı”, *Vakit*, 26 Şubat 1923.
- “Çocuk Büyütme Usulleri”, *Vakit*, 13 Kasım 1923.
- “Çocuk Vefiyatının Önüne Geçmek İçin”, *Vakit*, 13 Nisan 1924.
- “Çocuklar İçin”, *Vakit*, 21 Mart 1924.
- “Çocuklar”, *Vakit*, 17 Temmuz 1923.
- “Çocuklara İyi Bakınız”, *Vakit*, 17 Nisan 1924.
- “Çocuklara Yardım”, *Vakit*, 13 Şubat 1924.
- “Çocukların Sıhhati”, *Vakit*, 20 Temmuz 1923.
- “Darüleytam ve Muhacirin Müdüriyetlerinin Lağvı”, *Vakit*, 14 Ocak 1923.
- “Darüleytamlar Hakkında Bir İstizah”, *Vakit*, 20 Ekim 1923.
- “Darüleytamlar Maarife Devredilirken”, *Vakit*, 31 Mart 1924.
- “Darüleytamlar Meselesi”, *Vakit*, 16 Aralık 1923.
- “Darüleytamlar Teftişinin Neticesi”, *Vakit*, 11 Kasım 1923.
- “Darüleytamlarımız”, *Vakit*, 23 Temmuz 1924.
- “Daüleytam İşleri”, *Vakit*, 21 Mart 1923.
- “Daülkelp’e Bir Ay Zarfında Müracaat edenler”, *Vakit*, 18 Kasım 1923.
- “Diplomasız Doktorların Reçetelerini Yapan Eczacılar”, *Vakit*, 15 Ocak 1924.
- “Diplomasız Ebenin Marifeti”, *Vakit*, 20 Şubat 1924.
- “Dört Gün Zarfında Aşılananlar”, *Vakit*, 13 Mart 1923.
- “Dünden İtibaren İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İdaresi tesis Etmiş ve Refet Paşa Umur-u İdareyi Deruhte Ederek Vazifelerine Devam Etmelerini İstanbul Vilayeti Mintıkasındaki Memurine Tebliğ Etmiştir.”, *Vakit*, 5 Kasım 1922.
- “Dünkü Musab Veba Değil”, *Vakit*, 16 Aralık 1923.
- “Dünkü Resm-i Küşad”, *Vakit*, 27 Temmuz 1924.
- “Ecnebi Doktorlar Meselesi”, *Vakit*, 13 Mart 1924.

- “Ecnebi Hastaneler Teftiſe Tabi”, *Vakit*, 23 Eylöl 1924.
- “Ecnebi Hastaneleri”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.
- “Ecnebler Elindeki Karantina Heyetinin İlğasını İstiyoruz”, *Vakit*, 27 Aralık 1922.
- “Ecza Depolarının Teftiſi”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.
- “Eczacı Bey Ne Diyor”, *Vakit*, 22 Kasım 1923.
- “Eczaneler Müfettiſliğı”, *Vakit*, 2 Mayıs 1923.
- “Eczanelerin Teftiſi”, *Vakit*, 12 Nisan 1923.
- “Emanet Emraz-ı Zühreviye Tesisatını İstiyor”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.
- “Emanetin Bir Haftalık İcraatı”, *Vakit*, 10 Şubat 1923.
- “Emraz-I Cildiye ve Efrenciye Hastanesi”, *Vakit*, 22 Şubat 1923.
- “Emraz-ı Sariye Hastanesi”, *Vakit*, 28 Mayıs 1923.
- “Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti”, *Vakit*, 29 Mart 1923.
- “Emraz-I Sariye Tedavihanesi”, *Vakit*, 22 Haziran 1923.
- “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi”, *Vakit*, 25 Ekim 1923.
- “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi”, *Vakit*, 29 Haziran 1924.
- “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi”, *Vakit*, 5 Eylöl 1923.
- “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi”, *Vakit*, 7 Ekim 1924.
- “Emraz-ı Zühreviye Hastanesinde”, *Vakit*, 16 Mayıs 1923.
- “Emraz-ı Zühreviye İşleri”, *Vakit*, 9 Ekim 1924.
- “Esat Bey İstanbul Valisi”, *Vakit*, 8 Kasım 1922.
- “Esir Askerlerimiz”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.
- “Esirlerimiz”, *Vakit*, 6 Nisan 1923.
- “Etfal Hastanesinin Muayene Günleri”, *Vakit*, 31 Ocak 1924.
- “Ethem Pertev Eczanesi Müstahzaratından”, *Vakit*, 16 Mart 1924.
- “Evlenecek Olanlar”, *Vakit*, 18 Şubat 1924.
- “Eyüp Dispanseri”, *Vakit*, 19 Eylöl 1924.
- “Eyüp’e Doktor Gidiyor”, *Vakit*, 19 Ekim 1924.
- “Frengililerle Temas Memnu”, *Vakit*, 10 Mart 1924.
- “Fuhuş İstatistiğı”, *Vakit*, 29 Eylöl 1924.
- “Galata’da Veba Vakası”, *Vakit*, 3 Aralık 1922.
- “Gazi Başkumandanımızın Nutku”, *Vakit*, 3 Mart 1923.
- “Gizli Fuhşun Önünü Almak İçin”, *Vakit*, 1 Eylöl 1924.

- “Gizli Fuhuş Bir Afet Halini Aldı”, *Vakit*, 12 Ağustos 1924.
- “Gizli Fuhuş”, *Vakit*, 19 Ağustos 1924.
- “Guraba-yı Müslimin Hastanesi”, *Vakit*, 14 Mart 1923.
- “Guraba-yı Müslimin Hastanesi”, *Vakit*, 23 Mayıs 1924.
- “Guraba-yı Müslimin Hastanesinden”, *Vakit*, 20 Ağustos 1924.
- “Gülcemal’de Tifüs”, *Vakit*, 25 Mart 1923.
- “Gülhane Seririyatında”, *Vakit*, 17 Mayıs 1923.
- “Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mekteb ve Seririyatı Sertababetinden”, *Vakit*, 9 Ocak 1924.
- “Gümüştuyu Hastanesinde Muayene”, *Vakit*, 30 Mart 1923.
- “Haftanın Sıhhi Vukuatı”, *Vakit*, 27 Mayıs 1923.
- “Haftalık Sıhhi İstatistik”, *Vakit*, 20 Ağustos 1923.
- “Haftalık Sıhhi Vukuat”, *Vakit*, 3 Haziran 1924.
- “Haftalık Sıhhi İstatistik”, *Vakit*, 3 Eylül 1923.
- “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 11 Şubat 1923.
- “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 12 Mart 1923.
- “Haftalık Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.
- “Ham Meyveler”, *Vakit*, 20 Temmuz 1924.
- “Hanımefendiler”, *Vakit*, 8 Kasım 1923.
- “Haseki’deki Pavyon Açıldı”, *Vakit*, 17 Ağustos 1924.
- “Hasköy’de Kolera”, *Vakit*, 3 Temmuz 1923.
- “Hastabakıcılığı”, *Vakit*, 5 Mayıs 1923.
- “Hastabakıcılık Mektebi”, *Vakit*, 2 Ağustos 1923.
- “Hastabakıcılık”, *Vakit*, 6 Aralık 1922.
- “Hastaneler Talimatnamesi”, *Vakit*, 3 Ağustos 1924.
- “Hastaneler Tıbbiyenin Emrine Verildi”, *Vakit*, 7 Eylül 1924.
- “Hastanelerde Yer Yok”, *Vakit*, 20 Haziran 1924.
- “Hazır İlaç İthalinin Takayyüdü”, *Vakit*, 21 Temmuz 1924.
- “Hazır İlaçlar Meselesi”, *Vakit*, 26 Haziran 1924.
- “Heybeli Nekahethanesi”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- “Heybeli Sanatoryumu”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.
- “Heybeliada Nekahethanesi”, *Vakit*, 29 Mart 1923.
- “Hilal-i Ahmer Cemiyetinden”, *Vakit*, 2 Kasım 1923.

- “Hilal-i Ahmer Dispanserleri”, *Vakit*, 17 Ekim 1923.
- “Hilal-i Ahmer Heyetleri”, *Vakit*, 6 Kasım 1923.
- “Himaye-i Etfal”, *Vakit*, 26 Kasım 1922.
- “Hudud-u Sıhhiye İdaresi”, *Vakit*, 28 Mart 1923.
- “Hudud-u Sıhhiye Kadrosu”, *Vakit*, 18 Nisan 1923.
- “Hudud-u Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 21 Kasım 1922.
- “Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 19 Ekim 1924.
- “Hususi Hastanelerin Teftişi”, *Vakit*, 14 Ocak 1923.
- “İcra Vekilleri Heyeti Dün Mecliste Beyannamesini Okudu”, *Vakit*, 6 Eylül 1923.
- “İcra-yı Tababetten Menedilen Doktorlar”, *Vakit*, 23 Eylül 1924.
- “İki Dispanser Daha”, *Vakit*, 28 Temmuz 1924.
- “İlacınızı”, *Vakit*, 3 Temmuz 1923.
- “İlk Üsera Kafilesi Yarın Geliyor”, *Vakit*, 20 Mart 1923.
- “İmar Vekaleti Mıntıka Teşkilatını İkmal Etmektedir”, *Vakit*, 16 Kasım 1923.
- “İnşa Edilecek Kimyahane”, *Vakit*, 10 Ekim 1923.
- “İsmail Hakkı Bey’in Beyanatı”, *Vakit*, 18 Eylül 1924.
- “İstanbul Darüleytamları Ciddi Tahkikata Muhtaç”, *Vakit*, 26 Mart 1923.
- “İstanbul Mıntıkasında Aşı”, *Vakit*, 11 Haziran 1923.
- “İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Umuru”, *Vakit*, 31 Ocak 1923.
- “İstanbul Sıhhiye Memurları ve Mektepli Kabileler”, *Vakit*, 22 Ağustos 1924.
- “İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 22 Kasım 1922.
- “İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 5 Mart 1923.
- “İstanbul Sıhhiye ve Muavenet- İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 9 Ekim 1923.
- “İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 11 Ocak 1924.
- “İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 16 Mayıs 1924.
- “İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 9 Ekim 1923.
- “İstanbul ve Muhacirler”, *Vakit*, 15 Mart 1923.
- “İstanbul’a Gelecek Hastalar”, *Vakit*, 13 Ağustos 1923.
- “İstanbul’da Kaç Hastane Var?”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.
- “İstanbul’da Veba Kalmadı”, *Vakit*, 3 Ekim 1924.
- “İstanbul’daki Veba, *Vakit*, 22 Ağustos 1924.
- “İstanbul’un Bir Haftalık Ahval-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 18 Nisan 1924.

- “İstanbul’un Hususiyeti Nedir?”, *Vakit*, 13 Aralık 1922.
- “İstanbul’un İctimai ve Sıhhi Vaziyeti”, *Vakit*, 26 Mart 1923.
- “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.
- “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 24 Eylül 1924.
- “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 26 Ağustos 1924.
- “İstanbul’un sıhhati”, *Vakit*, 30 Haziran 1924.
- “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 31 Mart 1924.
- “İstanbul’un Sıhhati”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.
- “İstanbul’un Sıhhi Teşkilatı”, *Vakit*, 3 Haziran 1923.
- “İstanbul’un sıhhi ve İctimai Vaziyeti”, *Vakit*, 26 Mart 1923.
- “İstanbul’un Umumi Nüfusu”, *Vakit*, 27 Haziran 1924.
- “İtimat Eczanesi”, *Vakit*, 6 Şubat 1923.
- “Kadıköy’ünde”, *Vakit*, 27 Ekim 1923.
- “Karilerimizin Mektupları”, *Vakit*, 28 Mart 1923.
- “Karilerimizin Mektupları”, *Vakit*, 3 Mart 1923.
- “Karilerimizin Mektupları-Aşıklar Yokuşundaki Lağım Meselesi”, *Vakit*, 1 Nisan 1923.
- “Karilerimizin Şikayetleri”, *Vakit*, 13 Mart 1924.
- “Kasımpaşa Dispanseri Açıldı”, *Vakit*, 4 Eylül 1924.
- “Kızamık Hastalığı”, *Vakit*, 23 Mart 1924.
- “Kızamık Hastalığı”, *Vakit*, 6 Kasım 1923.
- “Kızamık Vakası”, *Vakit*, 20 Şubat 1924.
- “Kızıl Değil Kızamık”, *Vakit*, 29 Mart 1924.
- “Kimyahanenin Vaz’-u Esası”, *Vakit*, 8 Kasım 1923.
- “Köpek Kuduz Mikrobunu Aldıktan Sonra”, *Vakit*, 9 Ağustos 1924.
- “Köpekler İtlaf Edilecek”, *Vakit*, 18 Temmuz 1924.
- “Köpekler İtlaf Ediliyor”, *Vakit*, 3 Ağustos 1923.
- “Kuduz Hakkında Ders”, *Vakit*, 17 Mayıs 1924.
- “Kuduz Hastaları”, *Vakit*, 2 Temmuz 1923.
- “Kuduz Kurt İki Köy Halkını Daülkelp’e Gönderdi”, *Vakit*, 12 Eylül 1924.
- “Kuduz Tedavihanesinde”, *Vakit*, 24 Mayıs 1924.
- “Kuduz Vakaları”, *Vakit*, 8 Ağustos 1924.
- “Küçükçekmece’de Sıtma”, *Vakit*, 24 Ekim 1924.

- “18 Lekeli Humma Vakası”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- “Lekeli Humma Artıyor”, *Vakit*, 13 Şubat 1923.
- “Lekeli Hummadan Tevakki (Korunma)”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.
- “Leyli Kabile ve Tıbbiye Yurtları”, *Vakit*, 29 Eylül 1924.
- “Maarif Vekaletinin Mekteplere Koyduğu Sıhhi Tedabir”, *Vakit*, 6 Ağustos 1924.
- “Mahkumlara Veba Aşısı”, *Vakit*, 24 Eylül 1923.
- “Markasız Köpekler”, *Vakit*, 17 Ağustos 1923.
- “Meccani Frengi ve Cilt Hastalıkları Muayenesi”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.
- “Meclis-i Umumi-i Vilayet”, *Vakit*, 8 Haziran 1923.
- “Mektepler On Gün Tatil Edildi”, *Vakit*, 27 Mart 1924.
- “Mekteplerde Tifo Aşısı”, *Vakit*, 23 Ekim 1924.
- “Mekteplerimizin Noksanı”, *Vakit*, 24 Şubat 1924.
- “Mekteplerin Tatili” *Vakit*, 28 Mart 1924.
- “Mektepsiz Dişçiler”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.
- “Meslulin Hastanesi”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- “Muahede Projesinin Metni – İkinci Fasıl: Sıhhi Mesail”, *Vakit*, 3 Şubat 1923.
- “Muavenet-i İhtimaiye”, *Vakit*, 25 Aralık 1922.
- “Muavenet-i İhtimaiye İşleri”, *Vakit*, 11 Nisan 1923.
- “Muavenet-i İhtimaiye İşleri”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- “Muavenet-i ihtimaiye Teşkilatı”, *Vakit*, 15 Aralık 1922.
- “Muavenet-i İhtimaiye Vekilinin Beyanatı”, *Vakit*, 5 Eylül 1923.
- “Muavenet-i İhtimaiye”, *Vakit*, 25 Aralık 1922.
- “Muavenet-i İhtimaiye”, *Vakit*, 9 Nisan 1923.
- “Muayene-i Tıbbiye”, *Vakit*, 8 Ekim 1923.
- “Muayene-i Tıbbiye İlgası”, *Vakit*, 18 Ocak 1924.
- “Muhacir İ’zamu”, *Vakit*, 22 Ağustos 1923.
- “Muhacir Misafirhanesinde Kızıl”, *Vakit*, 27 Temmuz 1924.
- “Muhacirin İşleri”, *Vakit*, 27 Kasım 1923.
- “Muhacirin Meselesi”, *Vakit*, 4 Kasım 1923.
- “Muhacirin Sevkine Ne Zaman Başlanacak?”, *Vakit*, 16 Mart 1923.
- “Muhacirin Teşkilatı”, *Vakit*, 21 Ocak 1923.
- “Muhacirler için Takayyüdat”, *Vakit*, 9 Ocak 1923.

- “Muhacirler”, *Vakit*, 3 Nisan 1924.
- “Muhacirlere Aşı”, *Vakit*, 13 Ekim 1922.
- “Muhacirlerin Meccanen Tedavisi”, *Vakit*, 5 Şubat 1924.
- “Muhacirlerin Tedavisi”, *Vakit*, 23 Ocak 1924.
- “Mübadele Başlıyor”, *Vakit*, 9 Kasım 1923.
- “Mübadele Etrafında”, *Vakit*, 14 Aralık 1923.
- “Mübadele Etrafında”, *Vakit*, 28 Aralık 1923.
- “Mübadele İçin”, *Vakit*, 22 Temmuz 1923.
- “Mübadele ve Hilal-i Ahmer”, *Vakit*, 10 Mart 1924.
- “Mübadele ve İmar Vekaleti Teşkili Kabul Edildi”, *Vakit*, 14 Ekim 1923.
- “Mücadele Heyetleri”, *Vakit*, 3 Eylül 1923.
- “Mübadele ve İstanbul”, *Vakit*, 11 Nisan 1924.
- “Münhal Kabilelik (ebelik) ve Sıhhiye Memurluğu”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.
- “Münhal Sıhhiye Memuriyetleri”, *Vakit*, 2 Mayıs 1923
- “Müslüman Muhacirleri”, *Vakit*, 15 Mart 1923.
- “Nereye Gitmeli?”, *Vakit*, 2 Haziran 1924.
- “Numune Belediye Kreşi ve Süt Müessesesi”, *Vakit*, 17 Nisan 1924.
- “Operatör Ahmet Nureddin Bey Pavyonu”, *Vakit*, 15 Ağustos 1924.
- “Operatör Nureddin Bey”, *Vakit*, 26 Nisan 1924.
- “Osmanlı Bankasında Sâri Hastalık”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.
- “Ölenlerin Diplomalari”, *Vakit*, 30 Ağustos 1923.
- “Önümüzdeki Tehlike”, *Vakit*, 26 Şubat 1924.
- “Pire’de Veba Kalmamış”, *Vakit*, 21 Ağustos 1923.
- “Pislikten Geçilmeyen Sokak”, *Vakit*, 21 Haziran 1924.
- “Rıfat Eşref Bey Eczanesi”, *Vakit*, 19 Temmuz 1923
- “Rıza Nur Beyin Beyanati”, *Vakit*, 10 Kasım 1922.
- “Ruhsat-ı Resmîyeye Haiz Olmayan Dişçiler”, *Vakit*, 12 Nisan 1924.
- “Ruhsatsız Ecnebi Doktorlar”, *Vakit*, 26 Temmuz 1924.
- “Rum Mültecilerinin Nakli”, *Vakit*, 27 Nisan 1923.
- “Rus Eczacıları”, *Vakit*, 16 Ocak 1923.
- “Rus Etıbbı Cemiyetinin Mahiyeti”, *Vakit*, 5 Haziran 1923.
- “Sanatoryum Ne Zaman Açılacak?”, *Vakit*, 10 Kasım 1924.

- “Sâri Bir Hastalık”, *Vakit*, 24 Ocak 1923.
- “Sâri Hastalıklarla Mücadele”, *Vakit*, 15 Şubat 1923.
- “Seddedilen Eczaneler”, *Vakit*, 8 Nisan 1923.
- “Seddolunan Hastaneler”, *Vakit*, 3 Eylül 1924.
- “Sefaine Mevzu Tedabir-i Sıhhiyenin Ref’i”, *Vakit*, 30 Ağustos 1923.
- “Selimiye Kışlası Temizleniyor”, *Vakit*, 5 Eylül 1923.
- “Selimiye Kışlasında”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.
- “Selimiye Muhacirlerinin Tecridi”, *Vakit*, 23 Temmuz 1923.
- “Sertabipler Sokakların Temizliğine Bakacak”, *Vakit*, 1 Ekim 1924.
- “Serum ve Aşılar”, *Vakit*, 15 Ağustos 1924.
- “Seyahat Edecekler İçin Veba Aşısına Lüzum Yoktur”, *Vakit*, 27 Aralık 1922.
- “Seyahat İçin Veba Aşısı Lazım”, *Vakit*, 10 Aralık 1923.
- “Seyahat Memnu”, 11 Aralık 1923.
- “Sıhhat-i Umumiye Namına”, *Vakit*, 16 Temmuz 1923.
- “Sıhhi Kapütüasyonları Kabul Edemeyiz”, *Vakit*, 6 Ocak 1923.
- “Sıhhi Müesseselerimizi Ziyaret-Şişli’deki Etfal Hastanesi”, *Vakit*, 20 Mart 1924.
- “Sıhhiye Haberleri”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.
- “Sıhhiye Meclisi”, *Vakit*, 10 Ocak 1923.
- “Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 6 Mart 1923.
- “Sıhhiye Müdüriyetinin Nazar-ı Dikkatine”, *Vakit*, 15 Ağustos 1923.
- “Sıhhiye ve Muavenet-i içtimaiye Hidematı”, *Vakit*, 6 Eylül 1923.
- “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 28 Nisan 1924.
- “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinden”, *Vakit*, 20 Nisan 1924.
- “Sıhhiye Vekili Refik Bey Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1924.
- “Sıhhiye Vekili Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1924.
- “Sıhhiye Vekilinin Beyanatı”, *Vakit*, 1 Haziran 1924.
- “Sıhhiye Vekilinin Vakıt’e Beyanatı”, *Vakit*, 1 Haziran 1924.
- “Sıtma ile Mücadele Komisyonunda”, *Vakit*, 22 Eylül 1924.
- “Sıtma Mücadelesi”, *Vakit*, 18 Eylül 1924.
- “Sıtma Mücadelesi”, *Vakit*, 28 Eylül 1924.
- “Sıtmaya İlan-ı Harp”, *Vakit*, 16 Eylül 1924.
- “Sokaklar Geceleri Yıkanacak”, *Vakit*, 10 Nisan 1924.

- “Son Haftanın Sıhhi Vukuatı”, *Vakit*, 2 Eylül 1924.
- “Şarbon Hastalığı”, *Vakit*, 18 Ocak 1923.
- “Şarbon Hastalığı”, *Vakit*, 21 Ocak 1923.
- “Şehir Hastanelerinin İlmi İdaresi”, *Vakit*, 18 Eylül 1924.
- “Şehir İşleri”, *Vakit*, 19 Mayıs 1924.
- “Şehir İşleri”, *Vakit*, 20 Temmuz 1924.
- “Şehir Kimyahanesinin Küşad-ı Resmi Yapıldı”, *Vakit*, 19 Eylül 1924.
- “Şehremaneti Gelecek Sene Neler Yapacak”, *Vakit*, 5 Mayıs 1923.
- “Şehremaneti İlanatı”, *Vakit*, 12 Eylül 1924.
- “Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 2 Aralık 1923.
- “Şehremanetinden İntizar”, *Hekim*, 1 Mayıs 1923.
- “Şehremanetinin Nazar-ı Dikkatine”, *Vakit*, 17 Kasım 1922.
- “Şehremanetinin Sıhhi ve İctimai Pişkinlikleri”, *Hekim*, 30 Ocak 1923.
- “Şehreminin Teftişi ve Eyüp Dispanserinin Açılışı”, *Vakit*, 25 Eylül 1924.
- “Şehrimizdeki Rum Muhacirler”, *Vakit*, 29 Ekim 1923.
- “Şehrimize 36 Vagon Muhacir Geldi”, *Vakit*, 1 Nisan 1924.
- “Şehrimizin Vaziyet-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 16 Ocak 1923.
- “Şehrimizin Vaziyet-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 16 Ocak 1924.
- “Şehrin Sıhhati-Şehrin Ümrani”, *Vakit*, 18 Ekim 1924.
- “Şüpheli Bir Veba Vakası”, *Vakit*, 15 Kasım 1923.
- “Tabip ve Kabile Yetiştirmek İçin Bir Tedbir”, *Vakit*, 7 Ağustos 1924.
- “Tashihi Lazım Bir Karar”, *Vakit*, 22 Haziran 1924.
- “Telkikhane ve Cuma Tatili”, *Vakit*, 29 Ocak 1923.
- “Terkos Suyu Gayr-i Kabil-i Şerbtir”, *Vakit*, 25 Ocak 1924.
- “Terkos ve Elmalı Suları Hakkında”, *Vakit*, 31 Ocak 1924.
- “Teşkilat-ı Sıhhiye Tevhidi”, *Vakit*, 28 Mayıs 1923.
- “Tıbbiye Talebesi”, *Vakit*, 18 Şubat 1924.
- “Tifo Aşısı”, *Vakit*, 8 Ekim 1924.
- “Tifo Hastalığı”, *Vakit*, 1 Ocak 1923.
- “Umumhanelerde Hıfzıssıhha”, *Vakit*, 20 Temmuz 1923.
- “Üsera Mübadelesi”, *Vakit*, 19 Mart 1923.
- “Üsküdar ve Kadıköy Suları”, *Vakit*, 21 Temmuz 1923.

- “Valide Hastanesi Nasıl İdare Olunuyor?”, *Vakit*, 19 Haziran 1924.
- “Valimiz Haydar Bey Dün Şehrimize Geldi”, *Vakit*, 12 Nisan 1923.
- “Vazifesini Yapmayan Bir Belediye Tabibi Daha”, *Vakit*, 18 Ekim 1924.
- “Vaziyet-i Sıhhiye”, *Vakit*, 3 Haziran 1923.
- “Veba Aşısı Tatbikatı”, *Vakit*, 13 Aralık 1923.
- “Veba Aşısı Tatbikatı”, *Vakit*, 25 Eylül 1924.
- “Veba Aşısı”, *Vakit Gazetesi*, 12 Ocak 1924.
- “Veba Aşısı”, *Vakit*, 12 Ocak 1924.
- “Veba Aşısı”, *Vakit*, 23 Kasım 1922.
- “Veba Aşısı”, *Vakit*, 7 Ocak 1923.
- “Veba Çıktı”, *Vakit*, 2 Eylül 1924.
- “Veba Hakkında Tedabir”, *Vakit*, 15 Ocak 1923.
- “Veba Hastalığı Olduğuna Binaen”, *Vakit*, 12 Aralık 1923.
- “Veba Kalmadı Fakat Tifo Çoğaldı”, *Vakit*, 1 Ekim 1924.
- “Veba Mücadelesi”, *Vakit*, 20 Ağustos 1923.
- “Veba Münasebetiyle”, *Vakit*, 30 Ağustos 1923.
- “Veba Vakası”, *Vakit*, 12 Ekim 1922.
- “Veba Var Aşılınız!”, *Vakit*, 12 Aralık 1923.
- “Veba ve Çiçek Aşısı”, *Vakit*, 9 Ocak 1923.
- “Veba”, *Vakit*, 23 Ağustos 1924.
- “Vebadan Tahaffuz Çareleri”, *Vakit*, 6 Aralık 1923.
- “Vebaya Karşı Tahaffuz Tedbirler” *Vakit*, 3 Eylül 1924.
- “Vebaya Karşı Tedabir”, *Vakit*, 16 Kasım 1923.
- “Verem Dispanseri”, *Vakit*, 5 Eylül 1923.
- “Verem Dispanserleri açılıyor”, *Vakit*, 14 Nisan 1923.
- “Verem ve Sanatoryumlar”, *Vakit*, 4 Mayıs 1923.
- “Vereme Karşı Aşı”, *Vakit*, 24 Ağustos 1924.
- “Veremin Serumı”, *Vakit*, 30 Haziran 1923.
- “Vesikalı Fahişelerin Adedi”, *Vakit*, 21 Mart 1924.
- “Vesikasız Fahişelerin Takibi”, *Vakit*, 3 Haziran 1924.
- “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 11 Nisan 1923.
- “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 13 Mart 1923.

- “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 14 Mart 1923.
- “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 18 Mart 1923.
- “Vukuat-ı Sıhhiye”, *Vakit*, 9 Mart 1923.
- “Yeni Emraz-ı Zühreviye Etıbbası”, *Vakit*, 7 Eylül 1924.
- “Yeni Muhacirler”, *Vakit*, 25 Nisan 1924.
- “Yeni Vali Dün Sabah Geldi”, *Vakit*, 16 Haziran 1924.
- “Yirmi Dört Saatlik Sıhhiye Vukuatı”, *Vakit*, 25 Şubat 1923.
- “Yunanistan’da Veba Var”, *Vakit*, 18 Temmuz 1924.
- “Yunanistan’daki Esirlerden İlk Kafiler Geldi”, *Vakit*, 24 Mart 1923.
- “Zavallı Sıhhatimiz”, *Vakit*, 2 Kasım 1923.
- “Zeynep Kâmil Hastanesi”, *Vakit*, 27 Mart 1923.
- Hudut ve Sevhil Sıhhiye Müdüriyetinden”, *Vakit*, 16 Mayıs 1924.
- Rum Muhacirleri”, *Vakit*, 9 Mart 1923.

Kitaplar

- Akkuş, T. (2018). *Şifahane’den Hastahane’ye Osmanlı Toplumunda Vakıf, Sağlık ve Tıp*. Atıf Yayınları, Ankara.
- Arı, K. (2023). *Büyük Mücadele*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Baytop, T. (1995). *Eczahane’den Eczane’ye*. Bayer, İstanbul.
- Baytop, T. (2001). *Türk Eczacılık Tarihi*. Mat, A. (hızl.). (2001). İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Criss, B. (2020). *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dumont, P. (2021). Beyaz Yıllar. S. Yerasimos (Ed.). *İstanbul 1914-1923*. İletişim Yayınları, İstanbul, 215-239.
- Dursun, A. H. (2012). “İstanbul’un Tarihi Mekanları”. A. E. Bilgili (Ed.). *Şehir ve Kültür İstanbul*. Profil Yayınları, İstanbul, 107-138.
- Ergin, O.N. (1996). *İstanbul Şehreminleri*. İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, F. (2021). “Gölüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında”. S. Yerasimos (Ed.). *İstanbul 1914-1923*. İletişim Yayınları, İstanbul, 95-120.
- İlkan Rasimoğlu, C. G. (2023). “Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Verem Mücadelesi ve Yaşamak Yolu Dergisi”. B. Kurt, İ.

- Yaşayanlar (Ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 193-214.
- Kenny, C. (2022). *Salgın Döngüsü*. (Çev. Ş. Ölez), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2023). *İstanbul'dan Sayfalar*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. (1973). *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. SSYB Yayınları. Ankara.
- Salıcı, F. (2022). *1922 İstanbul Tabipler Dostluk Derneği Ajandası*. İstanbul Tabip Odası, İstanbul.
- Serin, S. (2021). "İstanbul'da Verem Tedavisi için Kurulan Sağlık Merkezleri ve Beykoz Kasrı'nın Hastalıkla Mücadeledeki Rolü". E. Akçiçek, F. Çakmak, Ş. Köse ve A. Ç. Büke (Ed.). *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*. Gece Kitaplığı, Ankara, 61-81.
- Uluğtekin, M. ve Uluğtekin, G. (hızl.). (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları*. Türk Kızılayı, Ankara.
- Yıldırım, N. (2010). *İstanbul'un Sağlık Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- "Şehir Dispanserleri Talimatnamesi". (Çev. Boztekin N. ve Bozkurt S.). *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 1 Eylül 1924, 1: 32-34.
- Ahmet Şükrü. (1923). Lekeli Humma "Tifüs"- Bit Humması". *Sıhhi Sahifeler*, 4: 65-66.
- Aksakal, H. İ. (2017). "Doktor Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1): 219-231.
- Altıntaş Selçuk B. ve Çolak C. (2012). Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastanesi-i Âlisi". *Lokman Hekim Journal*, 2(1):11-14.
- Aydın, S. ve Tokaç, M. (2015). "Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'da Sağlık Hizmetleri". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İSAM, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 4: 152-162.
- Başaran, C. H. (2023). "Tanıdık Bir Hikâye: Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti (192-1912)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 24(2): 429-568.
- Ceyhan, D. ve Sevimli Ş. (2010). "İstanbul'da Kurulmuş Bazı Asker Hastaneleri". *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*. 3-6 Kasım 2010, İstanbul, 277-285.
- Çakmak, F. (2023). "Cumhuriyet Türkiye'sinin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973)". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Özel Sayı-Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye: 324-353.

- Dere, U. (2023). "Ali Haydar (Uluğ) Bey ve İstanbul'da Yürüttüğü Belediyeçilik Faaliyetleri". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 38(Özel Sayı 2023): 713-743.
- Dinç, G. (2020). "Tıphane'den Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne (1827-2019)". *Cerrahpaşa Medical Journal*, 44(1): 1-20.
- Ekrem Emin. (1923). "Çocuklarda Ölüm". *Sıhhi Sahifeler*, 2: 29-32.
- Ergin, O. N. (1925). "Şehreminleri". (Çev. İ. Akdağ). *Şehremaneti Mecmuası*, 5: 37-44.
- Gökay, F. K. (1923). "Halk Sanatoryumları". *Sıhhi Sahifeler*, 5: 75-76.
- Gökay, F. K. (1924). "Sıtma Tahribatı ve Sıtmaya Karşı Mücadele". *Sıhhi Sahifeler*, 9: 133-136.
- Güneş, M. (2016). "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37): 181-199.
- Gürkan, M. ve Ulus, T. (2010). "İstanbul Heybeliada Sanatoryumu". *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*. 3-6 Kasım 2010, İstanbul, 501-507.
- Haykır, Y. ve Canpolat, U. (2023). "Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Sıtma Mücadelesi". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 104-128.
- Hürdoğan, A.Z. (2010). "Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Hizmetlerinde Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğünün Yeri". *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*. 3-6 Kasım 2010, İstanbul, 72-73.
- Karataşer, B. (2023). "Himaye-i Etfal Cemiyetinin Hizmet Kuruluşları". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2): 427-442.
- Keser, U. (2010). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'da Sağlık Faaliyetleri, Azınlıklara Ait Sağlık Kurumları ve İşletmeleri". *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*. 3-6 Kasım 2010, İstanbul, 804-823.
- Koz, S. (1992). Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: "Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası". *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. 1992, Ankara, 37-58.
- Lebid Abdüşşükür. (1924). "Sıhhi Kısım Halkın Şehre Karşı Vazifeleri". (Çev. Boztekin N. ve Bozkurt S.). *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 3: 53-55.
- Oktay, T. (2015). "Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla İstanbul'un Yönetimi". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İSAM, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 3: 134-217.
- Olpak Koç, C. (2023). "Bir Dönemin Tanığı Olarak Vakıf Gazetesi". *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cumhuriyet'in İlanının 100. Yılı Anısına 1923'ten 2023'e Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, 201-212.

- Öntaş, E. ve Çöl, M. (2024). “Cumhuriyet’in Yüzyılında Sağlık Bakanlığı ve Sağlık Bakanları”. *Toplum ve Hekim*, 39(1): 47-67.
- Özkan, A. (2014). Dersaadet’ten Vilayet’e Geçiş Sürecinde İstanbul Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Seçimleri (1922-1923)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 55: 243-276.
- Sarı, N. (1991). “Attar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 4: 94-95.
- Şahin, C. (2015). “İstanbul’un Cumhuriyet Dönemi Mekânsal Gelişimi”. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İSAM, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1: 456-477.
- Tokaç, M. (2012). “Osmanlı’dan Günümüze Eczane Sayısının Sınırlandırılması Meselesi”. *Sağlık Düşünce ve Tıp kültürü Dergisi*, 24: 98-103.
- Toprak, Z. (2017). “Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri”. *Toplumsal Tarih*, 281: 22-31.
- Tuğluoğlu, F. (2012). “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 13-14: 1-26.
- Tunçay, M. (2015). “Mütareke İstanbul’u (1918-1923)”. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İSAM, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2: 242-251.
- Unat, E.K., İhsanoğlu E. ve Vural S. (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uzman (M. O.). (1923). “Frengi Yüzünden Cinnetler”. *Sihhi Sahifeler*, 1: 8-9.
- Yıldırım, N. (2003). “Osmanlı Devleti’nin Son Eczacılık Yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname-1922.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IV(2): 84-108.
- Yıldırım, N. (2006). “Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul”. *Toplumsal Tarih*, 145: 18-28.
- Yıldırım, N. (2008). “Osmanlı Devleti’nin Modern Tıp Kurumlarından Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar Tebhirhaneleri”. *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu*. 2 Haziran 2007, İstanbul, 199-215.
- Yıldırım, N. (2009). “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI(1-2): 274-283.

Tezler

- Arıkan, A. (2005). *Milli Türk Tıp kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Bozkurt, A. (2009). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hot, İ. (2001). *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Metintaş, M.Y. (2008). *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçınkaya, A. (2019). *Vakit Gazetesinde Millî Mücadele (16 Mayıs 1929 – Kasım 1922)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Yücel, Ö. F. (2022). *Türk Matbuatında Vakit Gazetesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ayşe SARI
EĞİTİM DURUMU	
Lise	
Lisans	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (1996-2000)
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü (2022-2025)
Tez Konusu	Vakit Gazetesine Göre İstanbul Halkının Sağlık Sorunları (1 Kasım 1922-29 Ekim 1924)
Doktora	
Tez Konusu	
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
2024-...	Çalışılan kurum, Pozisyon (Şehir)
2022-2024	Çalışılan kurum, Pozisyon (Şehir)
2021	Çalışılan kurum, Pozisyon (Şehir)